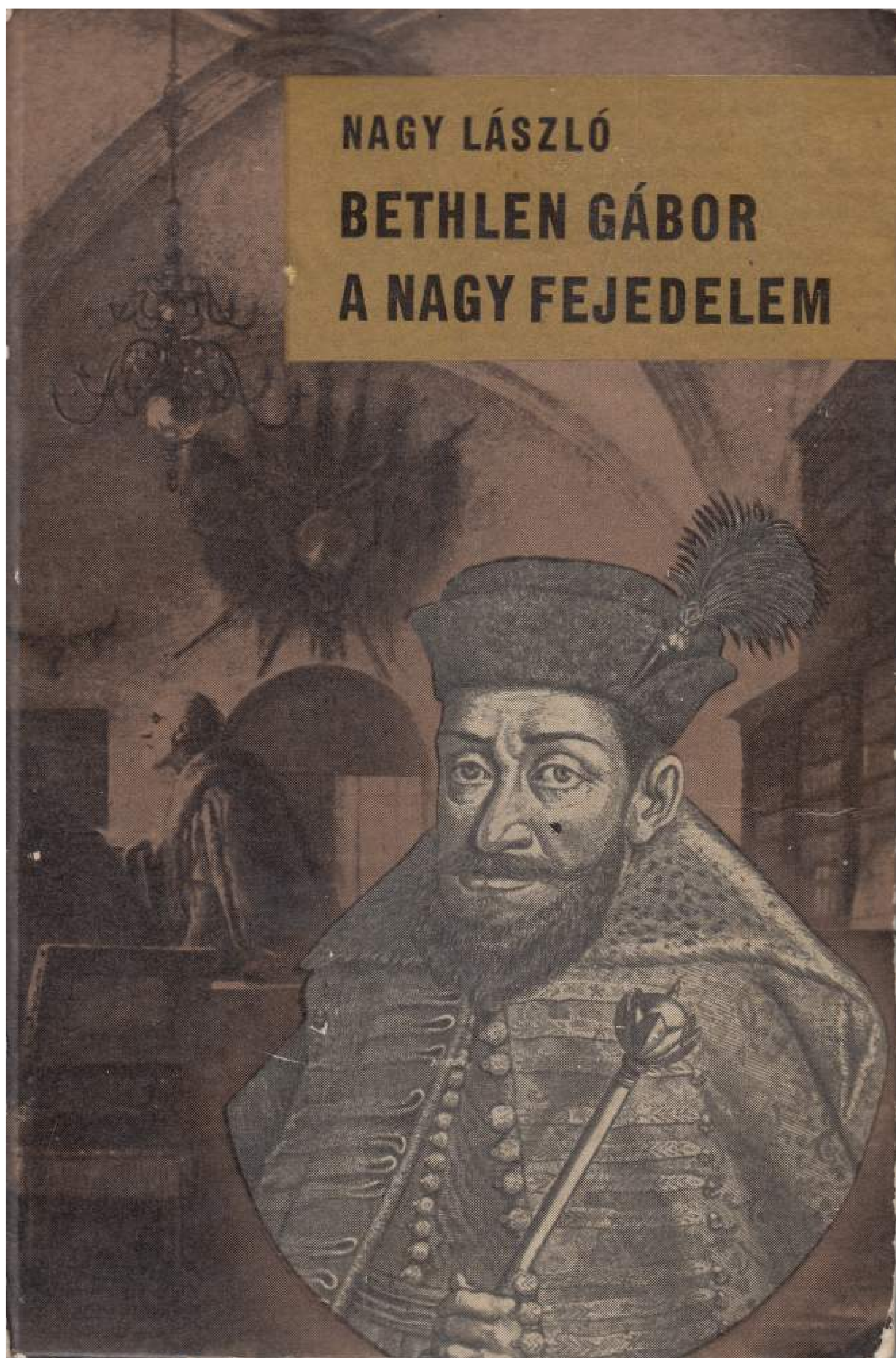

NAGY LÁSZLÓ
BETHLEN GÁBOR
A NAGY FEJEDELEM

NAGY LÁSZLÓ

BETHLEN GÁBOR
A NAGY FEJEDELEM

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ • BUDAPEST 1964

NAGY EMBEREK ÉLETE
SZERKESZTI: F. KEMÉNY MÁRTA

ELŐSZÓ

A múltat idéző ember szemei előtt csataterek kavargó forgatagából, diplomáciai tárgyalások és levelezések szövevényeiből és lázas országépítő alkotómunka lüktető ritmusából bontakozik elő Bethlen Gábor, a nagy erdélyi fejedelem alakja.

S ha kíváncsian belemélyedünk a korabeli sárguló levelekbe, krónikákba, naplókba, önéletírásokba, szinte halljuk és látjuk a csatatereket, ágyúdörgést, puskaropogást, vágtató lovasok rohamát, az égő falvak kifosztott, siránkozó jobbágyait. S gondolatunk, képzelőerőnk, e csodálatos varázsló elvisz bennünket az erdélyi fejedelmi palotába, a fényes császári udvarba s a szultáni udvar nargilépipák illatos füstjétől terhes tanácskozótermeibe. Részt veszünk tárgyalásokon, bizalmas beszélgetéseken, haditanácskozásokon, fejedelmi esküvőkön, hadjáratokban, s szemünk előtt bontakozik ki egy elpusztított ország újjáépítése, gazdasági és politikai ügyeinek rendezése.

A korabeli írások többnyire csak Bethlen politikai és katonai működéséről adnak számot az utókornak, s kevés az olyan adat, amelyik a magánéletébe enged bepillantást. Persze valójában is élete döntő részét a hadvezéri és államférfiúi munka töltötte ki. Életének nem egészen ötven évéből tizenhatot töltött Erdély fejedelmi trónján, s ebből közel hét év háborúskodásokban telt el. Pedig már fejedelemmé választása előtt is csaknem tizenkét évet harcolt végig különböző csatatereken, előbb a török, majd a Habsburg elnyomó hatalom ellen küzdve. Elsősorban tehát katona volt, s maga is annak tartotta magát. Hadvezéri hírneve áttört az erdélyi fejedelemség sziklás bércein, túlszárnyalt Magyarország határain, s a szultáni udvartól Jakab angol király gőgös udvaráig szerte Európában ismerték nevét.

Bethlen Gábort nem előkelő származása vagy nagy vagyona emelte ki kora társadalmából, s helyezte előbb fejedelmi székbe, majd a magyar királyi trónra, hanem egyéni képességei, tehetsége, rátermettsége. Ellenségei és ellenfelei gyalázták, barbár

törökszolgának, hatalmi ambícióinak mindent feláldozó, kíméletlen, ravasz, szavahihetetlen zsarnoknak festették le írásaikban. Az utókor történelmi ítélőszéke azonban Bethlennek szolgáltatott igazságot, s történelmünk legnagyobb alakjai közé sorolta személyét.

Életútja valahogy úgy kezdődött, mint a mese…

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy tizennégy éves árva fiú, aki elindult a székely havasok zord bércei között méglapuló rokoni házból az erdélyi fejedelmi udvarba szerencsét próbálni. Oldalán függő tarisznyájában kenyér, szalonna s talán a mesebeli hamuban sült pogácsa, és gyermeki szívében a nagy elhatározás, hogy hős lesz, vitéz katona, mint édesapja volt, a nagy Báthori István kapitánya. Támogatói nem voltak a fiúnak, csak egy név motoszkált agyában, amit még atyjától hallott emlegetni; Bocskai István neve, aki távoli rokona is a családnak, s aki talán majd segít neki, hogy bekerüljön a fejedelmi udvarba, az apródok közé. Ha akarja, megteheti, hiszen a fejedelem nagybátyja és fő tanácsadója!

Gyermeki szívében azért nem kis szorongás is lappangott. Mi lesz akkor vele és a gondjaiba vett, mellette baktató István öccsével, ha a hatalmas úr mégsem veszi őt pártfogásába? Akkor visszamenjenek rideg, szeretettelen nagybátyjuk engedelem nélkül elhagyott házába, megalázkodva bocsánatot és újbóli befogadást kérni?

Remény és aggodalom váltogatta egymást szívében, amint rótta öccsével a kanyargós, poros országutat.

Szegődjünk melléjük mi is, hivatlan, de láthatatlan útitársakként, s kísérjük végig nemcsak Báthori Zsigmond fejedelmi udvaráig, hanem az onnan továbbvezető, kudarcokban és sikerekben egyaránt gazdag életútján, mely életút egyben népünk történelmének egy dicső fejezetét is magában foglalja…

A FEJEDELEM APRÓDJA

Hármat koppantott az ajtónálló a gyulafehérvári fejedelmi palota boltíves folyosójára nyíló nagy szárnyas ajtón, majd a bentről elhangzó engedélyre belépett a szobába.

Az ablak mellett nagy faragott reneszánsz asztal állt. Mögüle fekete körszakállas, élénk tekintetű férfi emelte fel a fejét az előtte levő irományokból.

— Nagyságos tanácsos úr — jelentette az ajtónálló egy gyermekifjú kért bebocsátást a palotába. Bocskai István fejedelmi tanácsos úrral, néki távoli atyja-fiával kívánna szólani.

— Mi légyen a neve ennek az ifjú legénynek? — kérdezte Bocskai, inkább bosszúsan, mint kíváncsian. Amióta ugyanis Báthori Zsigmond fejedelem nagybátyjaként egyre emelkedett a hatalomban, szinte naponta jöttek hozzá kérelmezők. S legtöbben mind atyafiságra hivatkoztak, ami nem is volt alaptalan, hiszen a Bocskai rokonság szerteágazott az erdélyi és magyarországi földbirtokos családok között. Amíg valaki szegény vagy jelentéktelen, alig emlékeznek a rokoni kapcsolatokra; mihelyt azonban hatalomra jut, azonnal megsokasodnak a reá emlékező és nemcsak emlékező, hanem valamit mindig kérő rokonok. Ezért legtöbbször már előre bosszankodást váltott ki a fejedelmi tanácsúrból, ha valaki atyafiságra hivatkozva kívánt vele beszélni.

— Bethlen Gábor a neve, s úgy mondja, nagyságos uram bízvást emlékezni fog erre a névre — jelentette az ajtónálló.

No, Bethlen ugyan van egynéhány Erdélyben — gondolta Bocskai, de már kezdett kíváncsi lenni az ifjúra, aki ilyen büszke magabiztossággal hivatkozik a nevére.

— Jól van, engedd be! — intett kegyesen az ajtónállónak. S pár pillanat múlva ott állt az ajtóban a szóban forgó ifjú.

Bocskai idegenül tekintett a belépőre. Úgy szemre tizennégy-tizenöt év körüli volt a fiú. Kondor szöghaja alól fekete, bátor tekintetű szem tapadt az asztal mögött ülőre. Fejtartása kissé meggörbedt, ruházata inkább szegényes, mint gazdag úrfira valló. Kis székely zeke, lábra simuló harisnyanadrág és ormótlan

csizma, mely utóbbi bizonyította viselőjének nemes voltát, mert a parasztok csak bocskorban járhattak.

Kissé megilletődött, de azért tisztán csengő hangon szólította meg a félelmetes, nagyhatalmú tanácsurat, a fejedelem nagybátyját:

— Nagyságos uram, bocsánatáért esedezem, hogy megzavartam bokros foglalatosságában. Nem merészkedtem volna bátorságot venni magamnak, ha lenne e kies Erdélyországban bárki, akihez segítségért fordulhattam volna. De gyermekkoromban édesatyámtól többször hallottam nagyságos uram nevét említeni mint neki jóakaró, kedves atyjafiát. Ezért gondoltam, hogy nagyságos uram nem fogja eldobni magától két árváját, mert István öcsém is itt van velem. Amióta ugyanis atyámuram és édesanyánk elköltözött ez árnyékvilágból, én istápolom öcsémet.

A tanácsúr akaratlanul is elmosolyodott e szavakra, mert az előtte álló kislegény még maga is istápolásra szorulónak látszott, és lám, máris gondviselőnek érzi magát. Kedvtelve nézegette e magabiztos, kissé koravén ifjút, aki most megállva beszédében, szemét várakozóan reá függesztette.

— Ki is volt a te szegény megboldogult atyádurad, öcsém? Ne vedd zokon tette hozzá tőle szokatlan mentegetőzéssel —, de gondolom, bízvást rég találkozhattam véle utolszor. Az utóbbi esztendőkben meg sokan kerestek fel kiterjedt atyafiságomból — tette hozzá csendes, a gyerek számára észrevehetetlen gúnnyal.

— Nagyságos uram — kezdte az ifjú —, megboldogult atyám Bethlen Farkas, anyám pedig Lázár Druzsina volt. Gyakorta hallottam atyám elbeszéléséből sok vitézi tettét, amiket véghezvitt. A legemlékezetesebbként Gyula várának védelmét emlegette a török ellen. Tudom, hogy nem kevés ideig védelmezték a várat, de a pogány ereje tengernyi volt, ők pedig egymás után hullottak el rendre az ostrom alatt. Atyám is már több sebből vérzett, amikor a pogánynak sikerült bejutnia a várba, Ő akkor megsebesedve is kitört az ellenség gyűrűjéből, s így tudta megoltalmazni magát. Ezután János Zsigmond néhai fejedelem urunk hítta udvarába atyámat, és nagy becsületben tartotta őt.

— Tudom már, fiam — ötlött fel az emlékezés Bocskaiban. — Hallottam atyádról többször, miután Báthori István fejedelem

Lengyelországba való indulásakor Prágából hazajöttem. Előző évben vitézkedett a szentpáli csatában Békés Gáspár ellen mint dandárparancsnok. Akkoron kapta Marosillye fejedelmi várat uradalmával együtt adományul szolgálataiért. Ugye?

— Úgy igaz, ahogyan nagyságos uram mondja. Itt születtem én is, az Úrnak 1580. esztendejében, majd utánam István öcsém, s itt töltöttük el gyermekkorunkat is. Majd két év előtt azonban magához szólította rendre egymás után két szülőnket az Úr. Árvaságra maradván, anyai nagybátyánkhoz, Lázár András székely királybíró uramhoz kerültünk. Itt inkább rokoni kegyelemkenyér, mint szerető gondoskodás jutott osztályrészünkül. Kiváltképp mióta Zsigmond fejedelem őnagysága visszavette az atyánknak adományozott marosillyei birtokot. Ekkor jutottam arra a gondolatra, hogy felkeressük nagyságos uramat, s kegyelmes támogatását és segítségét kérjük — függesztette értelmes tekintetét az ifjú aggódó várakozással Bocskaira.

A nagy hatalmú fejedelmi tanácsúr kelletlenül ráncolta össze homlokát. Kellemetlenül érintette az örökség elkobzásának felemlítése, hiszen mint a fejedelem nagybátyjának és első tanácsosának, nem kis beleszólása volt ezekbe az ügyekbe. Bár nem volt érzékeny természetű ember, rideg katonalelkétől távol esett a sajnálkozás, most mégis valami megmozdult benseje legmélyén, amikor a földönfutóvá lett fiúra nézett. Hátralökve a súlyos faragott széket, felállt, s döngő léptekkel néhányszor végigmérte a szoba pádimentumát.

Hirtelen megállt, és kutató szemmel nézett a várakozó ifjúra.

— Volna-e hajlandóságtok a vitézi élethez, fiam? Ha igen, úgy beszerezlek benneteket a fejedelmi apródok sorába. Itt pallérozódhattok is, már amennyiben lesz mód reá az elkövetkező időkben — tette hozzá inkább magának —, s jó iskolát kaptok a vitézi élethez is. Úgy gondolom, megállnátok a helyeteket a többi apród között.

— Nagyságos uram — válaszolt a gyerekifjú felragyogó szemekkel —, mindig a vitézi életre vágytam, úgyszintén zsengébb korú öcsém is. Örökké háládatossággal tartozunk nagyságos uramnak, ha kegyeskedik beszerezni minket fejedelmi urunk apródjai közé. S mi nem hozunk soha szégyenkezést

nagyságos uramnak, pártfogolónknak fejére — tette hozzá önérzetes magabiztossággal.

— No, jól van akkor, fiam — szólt némi megkönnyebbüléssel Bocskai. — Menj, és nevemmel kéresd udvarmester uramat. Mondd meg néki, az én rendelkezésemre írjon be titeket az udvari apródok közé. Majd személyesen is szólok vele, ha időm engedi. Amiket rátok ró feladatokat, becsülettel teljesítsétek. Az ajtónálló útba igazít majd, hol találjátok őt — intett elbocsátóan az ifjú felé.

— Még egyszer megköszönöm nagyságos uram kegyelmes jóságát — hajtotta meg magát Gábor. — Ha az idő úgy hozza, s módom nyílik rá, megszolgálom, s viszonozni fogom.

Bocskai fanyar mosollyal nézett a távozó után. Vajh mikor lesz módja ennek az árva fiúnak — gondolta magában —, hogy néki, a nagy hatalmú fejedelmi tanácsúinak, az ország második emberének, szolgálatjára, segítségére legyen? Egy darabig tűnődve nézett maga elé, majd elmerült az előtte fekvő, országos ügyeket tartalmazó iratok tanulmányozásában.

Forrongó világ

Az udvari apródok élete ebben az időben nem volt valami rózsás, fényűző, puha életmód. Egy-egy fejedelmi tanácsúr vagy más udvari méltóság kiszolgálása, előszobáikban való ácsorgás, levelek és üzenetek hordozása volt többnyire a mindennapi feladatuk. Kora reggeltől késő estig talpon kellett lenniük, és minden kapott munkát és feladatot el kellett végezniük. A fiatal Bethlen Gáborra például az első időkben a fejedelem értékes vadászebeinek gondozását bízták, ami annyira nem számított megszégyenítő foglalatosságnak, hogy Bethlen később erdélyi fejedelem korában sem szégyellt rá visszaemlékezni.

A fejedelem és udvari embereinek kiszolgálása közben a legtöbb apród nem szedett össze valami sok tudományt, hiszen a nagyurak többsége maga sem becsülte túl sokra a könyvekből szerzett tudást. Aki viszont szorgalmas volt, és érdeklődött a nagyvilág dolgai iránt, annak számára a fejedelmi könyvtár és az udvarban megforduló tudós emberek beszélgetései módot nyújtottak széles körű ismeretek megszerzésére is.

S megtanulni-, megismernivaló akadt is bőségesen! Bethlen

születésekor még egy évszázad sem telt el azután, hogy a spanyol király lobogója alatt hajózó, génuai Kolumbus Kristóf s az ő nyomában induló vakmerő hajósok és kereskedők új világrész titkait és mesés gazdagságát tárták fel a középkori Európa lakosai előtt. A kalandos felfedező utakról visszatérő marcona tengerészek, csillogó vértezetű katonák, a meggazdagodás vágyától hajtott kereskedők és a keresztény hitet erőszakosan terjesztő fekete reverendás papok elbeszélései nyomán eddig ismeretlen vagy a mesék ködös homályában rejtőző népek, országok, szokások és kultúrák képe bontakozott ki az ámuló emberek előtt. A nagy földrajzi felfedezések kitágították a középkori Európa főúri várakból, rozzant jobbágy viskókból, egészségtelen, szűk utcájú kisvárosokból álló, babonáktól terhes világát.

A felfedezett földek arany- és ezüstbányáinak mesés gazdagsága csillogó folyamokban áramlott Európába, és meggyorsította a gazdasági és társadalmi élet fejlődését. Átalakult az Óvilág képe; a régebbi kereskedelmi főútvonal, a Földközi-tenger és melléke rohamosan vesztett jelentőségéből, s a fejlett itáliai kereskedővárosok meg a német kereskedővárosok hatalma lehanyatlott. A nagy földrajzi felfedezések után a kincses Újvilágba vezető tengeri utak mentén elterülő országok indultak gyors fejlődésnek, elsősorban Portugália, Németalföld és Anglia.

Megkezdődött a középkori társadalom átalakulása. Azelőtt a katolikus egyház és a földbirtokos arisztokrácia korlátlan hatalommal uralkodott a földeit megművelő jobbágyságon. A polgárok hatalma nem terjedt túl a városok falain, s még ennek megtartásáért is állandó harcot kellett vívniuk a gazdag főurakkal. Most a nagy felfedezések nyomán bekövetkezett kincsfelhalmozódás megnövelte az újfajta, tőkés termelési módra áttérő polgárok gazdasági súlyát és hatalmát. A nemesség egy része is alkalmazkodni igyekezett a megváltozott viszonyokhoz; egyre több árut termelt eladásra, piacra, s a jobbágyaitól is inkább pénzben követelte a szolgáltatásokat, mint robotmunkában.

Az Elba folyó vonalától keletre fekvő országok nem részesültek a nagy gazdasági fellendülés eredményeiből. Itt még évszázadokig tartották hatalmukat a régi módon termelő, a jobbágyok nehéz robotmunkáját szigorúan megkövetelő

földesurak. Az élet azonban itt sem maradt változatlan.

Alig néhány évtizeddel azután, hogy Kolumbus áthajózott az óceánon, a német földről kiindult reformáció hadat üzent a katolikus egyház, a pápaság egyeduralmának Európában. Felkarolói, követői többnyire azok közül a városi polgárok és nemesek közül kerültek ki, akik új módon akartak élni, és elvetették a katolikus egyház régi, elavult életformákat védő, a viszonyok megváltoztathatatlanságát hirdető tanait. A jobbágytömegek pedig szívesen fogadták az új vallást, mert ez egyszerűbb, érthetőbb volt nekik, saját nyelvükön szólt hozzájuk, s kevesebb adót követelt.

A katolikus egyház hamarosan ellentámadásba lendült ezek ellen a gazdasági és társadalmi hatalmát összeomlással fenyegető mozgalmak ellen. Megindult a reformáció üldözése, csatasorba lépett az újonnan alapított, mindenre elszánt jezsuita rend, megteltek az inkvizíciós egyházi bíróságok kínzókamrái, s máglyára kerültek az új tanokat hirdető könyvek. Az ellenreformáció elsősorban az uralkodókat és a leggazdagabb főurakat igyekezett visszatéríteni a katolikus egyház keretébe, arra számítva, hogy azok majd kényszerítik alattvalóikat, jobbágyaikat a visszatérésre. Változó eredménnyel folyt ez a küzdelem, végül is Európa déli része megmaradt a katolikus egyház keretében, az északi államok többségében pedig a protestáns vallások váltak uralkodókká.

A XVI—XVII. században szinte állandó fegyverzajtól, meg-megújuló háborúskodástól volt hangos Európa. Háborúk Itáliában a hatalmas birodalommal rendelkező Habsburgok és a franciák között; majd vallásháborúk sorozata a pápát támogató Habsburgok és az új hitre tért német uralkodók csapatai között; háború a hatalmas spanyol birodalom területén, amely a németalföldi polgári forradalom néven került be az emberiség történelemkönyvébe.

Az európai országok egymás között folytatott vallási és hatalmi háborúi teljesen háttérbe szorították a török hódítók elleni védekezés közös ügyét. A megerősödött török birodalom, Szulejmán szultán vezetése alatt, hatalmas hadsereggel megkezdte egész Európát fenyegető hódító hadjáratait.

A Balkán félsziget és Magyarország nagy részének elfoglalása

az első lépés volt. A mohácsi győzelem után több alkalommal már Bécset is fenyegették a szultán csapatai, a török uralom alá került afrikai államok pedig a tenger felől tartották állandó ostrom alatt a dél-európai partokat. A nyugati hatalmakat azonban nem lehetett egységes törökellenes fellépésre bírni. Sőt a „legkeresztényibb" francia király szövetséget is keresett a törökkel a Habsburgok hatalma ellen. Ezt a politikát sínylették meg a Balkán félsziget népei, s ez nyomta rá a bélyegét másfél évszázadig Magyarország, a magyar nép életére is.

„Ó, szegény megromlott s elfogyott magyar nép!"

Magyarország a kereskedelmi főútvonalak nyugatra tolódásával kikerült a fejlődés fővonalából, s a Mátyás király uralkodása alatt még erősnek és hatalmasnak ismert ország hanyatlásnak indult.

Mátyás ragyogó udvarának humanista tudósai a nagy király halála után szétszóródtak. Egyesek a Magyarországon is tért hódító reformáció szolgálatába szegődtek. A nemzeti nyelveken prédikáló protestáns papok tanításai egyre jobban elterjedtek az országban, különösen Erdélyben és a keleti területeken. A reformáció terjedése jelentősen előrelendítette Magyarország népeinek kulturális fejlődését, a nemzeti nyelveken nyomtatott irodalom terjesztése, iskolák felállítása jótékonyan éreztette hatását az országban.

A humanista műveltség azonban valójában a lakosságnak csak nagyon szűk rétegére terjedt ki. Még a papság műveltsége is — kevés kivételtől eltekintve — alacsony színvonalon állott, a nemesek többsége pedig semmit sem tanult, s fiai tanulására sem fordított nagy gondot. Elterjedt volt az a nézet, hogy a fiúkat nem kell tudományra nevelni, mert az nem válik az állam hasznára. Még alacsonyabb szinten állt a nemesek leányainak műveltsége; a főrangúak többsége is írástudatlan volt.

Kastélyokban csak a viszonylag kisszámú főúri réteg élt, a nemesek kisebb-nagyobb udvarházakban, sok helyen a parasztházaktól alig különböző szalmatetős, egyszerű épületekben laktak. A szobák berendezése még a gazdagabb nemesek házában is többnyire nagyon egyszerű volt. Ágyak, asztalok, a falak

mentén húzódó lócák képezték a főbb berendezési tárgyakat, szekrények helyett általában ládákat használtak a ruhák tárolására. A gazdagabbak igényessége is inkább a drága ruhák és ékszerek vásárlásában nyilvánult meg, díszes hintók készíttetésében, az utazás kényelmesebbé tételére. Erre nagy szükség is volt, mert a közlekedés bizony sok időt vett igénybe. Erdélyből hat hétig tartott az út Grazba, és körülbelül ugyanannyi ideig Varsóba is. A hosszú ideig tartó utazások azonban nem riasztották vissza a nemeseket attól, hogy távolabbi rokonaikat, ismerőseiket is meglátogassák, sőt a nagybirtokosok rendszeresen érintkeztek a külvilággal is: sokat vásároltak vagy vásároltattak maguknak külföldön, főleg Bécsben és Velencében.

A jobbágyság azonban röghöz kötve élt, a levert parasztháború után még nagyobb jogfosztottságban s még nagyobb adóterhekkel a vállán.

Így élt Magyarország lakossága abban a korban, amikor az ország legjobbjai elszánt élethalálharcot vívtak a hazánkra törő idegen elnyomókkal. A mohácsi csatavesztés után egyre gyakrabban portyázták végig az Alföld rónáit a török szultán félelmetes hírű katonái. Útjukat felgyújtott házak kormos füstje, temetetlen holtak sokasága, rabszíjra fűzöttek tízezreinek hosszú sora jelezte mindenfelé. A pusztulás megdöbbentő képe parancsoló erővel állította válaszút elé az ország lakosságát: behódol vagy ellenáll!

Ez a kérdés foglalkoztatta a miazmás levegőjű nádasok csalóka rejtekébe húzódott földönfutó jobbágyokat és a távolabbi birtokukra vagy rokonaikhoz menekülő nemesurakat egyaránt. S válaszút elé kerültek azok is, akiknek földjén még nem robogtak végig a török martalócok, akindzsik és szpáhik lovai, mert az éjszakában messze világító égő falvak és kastélyok tüze, a menekülők ajkáról elhangzott rémületes hírek már az ő számukra is a hamarosan elkövetkező veszélyről beszéltek.

A diadalmas törökverő Hunyadiak után áhítozott az ország népe, de ők már hűvös kripták mélyen aludták örök álmukat, s csak a megkonduló déli harangszóban és a fennmaradt szájhagyományokban élt tovább emlékezetük.

A magyar nemesség egy része a pusztulás árnyékában külföldről várt támogatást, és Habsburg uralkodót hívott a magyar

királyi trónra, a másik része pedig a parasztfelkelést leverő Zápolya Jánost választotta királlyá. Ezzel mintha minden szükségeset megtettek volna az ország védelmére. Röviddel a mohácsi csatavesztés után, mintha mi sem történt volna, a nemesség nagy része, ahelyett, hogy minden erőt a világuralomra törő Szulejmán szultán ellen fogott volna össze, a két ellenkirály küzdelmét támogatva gazdagságát igyekezett gyarapítani.

A két király küzdelme a török hódítók malmára hajtotta a vizet. Alig másfél évtizeddel a mohácsi csata után felkerült a budai várra is a török félhold, s közel másfél évszázadon át hirdette az ország szívében a török szultánok hatalmát. Buda elfoglalásával három részre szakadt az ország; a leggazdagabb termőterületek török uralom alá kerültek, Erdély a török hatalom árnyékában igyekezett tovább folytatni a megnyirbált önállóságú magyar államéletet, s csak az északi megyék és a Dunántúl mintegy másfél milliónyi lakossága próbált kétségbeesett harcával gátat szabni a meg-megújuló török hódításoknak. S ha az ország javait élvező nemesek közül nem is sokan, az elnyomottak soraiból annál többen ragadtak fegyvert a haza védelmére. Jurisics Miklós kőszegi parasztjai, Temesvár, Drégely, Eger feledhetetlen védői, Zrínyi Miklós önfeláldozó szigetvári katonái hősi regékbe illő tetteket hajtottak végre, s ezzel hozzájárultak Európa zavartalan fejlődéséhez — de az önfeláldozó hősi tettek csak lassítani tudták a török terjeszkedést, megszüntetni nem.

Nagy kiábrándulás és csalódás jutott osztályrészül azoknak, akik azt hitték, hogy a magyar trónra hívott Habsburg uralkodók megvédik majd az országot, s kiűzik a törököt az elfoglalt területekről. Az idegen uralkodóknak csak az volt a fontos, hogy távol tartsák a harcok színhelyét a féltve őrzött örökös tartományoktól. Fő törekvésük arra irányult, hogy Magyarországnak még a maradék önállóságát is megtörjék.

Pusztult, néptelenedett az ország, s a végvárakban a Balassi Bálint örökszép verseiben megénekelt lelkesedés helyett a nyomorúság és bánat ütött tanyát. Ha a végvárakból kijöttek a megfogyott csapatok, sokszor nem vitézi próbákra jártak, nem a hírnév utáni vágy hoztak ki őket a mezőkre, hanem az éhség és a nyomorúság. A várak javítására nem került pénz, s így azok omladozni kezdtek. A főkapitányi állásokat a Habsburgok

idegenekkel töltötték be, s ahová csak lehetett, a magyar katonák helyett idegeneket raktak be, pedig a Magyarországon járó velencei követek is azt írták:

„Senki sem alkalmasabb, ki a töröknek ellenállna, a magyarnál.”

„Kemény harcok helye tanuló oskolájok”

Amikor Bethlen Gábor az erdélyi fejedelmi udvarba került, Magyarországon már negyedik éve háború folyt a török ellen. Az egymás után érkező hadi hírek nagy forrongást okoztak Erdélyben is. Két táborra szakadt az ország életét irányító nemesség. Az egyik tábor, élén a fejedelemmel és nagybátyjával, Bocskai Istvánnal, úgy látta, hogy elérkezett a török kiűzésének ideje Magyarország területéről, s a fejedelemségnek is csatlakozni kell a törökellenes erőkhöz. A másik tábor, amelynek vezetője a fejedelem testvére, Báthori Boldizsár volt, elhamarkodottnak tartotta még ezt a lépést, s csak akkor akart a töröktől elszakadni, amikor az már döntő, nagy vereséget szenvedett.

A török elleni háború kérdése nem azonos módon vetődött fel a királyi Magyarország területén és Erdélyben. Amíg a királyi Magyarország lakossága egyértelműen csak a török támadások pusztító hatását szenvedte, Erdély a török függés alatt meglehetős nyugalmat és védettséget élvezett. A török nem szólt bele a fejedelemség belső életébe, és külpolitikáját is csak annyiban befolyásolta, hogy Erdély ne kerüljön Habsburg-fennhatóság alá. Amikor ez a fejedelemség 1557-ben átmenetileg Habsburg-uralom alá került, Erdély magyar, székely, román és szász lakossága keserűen tapasztalta, hogy a császári csapatok nem képesek megvédeni az országot a törökkel szemben, s ugyanakkor fizetetlen zsoldosok rabolták, pusztították az országot. A helyzet akkor javult meg, amikor Erdély ismét visszatért a török függés alá.

A feszült, viharos légkörben eltelt hetek izgalmai után végül is a fejedelem álláspontja győzött. Az erdélyi országgyűlési rendek kimondták a töröktől való elszakadást és a háborúba lépést. Erre a fejedelem véresen leszámolt a háború korábbi ellenzőivel. A vezetőket, köztük testvérét is, kivégeztette, birtokaikat és

kincseiket elkoboztatta. Bethlen — mint a fejedelmet támogató Bocskai István pártfogoltja — ezeket a rettegéssel telt napokat nyugalomban élte át.

Amint elhárult az akadály a török elleni háború útjából, a következő évben, 1595-ben megindultak a harcok. Az erdélyi sereg sikeresen küzdött a törökök ellen. Szeptember és október hónapokban visszafoglalták az erős Lippa és Jenő várakat, s ezzel a várakhoz tartozó kisebb erődítmények: Solymos, Világosvár, Csanád, Nagylak és mások negyven év után ismét magyar kézre kerültek.

Az erdélyi csapatok győzelmei nagy haragra gerjesztették a trónra lépő III. Mohamed szultánt. A nagy hatalmú padisah Szinán pasát, a nagyvezért indította hatalmas hadsereg élén bosszúálló hadjáratra Erdély és a törökkel szintén szembeforduló havasalföldi fejedelemség megbüntetésére.

A török csapatok közeledésének híre nagy izgalmat okozott mindkét fejedelemségben. Lázas készülődés indult meg a közelgő vész elhárítására. Segélykérő követek vágtattak a császárhoz, s Zsigmond fejedelem fegyverbe szólította az ország népét. Szeptember 6-án maga is táborba szállt, hogy személyesen részt vegyen a török elleni nagy küzdelemben. Kíséretében ott volt a tizenöt éves Bethlen Gábor is, díszes ruhában, fegyveresen s azzal a szilárd elhatározással, hogy ha kell, élete feláldozása árán is megóvja fejedelmét.

A hadjárat megindulásakor érte az első csalódás az erdélyieket. A nagy hatalmú Rudolf császár, a német birodalom ura mindössze csak 1500 főnyi segélycsapatot küldött az élethalálharcra készülő fejedelemség támogatására. A szorongatott helyzetből a székelyek mentették meg a fejedelmet, akik szabadságuk vissza adásának ígéretére szinte egy emberként fegyvert fogtak a török ellen. Így Báthori Zsigmond tekintélyes erejű hadsereggel indulhatott a közeledő Szinán pasa elé. Az egyesült erdélyi-havasalföldi hadsereg fővezére Bocskai István lett.

Mialatt ezek az előkészületek folytak, Szinán serege már csaknem Erdély határához ért. Amikor azonban hírt kapott az egyesült sereg megnövekedett erejéről, visszavonulást parancsolt csapatainak. A Bocskai vezette haderő nyomába szegődött a hátrálóknak. Előnyomulása során visszafoglalta a töröktől

Havasalföld akkori fővárosát, Tergovistyét, majd Bukarestet, és győzelmesen tört előre dél felé.

Szinán pasa a Duna szigetén lévő gyurgyevói várra támaszkodva készült döntő, nagy összecsapásra. Az egyesült sereg október 30-án támadta meg a török tábort. Hatalmas, öldöklő harc vette kezdetét, az ezrével elesettek vére pirosra festette a hömpölygő Duna vizét.

A gyurgyevói csata a törökök hatalmas vereségével fejeződött be. Talán a nagy Hunyadi János legendás nándorfehérvári diadala óta nem érte ily nagy csapás Európában a legyőzhetetlennek nevezett szultán hadseregét. A szélrózsa minden irányába szétfutott a nagy diadal híre, s fellelkesülten várták a folytatást: a török kiűzését Európából. Mindkét oldalon lázasan készülődtek a végső leszámolásra.

A gyurgyevói diadal után újabb alkalmak nyíltak Bethlen előtt, hogy katonai tudását öregbítse. A következő év tavaszán ott volt Lippa védelménél, majd Temesvár ostrománál.

Nem sokkal ezután, 1596 nyarán pedig elkísérhette fejedelmét a háború legnagyobb nyílt ütközetébe, a mezőkeresztesi csatába is. Ebben az összecsapásban együttesen vettek részt a magyarországi és az erdélyi seregek. Az utolsó pillanatokig úgy látszott, hogy megismétlődik a gyurgyevói diadal, s a török megsemmisítő vereséget szenved. Már a szultán is elfutott a csatatérről, azonban a gyenge hadvezéri képességű Miksa főherceg, a magyarországi csapatok vezére, nem üldöztette az ellenséget, hanem ehelyett a csapatok megálltak, és az elhagyott török tábor fosztogatásába kezdtek. A törökök kihasználták ezt az alkalmat, egy lesben álló dandár váratlanul rácsapott a harácsolásban felbomlott sorokra, s a győzelmi mámorban égőket megfutamította.

A mezőkeresztesi csatavesztés fordulópont volt a háború menetében. Ettől kezdve egyre kevesebb siker koronázta a török ellen harcolók fegyvereit. Egyre távolabb tűnt a török kiűzésének reménye, s a háború mindinkább kilátástalan vérontássá vált, ami csak az ország népét pusztítja hiábavalóan. A fizetetlen császári zsoldos csapatok egymással és a törökkel versengve dúlták, rabolták, fosztogatták az országot.

Ez volt különben az utolsó olyan esztendő, amelyben Erdély

önálló, a Habsburgoktól független fejedelemség volt. 1598 elején a szeszélyes, idegbetegségével küzdő Báthori Zsigmond az uralkodó osztály egy részének támogatásával s kívánságának megfelelően Habsburg-fennhatóság alá bocsátotta az országot. Ezzel a lépéssel egy olyan időszak vette kezdetét, melyben Erdély tényleges vezetői sűrűn váltották egymást, s a törökellenes háború terhei mellett évekig tartó belháború borzalmas pusztításai szakadtak az ország lakosságára.

Zsigmond első lemondása után néhány hónapig felesége, Mária Krisztierna Habsburg főhercegnő nevében Rudolf császár biztosai kormányozták a fejedelemséget. A trónjáról oly könnyen leköszönt fejedelem azonban meggondolta magát, hazatért, és újra kezébe vette az ország irányítását. A fejedelemség most két tűz közé került: a császár és a török közé.

A tél elmúltával Zsigmond belátta, hogy két ellenség között nem tudja fenntartani uralmát, s rendezni akarta a zűrzavaros viszonyokat. Azt tervezte, hogy Erdélyt a törökkel kibékíti, és korábbi állapotába helyezi vissza. Mindezt úgy akarta végrehajtani, hogy maga lemond, s unokatestvérére, Báthori Endre bíborosra ruházza a fejedelmi tisztséget. Ugyanakkor, hogy a Habsburgok részéről is biztosítsa magát, követséget indított Prágába Rudolf császár udvarába, újabb tárgyalások végett.

Rudolf császár fényes udvarában

A követséget, mely 1599 januárjában indult el Gyulafehérvárról, Bocskai István vezette, s vele ment Bethlen Gábor is. Megbízásuk az volt: egyezzenek meg Rudolffal Erdély kedvezőbb feltételek közötti átadásáról, s eszközöljék ki a fejedelemség hathatósabb védelmét a törökkel szemben.

Több hétig tartó utazás alatt Bethlen sok érdekes benyomást szerezhetett. Új, eddig még ismeretlen tájak, népek és szokások tárultak szeme elé. A fényes császári udvar, a Rudolfot körülvevő pompa, az európai uralkodók követeinek, elegáns dámáknak, csillogó vértezetű katonáknak, fekete reverendás papoknak, csillagjósoknak és aranycsinálóknak színes, kavargó forgataga bizonyára nem maradt hatástalan a tizenkilenc éves ifjúra, aki eddig szűkebb hazájánál, az összehasonlíthatatlanul egyszerűbb

gyulafehérvári fejedelmi udvarnál és a csataterek véres valóságánál többet még nem nagyon látott.

A császári udvar fénye azonban nem kápráztatta el őt, mert az élet fiatalon éleslátóvá tette. Észrevette a fény mögött meghúzódó árnyékot, a hatalom fitogtatása mögött a valódi erő hiányát és ami a legfontosabb, Magyarország érdekeinek semmibevevését.

Életének alakulása már a legközelebbi jövőben is azt mutatja, hogy megszületett benne a felismerés: Erdély és a magyar nép ügyét nem lehet hozzákötni a Habsburgokhoz, mert abból csak az ország pusztulása, a magyarok elnyomása származik. Az ifjú Bethlen élesebb szemmel korábban meglátta azt, amit pártfogója, a nála jóval idősebb Bocskai István csak évek múltán ismert fel: a Habsburgok nem képesek a török kiűzésére, egyelőre a szándék sem erős bennük ehhez, s csak az ország pusztul a kilátástalan háborúban a két ellenség között. Bethlen megértette: a Habsburg elnyomó törekvések átmenetileg veszélyesebbek a magyar népre, mint a megrendült erejű, újabb nagy hódításokra már képtelen, de eddigi eredményeit még megtartani tudó török hatalom.

A követség hazaérkezése után Bethlen életútja néhány évre elválik pártfogójáétól. Bocskai még bízik a török elleni háború győzelmében, s nem csatlakozik az új fejedelemhez. Bethlen pedig Báthori Endre oldalára állva elindul azon az életúton, amely mindvégig következetesen a magyarokra nehezedő Habsburg-elnyomás elleni küzdelem jegyében telt el.

ÉLETRE-HALÁLRA AZ ELNYOMÓ HABSBURG-HATALOM ELLEN

Ezerötszázkilencvenkilencben, a XVI. század utolsó évében viharfelhők tornyosultak az erdélyi fejedelemség egén. Egyfelől az elpártolás miatt felbőszült szultán tengernyi hadereje fenyegetett elnyeléssel, másik oldalról pedig az aranycsinálás titkait fürkésző elmebeteg Rudolf császár és király csillogó vértezetű zsoldosai gyülekeztek, hogy leigázzák és meghódítsák uruk számára Erdélyt.

S ebben a vészterhes időben a fejedelmi székben egy erélytelen, ide-oda kapkodó, tehetetlen, oda nem illő férfi ült, a lemondott Zsigmond fejedelem unokatestvére, Báthori Endre.

A törökkel még csak sikerült volna megegyeznie, de Rudolf császár, amint értesült Báthori Zsigmond váratlan lépéséről, azonnal támadást rendelt el Erdély elfoglalására. Délről Mihály havasalföldi fejedelem, északról pedig Basta György császári főkapitány indult meg katonáival Erdély ellen.

A döntő csatára október 28-án került sor Sellenberknél Báthori Endre és Mihály csapatai között. A havasalföldi sereget támogatta a székelyek jelentős része is, akiknek Zsigmond ígérete ellenére sem adta vissza szabadságukat, s akik most azt megkapták Mihály fejedelemtől. Báthori oldalán a fejedelmi udvari katonaság mellett főként a főurak és nemesek dandárai álltak.

S ott volt a csatában a fejedelem oldalán Bethlen Gábor is. Még csak tizenkilenc éves ifjú, híre-neve eltörpül a nagyoké mögött, de bátorsága, éles kardja már tiszteletet parancsol a harcosok között.

A véres összecsapásban közel négyezer ember vesztette életét, és sokan megsebesültek a viadalban. Ez utóbbiak között volt Bethlen Gábor is, aki oly súlyos sebeket szerzett, hogy a krónikás szavai szerint „életének felét a csatatéren hagyta”.

Báthori Endre serege vereséget szenvedett. A fejedelem is futva menekült a csatatérről, de a csiki hegyekben a Báthori nevet gyűlölő székelyek megölték.

A vesztett csata után csaknem egy esztendőre a Rudolf császár

nevében kormányzó Mihály fejedelem uralma alá került az ország. Uralkodása azonban elégedetlenséget szült mind Erdélyben, mind a császári udvarban. Az erdélyi nemesség nagy része fegyvert fogott ellene, és segítségül hívta Basta császári tábornagyot. Az egyesült sereg 1600 őszén Miriszlónál vereséget mért Mihály hadára, aki erre elhagyta az országot.

A győzelmeskedő nemesek azonnal megragadták az alkalmat, s újra elvették a székelyek szabadságát. Szűk látókörű gyűlöletükben nem törődtek azzal, hogy e cselekedetükkel maguk ellen hangolják az ország döntő katonai erejét jelentő székelységet.

Az elkövetkező hónapokban a politikai események vad forgatagban követték egymást. A kormányzásra került Basta György császári tábornagy ismét nem védte meg az országot a török-tatár csapatok pusztító betöréseitől, mire a nemesség 1601 elején hazahívta Báthori Zsigmondot, s harmadszor is Erdély fejedelmévé választotta.

Az Erdély birtoklásához ragaszkodó császár erre a kegyeibe ismét visszafogadott Mihály fejedelmet küldte Bastával együtt Erdély ellen. 1601 augusztusában Goroszlónál győzelmet arattak Báthori serege felett.

A harc azonban ezzel nem ért véget. Báthori Moldvába ment új segélycsapatokért, hadvezére, a mind nagyobb politikai jelentőségre szert tevő Székely Mózes pedig a déli országrészben szervezte az erőket az új Habsburg-ellenes harchoz.

Szervező útja közben eljutott a sebeiből felgyógyult Bethlen Gáborhoz is…

„Erdély szörnyű romlásáról hallj hírt!”

A bágyadt őszi nap sugarai csak nehezen törtek utat maguknak a marosillyei várkastély ablakain. A kastély boltíves mennyezetű írószobájában fiatal férfi állt, és elgondolkozva tekintett ki az udvarra. A levegőben kósza ökörnyálak úsztak. Békés csend honolt, amit csak néha szakított meg egy-egy elfutó udvari cseléd lábdobogása vagy a túlnan fekvő istállóból fel-felcsapódó lónyerítés.

A kissé meggörnyedt tartású férfi messze néző szemekkel

figyelt kifelé. Mint aki vár valamit. Töprengő arca többet mutatott koránál, pedig ifjú ember volt: nemrég töltötte be huszonegyedik életévét.

Bethlen Gábor volt ő, e kastélynak ismét ura és birtokosa. Attól kapta vissza uradalmát, aki gyermekkorában elvette tőle: Zsigmond fejedelemtől. Megszolgált érte, kevés híján életét hagyta a csatatéren a Báthori-család szolgálatában.

Távolba tekintő szemei hirtelen porfelhőt vettek észre a várkastélyhoz vezető úton. Kisvártatva lovascsapat körvonalai bontakoztak ki a porfüggönyön keresztül. Aggódva, összevont szemmel figyelte a közeledőket. Ebben a zavaros időben, amikor Basta tábornagy rabló-fosztogató zsoldos csürhéje járta keresztül-kasul az országot, veszedelmet jelentett minden közeledő lovascsapat. Noha elegendő megbízható fegyverest tartott maga körül, s a kastély védelme biztosítottnak látszott, azért vigyázni mindig jó!

Hirtelen megkönnyebbült sóhaj szakadt fel kebléből. A csapat előtt hordott zászlón a Báthoriak sárkányfogas címere van. A közeledők tehát jó barátok, Zsigmond fejedelem seregéből valók.

Gyorsan visszafordult az ablaktól. A hirtelen mozdulatra azonban fájdalmasan felszisszent.

„Sajognak még a sebek, vigyázni kell” — állapította meg bosszúsan, majd beszólítva embereit, rendelkezett a vendégek fogadására.

Hamarosan léptek koppantak az ajtó előtt keményen, katonásan, majd belépett a szobába egy öreg, marcona kinézésű katona.

— Mózes bátyám, isten hozta kegyelmedet! — szólott örömmel Bethlen, s odasántikálva az öreg vitézhez, melegen, szívélyesen megölelte. — Megbocsátását kell kérnem Mózes bátyámnak, hogy illendőképpen nem fogadtam az udvaron már, de hát nyavalyásul vagyok még igencsak.

— Megkapod a megbocsátást, Gábor öcsémuram, rögvest, ösmerem állapotodat! — szólott az öreg olyan hangon, amelyen érződött rögtön, hogy inkább csatában kiáltott vezényszavakhoz, mint pallérozott társalgáshoz szokott. Régi katona volt, már Báthori István idején csapatvezér, immáron pedig a Habsburg-ellenes tábor egyre elismertebb vezetője is.

— Üljön le, Mózes bátyám — kínálta Bethlen hellyel a vendéget, majd maga is nyögve leereszkedett a vendéggel szembeni karosszékbe. — István! — kiáltott belső szolgája után. — Gondoskodjál borról meg harapnivalóról. De olyan boritalt hozzatok, hogy nagyságos Székely Mózes főkapitány úr is meg legyék véle elégedve! Ugyancsak kíséretéről és a lovakról is gondoskodjatok! — tette még hozzá. Majd vendégéhez fordult: — Úgy örülök, Mózes bátyám, jövetelének, hogy szókkal el se mondhatom. Mióta ily nyavalyás lettem, bizony alig-alig nyitja valaki rám az ajtót. Azóta sem, hogy ideszállítottak Illyére. Híreket is csak kóbor szegény emberektől nyerhettem többnyire arról, hogy mi történik az országban.

— Akkor ugyancsak sok látogatód lehetett, öcsémuram, mert hála Rudolphus császár őfelsége kegyelmének, kódissal el vagyunk látva sok tíz évre előre — mosolyodott el keserűen az öreg katona. Majd megvárva a felszolgálók sürgölődését s felhajtva a kínált bort, lassan formálódó, akadozó mondatokkal beszélni kezdett: — Nem sokat veszítettél, öcsémuram, ha kevés hírt kaptál. Mióta a pogány helyett keresztény császár lett a gyámolítónk, csak panasz és gyászos hír hallik mindenfelé. Basta katonáinak igáját nyögi minden renden levő ember: úr, nemes, városlakó s jobbágy egyképpen. A bekvártélyozó zsoldosok bort, kenyeret, húst követelnek a házigazdától, s ha nem ád, gyötrik, kínozzák mindenképpen. Asszony, lány böcsülete nem ismeretes őelőttük. Még a csecsszopókat se kímélik, az anyák karjai közül s kebléről tépik ki őket, földhöz csapják, agyonszúrják szüleik előtt, s aztán a szülőket gyilkolják le. Higgyed el, öcsémuram, az emberfia mehet akármerrefelé, csupa mészárlásról, gyilkolásról hall mindenütt!

Bethlen elkomorult arccal, összehúzott szemekkel hallgatta a szomorú beszámolót. Az öreg katona nagyot húzott újratöltött poharából, majd kétfelé törölve hatalmas bajuszát, folytatta a keserű számadást:

— Úgy él ez az ország, öcsémuram, mintha a pokol minden ördöge reászabadult volna! Egész vármegyényi vidékek néptelenednek el, lakosaik vagy elhaltak, vagy bujdosnak Rudolphus bitangjai elől. De a kurafiak még a havasokba is utánuk hajhásznak, s mindenétől megfosztják és legyilkolják a

nyomorultakat. Sok helyütt már úgy elhatalmasodott a nyomor, hogy a szerencsétlenek füveket, kutyákat, macskákat, döggel halt háziállatokat s egereket esznek. A szemétdombról keresik ki az elszáradt csontokat, s megeszik embertelen éhségükben. Sőt, ami több — folytatta elborzadó utálkozással —, némely vidéken még emberevés is előfordula. Beszélik, hogy a szerdahelyi székben egy

Bethlen Gábor ifjúkori képe

Bethlen szülőháza Illyén

apa megette halott gyerekét. Enyed környékén egy jobbágyférfi agyonüté és megevé asszonyát. De hallik Szamosújvár felől is olyan, hogy egy asszonyi állat az éhségtől megtébolyodva saját húsát kezdé enni… Higgyed meg, Gábor öcsém, nincs oly nyelv, ki el tudná beszélni mindazon szörnyűséget, miket Basta zsoldos csürhéje elkövet, s aminő állapotokat teremt Rudolphus uralma Erdélyországban!

Bethlen sápadt elszörnyedéssel hallgatta a beszámolót. Majd csöndesen megszólalt:

— Mózes bátyám, szörnyűséges dolgok ezek, miket kegyelmed elbeszél. Pogány törökök, tatárok nem míveltek különbeket ellenséges földön! Ezt kapta Erdély a keresztény uralkodótól. Ez a jutalma, amiért a török pártfogását eldobva, vérét hullatta a pogány ellen! Vaj ezért ontotta vérét az a sok erdélyi székely, magyar, román, szász Gyurgyevónál Szinán pasa rettentő nagy hada ellen? Napról napra fogyunk, pusztulunk, nyomorodunk!

— S nemcsak a védtelen pórnép, Gábor öcsém. A nemesi rendnek sincs semmi böcsülete, védelme Rudolphus katonái előtt! Legyen bármily nagy úr, Basta, ez a dobosból fölkapaszkodott tábornagy akkor véteti fejét, mikor akarja! A török, amely pedig nem szenved nemesembert, soha nem bánt így az erdélyi urakkal, mint most a védelmünkre jött keresztények.

— Le kell törnünk ezt az igát, Mózes bátyám! — kiáltott megvillanó szemmel Bethlen. — Míg van karunk, harcolni kell a vérszívó zsoldos csürhe ellen életre-halálra!

— Így igaz, Gábor öcsém, ahogy mondod. Amint állapotod könnyebbedik, elvárlak téged is Zsigmond fejedelem táborába. S ha Zsigmond urunk újra meggondolná magát, hogy itt hagyja az országot, mi akkor is harcolunk tovább. Úgy, ahogy mondtad, öcsém: életre-halálra Rudolphus vérszívó nadályai ellen!

Székely Mózes felállott. Keményen megszorította Bethlen kezét, majd kíséretét szólítva továbbindult Marosillyéről…

A császári megszállás nyomán Erdélyre szakadt szörnyűségek látása még az udvari embereket is megdöbbentette. Pezzen császári tanácsos azt jelentette 1601-ben Erdélyről az uralkodónak:

„Higgye meg Felséged, sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk rosszabb sora már senkinek sem lehet!”

Basta uralmáról a császári biztosként Erdélyben működő Istvánffy Miklós is azt írta:

„Rablásaival a lakosságot annyira elidegenítő, hogy azok annak hallásától még most is borzadnak!”

S hasonló képet nyerünk az erdélyi Habsburg-uralomról Krausenegg császári biztos jelentéséből is: „Félő, hogy még a szászok is elvándorolnak Moldvába, annyira lerongyolódtak és elszegényedtek.” Rudolf császár „keresztényi védelme” következtében Erdély egyre inkább sivár pusztasággá változott. Aki utazásra merészkedett a közbiztonságtól megfosztott utakon, többnyire csak éhségtől csonttá aszott, megfeketedett jobbágyokat látott az országban, akik igásállatok és szerszámok híján kapával forgatták a földet, és maguk húzták a nyomorúságos taligákat. A kapákat Basta ekéjének, a taligákat pedig Basta szekerének nevezték ebben a korban.

Így vált hírhedtté a magyar történelemben ennek a villogó szemű, hegyes fekete szakállú, olasz-albán származású zsoldosvezérnek neve, akit Rudolf császár Erdély élére állított kormányzónak.

Magyarok, románok, székelyek és szászok, Erdély különböző nyelven beszélő fiai keservesen nyögték az embertelen zsoldos-terroruralom súlyát. S a sivár, néma pusztasággá vált ország csöndjét csak néha verte föl tetemeken lakmározó varjak károgása vagy szerterobogó császári csapatok vonulásának zaja. Nyomában rettegés, temetői csönd mindenfelé.

A fejedelem ingatagsága

A császári csapatok szörnyű dúlásai, pusztításai a végsőkig fokozták az elkeseredést a Habsburg-uralommal szemben. Akiket nem tört meg a terror, s nem hódoltak be Rudolf uralmának, Báthori Zsigmond fejedelem mellett gyülekeztek, aki most már a Habsburgoktól való elszakadást s a korábbi békés állapotok visszaállításának politikáját képviselte. A fejedelmet támogatta

immár a székelység döntő része is, szembefordulva a Habsburg-elnyomással.

A Báthori Zsigmond fejedelemsége védelmében fegyvert fogottak 1602. július 2-án a tövisi csatában csaptak össze Basta katonáival. A fejedelem seregét Székely Mózes vezette, s mellette működött, immáron mint tekintélyes csapatvezér, a sebeiből felgyógyult Bethlen Gábor is.

Villogtak, szikráztak a kivont kardok a tűző napfényben. Amint Székely katonái elérték a császáriakat, felbomlott a harcrend, ember ember ellen küzdött a kialakuló párviadalokban. A roham oly heves volt, s a harc oly elkeseredett, hogy maga a főhadvezér, Basta is két sebet kapott a fejére. Végül is a túlerő került fölénybe. Basta 4000 lovasa kemény harcban a Marosnak nyomta Székely Mózes 1500 katonából álló dandárát, s ezzel a csata elveszett.

A megmaradottak, a bátran küzdő Székely Mózessel és Bethlen Gáborral az élen, Szentimrénél átúsztatták a Marost, és sikeresen kimenekültek az üldözők gyűrűjéből. Megmenekülésük után azon fáradoztak, hogy új csapatokat toborozva tovább folytassák a küzdelmet a fejedelemség szabadságát eltipró császár zsoldosai ellen.

Az ingatag jellemű Zsigmond azonban nem sokkal később ismét meggondolta magát, s egy csehországi kastély és 50 000 arany évjáradék fejében újra átadta az országot Rudolf császárnak.

A nemesség nagy része úgy érezte, hogy ezzel az alkuval Zsigmond fejedelem teljesen kiszolgáltatta őket Basta bosszúálló kedvének. Nem tették le a fegyvert, hanem életre-halálra tovább küzdöttek a Habsburg-elnyomás ellen.

A továbbharcolók táborában ott találjuk Bethlen Gábort is. Módjában állott volna ugyan, hogy élve a Zsigmond megegyezésében kikötött kegyelemmel háborítatlanul élvezze visszakapott uradalmának javait. Ő azonban nem választotta ezt az utat. Jól tudta, ha egyénileg háborítatlanul élhet is birtokán, a Habsburg-uralom előbb-utóbb teljesen tönkreteszi Erdélyt, s még a török bosszúálló támadásaitól sem védi meg a császári sereg az országot.

Zsigmond távozása után az öreg Székely Mózes lett a Habsburg-ellenes tábor vezére. A korábbi törökellenes harcok híres vezére mellett a császáriak ellen küzdők táborának

nevezetesebb tagjai: az öreg, szintén nagy hírű törökverő csapatvezér, Borbély György, Bethlen Gábor, Rédey Ferenc, Nagy Albert, Balassi Ferenc és Szilvássi Boldizsár voltak.

Török földről Erdély szabadságáért

A tövisi csatavesztés után Székely Mózes párthíveivel együtt török földre menekült, s Bektás temesvári pasa oltalmát kérte. Hamarosan követte őt önkéntesen az emigrációba Bethlen Gábor is.

Egy későbbi levelében így számolt be lépéséről:

„Mikoron Erdélyországot az német magáévá tötte, elhagyánk édes hazánkat, nemzetünket, jegyben nálunk levő mátkánkat, és négyszáz lovas-kopjás katonát fogadván, vezír Jemicsi Hasszán pasához senki kényszerítéséből, hanem szabad akaratunk szerint menénk.”

A török emigráció gondolata még nagyon szokatlan és idegen volt ekkor a magyar közvélemény előtt. A török hódítókkal szemben valami „természetes gyűlölség” élt az emberek érzelemvilágában, s csak a Habsburg-uralom pusztításai, az elszenvedett borzalmak tudták rávinni a magyarokat nagyon keservesen arra, hogy török földön keressenek védelmet és támogatást. Csak kevesen látták még azt, amit Bethlen Gábor már korán felismert: hogy a belső bajaival küzdő török birodalom átmenetileg veszélytelenebb a magyarokra nézve, mint a Habsburgok egyre erőteljesebb és egyre elviselhetetlenebb elnyomó törekvései.

A török birodalomban ugyanis nagy változások történtek, amióta a nagy Szulejmán szultán Szigetvár ostrománál elesett. A trónra lépő II. Szelim, akit a „részeges” névvel illettek alattvalói, nem tudta folytatni elődje hódító politikáját. Egyik vereség a másik után érte a csatatereken.

Utódjának, III. Mohamednek trónra lépését nagy járványok és felkelések követték. Ütközeteket és tartományokat vesztett el. A szultán háremébe zárkózott, és nem sokat törődött az események alakulásával, de végül is az általános elégedetlenség kimozdította tunyaságából, s 1596-ban személyesen vezette a magyarországi hadjáratot.

S mily furcsa iróniája a sorsnak: a csatából elfutó, gyáva szultán mint nagy győző tért meg fővárosába, ahol az őt éljenző sokaság üdvrivalgása fogadta!

A nem várt és nem érdemelt győzelmet azonban újabb vereségek és veszteségek követték: Pápa, Győr, Veszprém, Tata, Palota és más kisebb várak elvesztése. Ezután már a törökök csak arra törekedtek, hogy a Habsburg császártól minél előnyösebb békefeltételeleket harcoljanak ki.

A török birodalom helyzete tovább romlott a következő szultán, I. Ahmed uralkodása alatt is. A feljegyzések szerint egyedüli örömét pazar mulatozásokban, rabszolganőinek szépségében és sokaságában, valamint a vadászatokban találta. Uralkodása idején a nagyvezérek csak a saját erszényeik megtöltésén fáradoztak, amiért nevüket és becsületüket habozás nélkül odavetették. A szultán pedig saját kezűleg osztott mérget alattvalóinak, gyönyörködött haláltusájukban, s még a legmagasabb tisztségekben levők élete sem volt biztonságban őrjöngéseitől. Gyakran elég volt a gyanú leghalványabb árnyéka bármely magas állású személy vesztéhez. Azok voltak a legnagyobb bizonytalanságban, akik nagy vagyonokat szereztek, mert közülük sokat a szultán koholt vádak alapján halálra ítéltetett, hogy a mohamedán jogrend szerint örökösük legyen.

Ilyen állapotok uralkodtak abban a birodalomban, melynek területére az erdélyi bujdosók léptek, s ahonnan a segítséget várták a császári terroruralom megdöntéséhez. Sok választásuk nem volt: vagy fejet hajtanak Bastának, Vagy az egyedül kínálkozó török segéllyel folytatják a néha már maguk előtt is reménytelennek tűnő küzdelmet. A török birodalom ugyanis minden belső baja ellenére ahhoz még elég erős volt, hogy néhány ezer vagy néhány tízezer főnyi török-tatár csapatot az erdélyi bujdosók támogatására bocsásson.

A török hajlandó volt segélynyújtásra. Nem önzetlenül vagy a magyarok iránti rokonszenvből, hanem mert saját érdeke is azt kívánta, hogy Erdély ne kerüljön császári kézre. Ezért elismerte Székely Mózest Erdély fejedelmének, a szultán megküldte számára a szokásos uralkodói jelvényeket, s parancsot adott Bektás temesvári pasának, hogy török-tatár hadakkal a bujdosók segítségére legyen.

Reményt keltő tavasz — szomorú vég

Székely Mózes 1603 kora tavaszán, „mikoron még a fű ki sem jött volna”, Temesvárról megindult Erdélybe. Az előcsapatot a huszonhárom éves Bethlen Gábor vezette. Hadoszlopa mintegy százhúsz magyar katonából, ezer tatárból és szépszámú rác gyalogságból állott. Április közepén keltek át a Vaskapu-szoroson, és sehol ellenállásra nem találva, megkezdték diadalmas előrenyomulásukat Erdélyben.

A bujdosók megindulásáról kapott hírek kellemetlenül érintették a Kolozsvárott időző Bastát. A császári tábornagy katonái nem kaptak zsoldot, s ezért nem akartak tovább harcolni Erdélyben. Basta szorult helyzetében gyorsfutárokat menesztett a császári udvarba pénzért s új csapatokért, és segítségnyújtásra szólította fel az új havasalföldi fejedelmet is.

Bethlen a Strij folyó partján kevés időre megállapodott, s előőrsöket küldött Szászvárosig, ahol a legközelebbi császári helyőrség állomásozott. A városban mintegy négyszáz főnyi katonaság tartózkodott, s kegyetlenül sanyargatta a polgárokat, akik végül is már csak a templom-kastélyban tudták meghúzni magukat.

Amint Bethlen előőrsei beszámoltak a szászvárosi állapotokról, ő azonnal támadásra indította csapatát. A császáriak a templom-kastélyba akartak húzódni, hogy annak erős falai mögül eredményesebben védekezhessenek. A polgárok azonban nem engedték be őket, s ezért a zsoldosok a kastély sáncaiba vonultak, ahol szekérbástya mögül védekeztek. A hajnalban kezdődő ostrom a késő esti órákig elhúzódott, amikor is a császáriak a sötétség leplét felhasználva, a környező erdők felé lopóztak. Bethlen katonái felfedezték szándékukat, utánuk rohantak, s véres kézitusában csaknem valamennyiüket levágták.

Szászváros elfoglalásával szabaddá vált az út Gyulafehérvár, a fejedelmi székhely felé. Bethlen csapatával a főváros alá vonult, melyet Spinoza császári kapitány védett négy század katonával.

Amint a bujdosókkal együtt érző városi polgárok értesültek Bethlen csapatának a közeledéséről, az alsóvárosba vonultak, a császári katonaság pedig a várban rendezkedett be védelemre. Az ostrom második napján Spinoza emberei az alsóvárosba rontottak,

és felgyújtották. E barbár tett eredménye azonban visszájára fordult, mert a szél felkapta az égő zsarátnokokat, és a várba hordta. Meggyulladt a fejedelmi lak kapuja, a tűz innen átcsapott a laktanyákra, onnan pedig a nagytemplomra, melynek kisebb tornyában felrobbant az ott elhelyezett lőpor, és nagy károkat okozott. A felsővárosnak csaknem a fele leégett, a fejedelmi palotától egészen a Szent György-kapuig.

Nem tudni, mi okból, Bethlen katonái elmulasztották a tűz és robbanás nyomán támadt zűrzavar kihasználását, s így az ostromot tovább kellett folytatni. Nemsokára megérkezett Székely Mózes is a derékhaddal, s így a császáriak helyzete válságosra fordult.

A bujdosók első sikereinek hírére s Székely Mózes szerterepülő kiáltványainak hatására egyre többen csatlakoztak hozzájuk az erdélyiek közül. A nemesség soraiból Toldi István, az öreg Borbély György, Vajda Miklós, Boronkay János és még sokan mások fegyvereseikkel együtt Székely táborába siettek.

Közben egyre elszántabban folytatták Gyulafehérvár ostromát. Nehéz faltörő ágyúk hiányában ostromlétrákról indítottak közvetlen rohamokat a falak ellen. Székely Mózes és Bethlen Gábor személyesen vezették a rohamot. Golyó- és kőzápor hullott rájuk, s a védőknek sikerült visszaverniük a meg-megújított támadásokat. A tizennyolc napig tartó ostrom végül is megtörte a császári katonaság ellenállását, s május 9-én szabad elvonulás feltétele mellett átadták a fejedelmi székvárost Székely Mózesnek.

Az új fejedelem ünnepélyes bevonulása után a sereg továbbindult, hogy Erdély többi városát is megtisztítsa a megszálló császári csapatoktól. Az öreg Borbély György katonái bevették Szászsebest, más csapatok körülzárták Kolozsvárt és Szamosújvárt. Székely Mózes Désig tört előre, mire Basta tábornagy negyven lovas kíséretében kiszökött Erdélyből, és Szatmárra ment, hogy onnan induljon majd új seregek élén a fejedelemség ellen.

Egyelőre azonban még a bujdosók győzelmeiről érkeztek hírek mindenfelől. Kaplyonnál Bethlen bujdosótársa, Rédey Ferenc katonáival meglepte és szétverte Basta egyik zsoldostáborát. Egy másik csapat pedig Segesvárnál visszaverte a császáriak megsegítésére küldött havasalföldi segélyerőt. Július 9-én kaput

nyitott Kolozsvár, melynek lakói meghódolásra kényszerítették a város vezetőségét és a császári helyőrséget. Így esett el Szamosújvár is.

Ezek a győzelmek képezték Székely Mózes sikerének tetőpontját. A császár egyezkedni akart vele, de ő, ismerve a Habsburg-politika állhatatlanságát, visszautasította a megegyezést. Ettől az időtől kezdve azonban hadiszerencséje szemlátomást hanyatlani kezdett.

Hamarosan megérkezett a vészhír Basta és a havasalföldi fejedelem megindulásáról.

Brassónál zajlott le az ütközet, melyet kétszeres túlerő ellen kellett megvívni.

Erdély bátor fejedelme a védelem megerősítése végett szekérvárral zárta körül seregét. A török-tatár segélyerők a szekérsáncon kívül maradtak.

Mindkét oldalon megdördültek az ágyúk, s ezzel kezdetét vette a csata. A havasalföldi sereg támadásra lendült, s áttörte a szekérsáncot. Ennek láttára a tatárok a temesvári pasával együtt tüstént megfutottak. Öldöklő kézitusa folyt, s a túlerő — dacára Székely Mózes, Bethlen Gábor, Rédey Ferenc minden bátor, személyes példamutatásának — győzedelmeskedett. A harcolók egy része kitört a szekérsánc mögül, és kemény kézitusában átküzdve magát a támadók gyűrűjén, megmenekült. Ezek között volt Bethlen Gábor is, de a többség elveszett a mind egyenlőtlenebbé váló küzdelemben. Harc közben esett el maga Székely Mózes is, s vele — mint a krónikás mondja — az erdélyi nemesség „színe-virága".

Az Erdélybe nyomuló Basta katonái pedig szörnyű bosszúálló hadjáratra indultak szerte az országban. Seregestül menekültek az emberek török földre a császári csapatok elől.

Tragikus látványt nyújtott a hazájukat szomorú szívvel elhagyni kényszerülő menekülők vonulása. A Habsburg-ellenes harcosok utolsó töredéke vett búcsút a szülőföldtől, s velük mentek feleségeik, szüleik, gyerekeik. Futottak hazájukból, a császári bosszú elől, a biztos halál elől.

A gyalogosan és szekereken vonuló menekülők hosszú sora a keskeny hegyi utakon csak nagyon lassan haladhatott. Amikor a szűk Vaskapu-szoroshoz értek, a tábor megállt, s az öreg Borbély

György, aki már csak hordszéken járt, kocsijával és kíséretével előrement.

Ekkor csapott le rájuk váratlanul egy császári csapat, Rákóczi Lajos vezetésével. Rettenetes mészárlás vette kezdetét a nagyrészt fegyvertelen menekülők között. A császári katonák nem adtak kegyelmet sem a nőknek, sem a gyermekeknek; vágták, ölték, akit csak elérhettek. A szorosban a szekérkaravánt kísérő fegyveresek nem tudtak komoly ellenállást kifejteni, aki csak tudott, gyalog, mindenét odahagyva menekült az erdőkön, bozótokon át a szörnyű mészárszék színhelyéről. Kifosztott koldusként érkeztek meg a török uralom alatt levő Karánsebesre és Temesvárra, hogy a „pogány töröktől” nyerjenek oltalmat a keresztény császár gyilkoló zsoldosai elől.

Akik a szultán köntösébe kapaszkodnak…

…Újra itt voltak hát török földön emigrációban, ahonnan elindultak! Bethlen először Temesváron állapodott meg, ahol a korabeli feljegyzések szerint régi ismerőse, Bektás pasa emberséggel fogadta őt és társait, hópénzt rendelt számukra, és bőségesen gondoskodott megélhetésükről.

A menekültek Karánsebesre érkezésük után, augusztus 23-án levélben kérték a nagyvezért, hogy szabadítsa meg Erdélyt a császári elnyomástól. A szultánnak is írtak, hogy könyörüljön rajtuk, mert feleségeik és gyermekeik a városokba szorulva „rettegnek a nagy rabságtól és veszedelemtől”. Arra hivatkoztak, hadd lássa a világ, hogy akik „a hatalmas szultán köntösébe kapaszkodnak”, nem erőtlen, hanem a hozzá fordulókat megóvni tudó fejedelembe vetik bizalmukat.

Bethlen kevés idő múltával Temesvárról átköltözött Nándorfehérvárra, Lala Mohamed fővezér közelségébe, hogy eredményesebben sürgethesse a segélynyújtást a bujdosóknak. Vele ment a tekintélyesebbek közül Szilvássi Boldizsár, Kamuthi Farkas, Rédey Ferenc, Zalasdi Miklós, Makó Gergely, Kun István, Kun Gáspár, Béldi Ferenc, Daczó Pál, Nemes Balázs és mintegy hatszáz lovas.

Nándorfehérváron a bujdosók között egyre jobban Bethlen személye került előtérbe, aki jó katonai és politikai képességei

mellett azzal az előnnyel is rendelkezett, hogy hamar megtanult törökül, s így közvetlenül tudott érintkezni a török vezetőkkel. A fővezérnek elpanaszolta hazája nyomorúságos állapotát, amit az figyelmesen meg is hallgatott, és megígérte támogatását. Az ígéretnél, biztatásnál és jó tanácsoknál egyebet azonban most sem kaptak. A török porta még nem látta elérkezettnek az időt a cselekvésre, de a bujdosókat sem akarta elkedvetleníteni, mert számított reájuk.

A fővezér azt ajánlotta nekik, hogy ott helyben válasszanak maguknak fejedelmet. A választás hamarosan meg is történt, és Szilvássi kivételével egyhangúlag Bethlen Gáborra szavaztak. A fővezér erre fejedelmi jelvényül buzogányt, udvartartására pedig 16 000 tallért adott neki, a kíséretében levő nemeseket megajándékozta, a katonáknak egyhavi zsoldot fizetett előlegben.

Báthori Zsigmond egykori szegény sorsú udvari apródja huszonnegyedik életévében Erdély fejedelmének nevezhette magát! Nem előkelő származása vagy nagy vagyona miatt esett rá a választás, hanem katonai és államférfiúi érdemeiért, melyeket a Habsburg-ellenes küzdelemben szerzett magának. Ő azonban a választás után még nagyobb erényről tett tanúbizonyságot: megfontoltságról, a körülmények higgadt értékeléséről, főképpen pedig nagy önmegtartóztatásról. Felismerte ugyanis, hogy a Habsburg-ellenes harc ügyének akkor használ legtöbbet, ha félreáll, és olyan embernek engedi át a fejedelemséget, aki nagyobb hitellel bír nála a magyarországi közvélemény előtt, nagyobb tekintélye van, és nem illethető a „törökösség" vádjával, mint a bujdosók. Kiemelkedő politikai éleslátással Bocskai Istvánt, régi ismerősét és pártfogóját szemelte ki fejedelemnek és az új Habsburg-ellenes küzdelem vezérének.

Nem kis lelkierő kellett ehhez a lemondáshoz egy huszonnégy éves fiatalember részéről! A fejedelmi szék varázsa nem maradhatott hatástalan a feltörekvő nemesifjú számára. Nagyon kevesen lettek volna olyanok, akik hasonló helyzetben meg nem kísérelték volna török segélyesapatokkal megszerezni Erdély trónját, hogy a fejedelemséggel járó hatalomhoz, gazdagsághoz és dicsőséghez hozzájussanak. Bár a korabeli források nem írnak erről, mégis nyilvánvaló, hogy a hányatott sorsú Bethlen fejében is felmerült ez a lehetőség, hiszen ő is a nemesi osztály tagja volt,

s vágyott a vagyonra, gazdagságra, hatalomra, amelynek legmagasabb fokát az uralkodói szék nyújthatta. S a veszélytől sem igen félhetett, ami a fejedelemség megszerzésével jár, hiszen eddigi élete is szinte szüntelen harcban, életveszélyben telt el.

Mi késztette mégis arra, hogy lemondjon a fejedelemségről és másnak ajánlja fel azt?

Kétségkívül döntő szerepet játszott ebben az ilyen ifjú embereknél meglehetősén ritka önmegtartóztatás, politikai éleslátás, higgadtság, bölcsesség. Emellett azonban világosan kell látni olyan érzelmi tényezőket is, hogy Bethlen, bár a nemesi uralkodó osztály tagja volt, ami sok tekintetben megszabta érzéseit, gondolatait, mégis felül tudott emelkedni egyéni vágyain, érdekein, mikor a nagy közösség, a haza sorsa így kívánta. Ebből adódóan, nyilván nem minden tépelődés, ingadozás és keserűség nélkül, túltette magát a fejedelemség csillogó varázsán, hogy egyéni lemondásával a haza ügyének szolgáljon…

Bocskai személye ebben az időben nem örvendett nagy közszeretetnek az erdélyiek előtt. Mint Báthori Zsigmond nagybátyját és fő tanácsadóját, őt okolták — nem alaptalanul — a bekövetkezett tragikus eseményekért. Bethlen azonban meglátta, hogy Bocskai helyzete és magatartása nagyot változott az évek folyamán.

A bihari főurat ért sérelmek sorozata azzal kezdődött, hogy amikor Habsburg-uralom alá került az ország, a császári biztosok beteges gyanakvásból leváltották őt a váradi kapitányságról és a hadsereg-főparancsnoki tisztségéről. A gyurgyevói győző a századforduló éveiben Bihar megyei birtokain tartózkodott, s onnan figyelte csendesen az események alakulását. A Habsburg-udvar bizalmatlan volt vele szemben, a török elleni politikája miatt haragvó erdélyi rendek viszont 1600-ban száműzték őt az országból. Ilyen felemás helyzetben élt, s Báthori Zsigmond utolsó hazatérésekor maga igazolására Prágába ment, ahol a szüntelenül gyanakvó császár „tisztes fogságra" vettette. A fogságból csak a következő évben szabadult, s a krónikás szavai szerint, „miután felismerte, hogy igen vékonyan vagyon ű az németnél, kezde gondolkodni maga és nemzete felől”.

Ilyen helyzetben érte őt a török és a bujdosók első próbálkozása, mely Bethlen sugalmazására arra irányult, hogy

megnyerjék a Habsburg-ellenes harc vezérének.

Bethlen javaslatára és felkérésére Lala Mohamed fővezér 1604. április elején levelet küldött Bocskainak. A hófehér török papírra szép magyar nyelven írt levélben hivatkozott arra, hogy Erdély milyen szép csendes békességben élt, amíg a fényes portától el nem szakadt, s most pedig milyen nagy romlások és veszedelmek következnek be. Kérte Bocskait, mutassa meg jóakaratát Erdélyhez és a bujdosókhoz, s küldjön értesítést szándéka felől.

Bocskai felvette a tárgyalások fonalát, és ráállt a szövetségre.

A bujdosók hamarosan megindultak Nándorfehérvárról, és a kísérő török csapatokkal együtt Temesvár mellett táborba szálltak. A császári csapatok azonban hírét véve a készülődésnek, megindultak Temesvár felé, s rajtaütöttek a bujdosók táborán.

A császári katonák a Temesvárnál zsákmányolt holmik között magukkal vitték Bethlen június 23-án írt levelének fogalmazvány-példányát is, amelyből fény derült a bujdosók és Bocskai kapcsolatára. Ezt Belgiojoso főkapitány jó ürügynek találta, hogy leszámoljon Bocskaival, és nagy vagyonát részben maga, részben a császári kincstár számára megszerezze.

Az események ezután már drámai gyorsasággal peregtek. Amint Bocskai értesült a főkapitány fenyegető szándékáról, elhatározta, hogy védekezni fog ellene. Katonaságával és háromezer szolgálatba fogadott hajdúval megindulva a császáriak ellen, megsemmisítő vereséget mért Álmosd és Diószeg között Belgiojoso főkapitány egyik legerősebb seregére.

Innen Debrecenbe vonult, s levélben kérte a bujdosókat, hogy szorgalmazzák a török segítséget, főképpen a hadfogadáshoz szükséges pénzsegélyt.

H. Dampierre császári tábornok

Bethlen Gábor 1620-ban készült arcképe

A császári főkapitány nem merte megtámadni Bocskai táborát, és Szepesvárra menekült. Hatalmas serege útközben teljesen felbomlott. November közepére a Tiszántúl és Felső-Magyarország nagy része Bocskai gyorsan növekvő csapatainak kezére került.

Megérkezett Bocskaihoz a törökök követe, s pénzt adott a zsoldfizetés céljaira. Hiába bízta meg a császári hadvezetés az erdélyi tettei miatt hírhedtté vált Bastát a mozgalom elfojtásával! Mire eljött a következő év nyara, Bocskai katonái megtisztították Felső-és Alsó-Magyarország területét a császári csapatoktól, és behatoltak a Dunántúlra is.

A bujdosók mozgalma szabadságharccá szélesedett. Egy részük Bocskai táborában Észak-Magyarországra vonult, másik részük pedig, élükön Bethlen Gáborral, a még császári uralom alatt szenvedő Erdélybe indult, hogy otthon segítsen előbbre vinni a szabadságharc ügyét.

ÚJRA ERDÉLYBEN

Eleinte az erdélyiek közül csak a temesvári táborból érkező bujdosók álltak Bocskai mellé, A fejedelemség népeinek zöme belefáradt az évek óta tartó véres küzdelembe, s már-már reménységét is elvesztette, hogy valaha meg lehet szüntetni a reájuk nehezedő Habsburg-igát.

Az ország állapotát és hangulatát jól ismerő Bocskai nem is a császáriak által letarolt fejedelemség katonai erejére, hanem elsősorban a felső-magyarországi gazdasági és katonai erőkre támaszkodva, Erdélyen kívül akart döntő vereséget mérni a Habsburgokra. Az első hónapokban ezért csak arra törekedett, hogy az Erdélyben állomásozó, mintegy háromezer főnyi császári katonaságot elszigetelje nyugat felé, s a fejedelemség lakosságát a szabadságharc oldalára vonva, az ő segítségükkel számolja fel majd itt a Habsburg-uralmat.

Az első erdélyi hadisikerek a fejedelemség nyugati határvidékén születtek meg 1604 novemberében.

Borosjenő, Lugos, Karánsebes, majd Lippa és Kővár ellenállás nélkül a szabadságharc oldalára állt. A következő év januárjában pedig az erős Szatmár várát foglalták el a fegyvert fogott jobbágyok, még az ellenség által is megcsodált bátor ostrommal.

A korabeli krónikás azt írta harcukról:

„A magas, ferde falon kapaszkodtak felfelé, iszonyúképpen hágták azt csoportonként, és inkább mind azon mentenek fel derék ostromra.” Olyan elszántsággal rohamoztak, „hogy az bennvaló, szállott várakban forgott főemberek, németek és vallonok azt mondották, életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak! Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valót lesodrottak is bennek, azon szempillantásban mindjárást annyi állott helyébe.”

Egy várbeli szemtanú elmondása szerint két rohamozó jobbágynak úgynevezett „tüzes kalácsot” vetettek a nyakába, de azok úgy törtek tovább előre, mintha semmi sem lenne rajtuk. „Végre elégtenek, és halva estek le nagy későre.”

A kivívott diadalok és Bocskai felszólításának hatására megmozdult Erdély népe. Februárban előbb a székelyek, majd a nemesség fejedelmüknek kiáltották ki Bocskait, s fegyvert fogtak a szabadságharc ügye mellett. Csak a szászok maradtak meg továbbra is a Habsburgok oldalán, mert úgy látták, hogy a hatalmas császár katonái úgyis leverik majd a mozgalmat, s nem akarták magukat újabb megtorlásoknak kitenni. Az elkövetkező hónapok harcai a szászok által szervezett ellenállás felszámolására és a még császári kézben levő várak megszerzésére irányultak.

Ezekben a harcokban részt vett a temesvári táborból Bocskaihoz siető Bethlen Gábor is.

Két régi ismerős

Március volt… A jég még alighogy megmozdult a folyókon, és többnyire vastag hótakaró borította az utakat is. A sárga írópapírok fölé görnyedő deákok anno 1605-öt írtak percegő lúdtollaikkal.

Az öreg Rákóczi Zsigmond szerencsi várkastélya ugyancsak nagy tekintélyű és mozgalmas hellyé vált ezekben a hetekben. Lovas- és gyalogoscsapatokat szállásoltak el a környező falvakban; voltak ott marcona hajdúvitézek, fegyvert fogott jobbágyok, főúri bandériumok kevély katonái, sima posztóruhás városi zsoldosok, no meg a nagyon bizalmatlanul szemlélt bő bugyogós, turbános, bőrruhás török-tatár segélycsapatok.

A kastélyból kevés szünettel hírvivők vágtattak szét a szélrózsa minden irányába, s ugyancsak sokan igyekeztek szorgalmatosan befelé is a kapun. Olykor lóra szállt csapatok indultak többnyire napnyugat felé, egy-egy kapitány vagy a kisebbek egy-egy hadnagy vezetésével.

Néha egy-egy díszes üveges hintó érkezett, mögötte fegyveres lovas kísérőkkel, s középkorú vagy már öreg tanácsurak, vármegyei tisztségviselők, nagy hatalmú hadibiztosok vagy csak egyszerűen a környékről érkező nemesurak szálltak ki, s indultak be a kastélyba.

Mintha csak Szerencs lett volna az ország fővárosa, a Rákóczi-kastély pedig a királyi vár! Hát ha nem is egészen így, de egy kicsit mégis így volt, mert itt ütötte fel főhadiszállását Bocskai

István, a szabadságharc vezére, Erdély fejedelme. Hozzá jöttek jelentésekkel a hírvivők, a tanácsosok, élelmezési és fizetőmesterek, a városok és vármegyék követei, új hadak toborzására megbízatást és engedélyt kérő elhíresedett vitézek, no meg természetesen a kérelmezők, akiknek sora sohasem fogy el, amíg csak hivatal és hatalom lesz a világon. S innen indultak parancsára a csapatok a Szepességbe, Alsó-Magyarországra és természetesen Erdélybe is, mert a szabadságharc vezére azon fáradozott, hogy „az németöt teljességgel kigyomlálja az országból, és az németöknek országában rajtunk tött bosszúknak hasonló mértékét vegyék".

Már lebukóban volt a nap, amikor egy szemmel láthatóan fáradt lovascsapat kanyarodott a szerencsi vár elé. A kapuőr érdeklődésére röviden jött a válasz:

— Bethlen Gábor és kísérete. Fontos küldetésből!

— Urunk őnagysága már nagyon várja főkapitány uram jövetelét. Több ízben izentetett, hogy rögvest vezessük főkapitány uramat színe elébe, mihelyest megérkezik — szíveskedett a kapuőr, és serényen szabaddá tette a bejárást.

Bethlen lepattant lováról, s kíséretét eligazítva, sebes léptekkel igyekezett felfelé a garádicson. A fogadó- és tanácsteremnek használt nagy szoba előterében többen várakoztak. Ki ismerős intéssel, ki idegenül tekintve fogadta a belépő Bethlen Gábort. Voltak olyanok is, akik finnyáskodva félrehúzódtak a törökkel cimboráló fiatal férfi mellől.

Bethlen gúnyosan nézett ezekre, már-már mondani akart valami csípőset, aztán legyintve egyet, a fogadóterem ajtaja felé fordult. Ezen akkor lépett ki éppen a fekete ruhás szekretárius, Bocskai titkára.

— Lám, Bethlen főkapitány uram! — ragyogott fel a szekretárius arca. — Ugyancsak nem sok főembert jelenthetnék be kedvesebben urunk őnagyságának kegyelmednél! Rögvest végez benn Rédey főkapitány uram alsó-magyarországi küldötte, s utána Bethlen uramon a sor.

Többen méltatlankodva felhorkantak a régebben várakozók közül, de hát nem volt mit tenni, ha a nagy hatalmú Bocskai így rendelkezett.

S valóban, alig röppent el egy kis idő, a kilépő és elsiető lovas

hadnagy mögött megjelent a szekretárius, s ünnepélyes hangon bejelentette:

— Urunk őnagysága elvárja iktári Bethlen Gábor főkapitány uramat!

Bethlen a csodálkozók és irigykedők tekintetének kereszttüzében lépett a fogadóterembe. Érkezésére egy köpcös, fáradt tekintetű, jó ötvenesnek látszó ember állt fel, és jött elébe. A haza és az üldözött protestantizmus szabadságának helyreállításáért fegyvert fogott vitézlő rendek vezére, Bocskai István.

— Isten hozta kegyelmedet messze földről, Bethlen uram! - szólt méltósággal. — Örömmel hallottuk kegyelmed serénységét, amelyet a portán és a vezérnél szegény, megnyomorodott hazánk ügyében kifejtett.

— Azt tettem, nagyságod, mivel köteles vagyok édes hazámnak és nemzetemnek — hajtott fejet szerényen, kissé törökös módon Bethlen, majd felegyenesedve kesernyésen tette hozzá: — Köszönetet ugyan nem várok hazámfia nemesuraiméktól csekély fáradságomért, de azt nehezemre esik elviselnem, hogy sokan úgy néznek rám, mintha magam is valamely török csausz volnék. Pedig a nagy Isten látója, mily keserves nékem a pogány közt forgolódnom, nekik színeskednem. Őseim nékem is a pogány ellen küzdöttek éltükben, s nagyságod jól tudja, magam is ifjú erővel a pogány ellen forgódtam szegény Zsigmond fejedelem udvarában. Csak Basta hadának kibeszélhetetlen borzalmai kényszerítettek, velem levő más jó magyar nemesurakkal együtt, hogy a pogány pártfogását keressük.

— Jól tudjuk mi mindezeket Bethlen uram, s ösmerjük kegyelmed igaz magyarságát — nyugtatgatta Bocskai a nekikeseredett ifjút. — Egyaránt nehéz mindünknek a pogánnyali kézfogás! De hát magunk a sok ínség és csapás miatt elfogyatkozván, elégtelenek vagyunk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani. Akartuk vagy nem, most is a törököt kellett segítségül hívnunk, ha életünket és hazánkat meg akarjuk tartani. Akik pedig mindezeket nem látják, s nem képesek eszükbe bévenni, ostobák, kiknek szavával, tekintetével nem kell sokat törődni! Mondja el hát kegyelmed sorjában, miket sikerült végeznie szegény hazánk ügyében.

— Nagyságod kívánságai úgy a portán Ahmed szultánál, mint a nagy hatalmú vezérnél, Lala Mohamed őnagyságánál kedvező fogadtatásra találtak. A prófétára ígérik magukat sok tízezer katona adására, s aranyakat is ígérnek, egyelőre hatvanezeret, a katonák fizetségére. Ígérik azt is, hogy mely várat nagyságod katonái megvesznek, ők nem kívánják azokat, s elengedik Erdély szokásos évi adójának fizetését is. Azt kérik csak, hogy nagyságod hírük nélkül ne békéljék a némettel, a kötött frigyet fel ne bontsa, s a nemes magyar nemzet atyafiságos barátsággal legyék irányukban!

„Atyafiságos barátság a pogánnyal, a természetes ellenséggel” — villant át Bocskai agyán keserűen a gondolat, majd nagyot sóhajtott, hiszen egyelőre nincs mit tenni!

— Örömmel hallottuk ezen szép ígéreteket, Bethlen uram, de szeretnők kegyelmed vélekedését hallani: vajh csakugyan megtartják-é mindezeket?

— Nagyságod jól tudhatja, hogy a pogány nem szótartó. Ha a szent Koránra esküszik is nekünk, keresztényeknek, hite szerint nem köteles azt megtartani. Most mégis úgy látom, megroppant állapotukban ugyancsak akarják a frigyet a magyar nemzettel a német ellen. Így hát vélekedésem szerint nagyobb részét ígéretüknek meg is tartják. Úgy vélem, nagyságod éles kardjának sikerei szabják meg, hogy menynyit adjanak meg ígéretükből.

— Alkalmasint úgy lehet, ahogy Bethlen uram mondá — tűnődött hangosan Bocskai. — Akkor hát várjuk szerencsénket az idő múlásától. Katonáim megtapasztalták már a némettel való hadakozást, s mind több diadalt aratnak felettük, hiszen emberek csak ők is. Ügyes forgódását a pogány között Bethlen uramnak nem feledjük el, s mindazokat a szolgálatait, vérehullását sem, miket megnyomorodott hazánkért és üldözött hitünkért tett. Méltó jutalmazása nem fog soká késlekedni!

— Megengedje nagyságod, megköszönöm hozzám való jóságát, de egyszer hallottam a magyar végvári katonák büszke mondását: „Hazánk oltalmáért lakjuk az véghelyt s magunk becsületiért, fizetés nékünk nem jár!” Én sem adományért vagy más jutalomért fáradozom, akárcsak e szegény katonák.

— Tudjuk jól, Bethlen uram, ösmerjük kegyelmedet még kicsiny korától. S ösmerve kegyelmed képességeit, nagyon nehéz,

sok tapintatot kívánó feladatot kívánunk kegyelmedre bízni. Ez pedig lenne az erdélyi nyugati végvárvidék még német kézen levő várainak megszerzése és ezen vidék védelme, nemcsak a német, hanem a környülfekvő török várak pasáitól is. Mert tudja kegyelmed, megtanultam eddigi életemben az óvatosság szükségét. Neveztek ezért már rókának is, mint nemrégen Basta uram, de én azt csak dicséretnek veszem.

Itt egy kicsit elmosolyodott, majd közvetlenre fordítva a hangot, így folytatta:

— Emlékezzél, öcsém, kicsiny korodban, még Zsigmond fejedelem udvarában ígérted nekem, hogy Visszaszolgálod segítésemet. Hát most megtetted. S tudom azt is, hogy türelmetlenül vár már szerelmetes mátkád, Károlyi Zsuzsanna, hogy megtartsátok a menyegzőt. Kérd még kis türelemre a mi nevünkben, s mondd meg, ha elcsitul a hadakozás zaja Erdélyben, mi tartunk tinéktek olyan menyegzőt, mit megérdemeltek. S most menj, öcsém, s járj szerencsével…

A keménykötésű, sokat próbált fiatal katona elkomoruló arccal hallgatta Bocskai szavait. Tűnődve állt egy darabig, majd nehéz sóhaj szakadt ki a melléből:

— Megvallom őszintén nagyságodnak, ugyancsak nehezemre esik nékem most ezen megbízatás véghezvitele. Hosszú ideje nem láthattam tavaly, török földre bujdosásomkor jegyben hagyott mátkámat! Levelet is csak néha tudtunk titkon váltani azóta. Ő hűséggel várt reám a nagy bizonytalanság idején is, mielőtt nagyságod e mostani harcra felkötötte a kardot, és megszólaltatta a harangot. S utána sem tudtam hozzá sietni portabeli küldetésem miatt. Amint most nagyságodhoz jöttem, gondolván, hogy immár csekély nyugovásom lészen, már értesítettem jövendő sógor uramat, hogy április havának 24. napján szeretnők megtartani menyegzőnket szerelmetes mátkámmal, ahogyan már levélben meg is állapodtunk róla. Mit gondolnak vajon, ha most megmásítom szándékomat?

— Bizonyost megértik majd az országos ügyek előbbrevalóságát — szólt sábeszélően, de kis értetlen türelmetlenkedéssel is hangjában Bocskai. Idős, özvegyült ember volt, kitől messze szállt már az if jonti sóvárgó szerelem.

— Úgy legyen nagyságod akarata szerint — döntött Bethlen.

— A kapott küldetésben igyekszem becsülettel eljárni! Talán mátkám elvárja még a hátralevő kis időt, sógor uram pedig megvigasztalódik majd nagyságod megígért személyes eljövetelétől. Virradat után útnak is indulok Erdélybe, nagyságod parancsolata szerint.

Házasság fegyverzaj között

Bethlen Gábor április elején értesítette levélben eljövendő sógorát, hogy Bocskai „bizonyos dolgainak véghezvitelére sietséggel” Erdélybe küldte, amelyben oly gyorsan kell eljárnia, hogy még mátkáját sem érkezett meglátogatni.

Bethlen végigvizsgálta Jenő, Lugos, Karánsebes és Lippa várak katonaságát, s kemény ellenállásra buzdította a várkapitányokat mind a császári, mind pedig az esetleges török támadási szándékokkal szemben. Buzdította a katonákat, s türelemre intette őket, amikor azok fizetetlenségük miatt panaszkodtak. Kérte, tekintsék a haza megnyomorodott állapotát, és ígérte, amint mód lesz rá, a fejedelem megfizeti elmaradt zsoldjukat.

Eljárva küldetésében, sietett vissza, hogy részt vegyen a megnyíló szerencsi országgyűlésen. Mint a Habsburg-ellenes fegyveres harc régi katonájának s a szabadságharc kirobbanásában kezdeményező politikusnak, komoly tekintélye volt az országgyűlésen megjelent rendek között. Ő terjesztette be a javaslatot Bocskai magyarországi fejedelemmé választására, amit a rendek egyhangúan el is fogadtak.

A szerencsi országgyűlés után ismét Erdélybe ment, ahol a fejedelemség biztonsága szempontjából fontos Déva várának elfoglalását bízta rá Bocskai. A kapott új feladat, valamint közbejött két hétig tartó súlyos betegsége megakadályozta abban, hogy esküvője kitűzött napján ott lehessen. Távolmaradása miatt haragvó sógorjelöltjének megírta:

„Ha ezek után nem akar lakodalmat tartani, nem gondolok én avval semmire, enyém az én mátkám mind menyegzővel, mind a nélkül!”

Még néhány hónapi kemény harc, és Erdély felszabadult a Habsburg-uralom alól. A nemesi történetíró szavai szerint: „A nép annyi bujdoklás, kiállott éhség után ismét barázdáiba tért; nem

lévén barma, maga vonta ekéit, sírva szántottak, de legalább biztosak valának, hogy magok aratják le."

…Még nem ült el teljesen a harci zaj Erdélyben, amikor augusztus utolsó napjaiban egy országos szempontból nem nagy jelentőségű, de a fiatal Bethlen életében annál emlékezetesebb esemény zajlott le Kolozsvárott. Ekkor került sor ugyanis az oly régen várt és az országos ügyek miatt többször elhalasztott esküvőjére régen jegyben járó mátkájával, a félárva Károlyi Zsuzsannával. S ami még csak emelte az örömet: násznagya — ígéretéhez híven — Bocskai István volt, Magyarország és Erdély nagyságos fejedelme.

Nagy tömeg verődött össze azon a verőfényes nyári délelőttön a kolozsvári református templom előtt, amikor harangzúgás közepette megérkezett a násznép. A fejedelem kék ruhás gyalogtestőreinek sorfala között vonultak be a templomba a Bocskait kísérő nagyhírű nemesurak és katonák, a városban időző asszonyok és leányok, fejedelmi apródok. A kálvinista szokás szerinti egyszerű szertartás nem tartott hosszú ideig, mégis a fiataloknak mindvégig megmaradt emlékezetében, amikor a fekete ruhás református prédikátor kérdésére kimondták az igent.

S amíg a lelkész ünnepélyes szavakkal intette az ifjú párt a házasság megbecsülésére, a fiatal Bethlen lelki szemei előtt végigvonult a küzdelmes múlt, ami eltelt addig, amíg ide juthatott. S a mellette álló vékony arcú, törékeny termetű Károlyi Zsuzsanna is az elmúlt évek számtalan aggódására, titkon elsírt könnyeire gondolt, amit messze idegenben bujdosó mátkájáért ejtett. S felötlött eszében az a sok beszéd, amivel rokonai próbálták lebeszélni róla, hogy sorsát ilyen hányatott életű bujdosóéhoz kösse. Most nem kis elégtétel volt számára, hogy az ország első embere, a nagyságos fejedelem, bokros elfoglaltságai, országos gondjai közepette is időt szakított arra, hogy násznagyként megjelenjék az esküvőn.

Az egyházi szertartások után a városháza szépen feldíszített nagytermébe vonult az ifjú pár s a fejedelmi násznép. A sürgő szolgahad egymás után hordta a lakodalmi asztalokra a dúsan megrakott tálakat, meg a boros kupákból is serényen töltögették a

díszes poharakat. A jókedv, vidámság egyre magasabbra hágott, amikor a zajban egyszerre csak felhangzott:

Urak, csendesség legyen, fejedelem urunk őnagysága kíván szólani!

A díszasztal főhelyéről felemelkedett Bocskai István, és meleg szavakkal kívánt boldogságot az ifjú párnak. Háta mögött ott állt fekete ruhában kancellárja, Káthay Mihály, s a fejedelem nagy tetszésnyilvánítással fogadott köszöntője után a kezében tartott papírtekercsről felolvasta a legújabb adománylevelet, amit régi híve számára állíttatott ki Bocskai.

Az adománylevél felsorolta Bethlen érdemeit, melyeket a haza szolgálatában szerzett a legnehezebb időkben, csatatereken harcolva s portai követségekben forgolódva. A fejedelem fáradozásai jutalmaképpen a hunyadvári uradalmat és Hunyad vármegye örökös főispánságát adományozta.

Bethlen a megindultságtól fojtott hangon köszönte meg a fejedelmi kegyet, s ünnepélyes fogadalmat tett, hogy élete további részében is a haza és az üldözött protestáns vallás védelmében fog munkálkodni.

Szavait zajos helyeslés és éljenzés követte, majd kezdetét vette a táncvigalom. Az első táncot a menyasszonnyal a fejedelem járta el komoly, öreg emberhez illő méltósággal. S amíg rokonát, a piruló-sápadó Károlyi Zsuzsannát nézte, gondolatában talán felötlött az a tíz év előtti másik lakodalom, amikor ugyancsak násznagyként járta az első táncot a napnyugatból hozott Habsburg főhercegnővel, a szomorú véget ért Mária Krisztiernával, unokaöccsének, Báthori Zsigmond volt fejedelemnek menyasszonyával. Azok mindketten szomorú véget értek, pedig mily reményteljes jövőt ígért az a házasság! Vajh mit hoz a jövő ennek az ifjú párnak is?

A zene ütemére lassú méltósággal lépegető fejedelem nem sejthette, hogy ez a törékeny félárva rokonlány másfél évtized múlva nemcsak mint Erdély fejedelemasszonya, hanem mint Magyarország királynéja írja majd nevét az oklevelekre…

Alig ért véget az esküvő, alig vette át új birtokát, máris mennie kellett hazulról a Magyarországra visszatérő fejedelem után.

Felesége október 23-án Vajdahunyadról írt levelében közölte bátyjával, Károlyi Mihállyal:

„Minthogy mostan uramnak őkegyeimének urunk őfelsége után ki kelletik menni, őkegyelmét kérém, hogy ne szánja érettem az munkát, hanem Kegyelmedhez térjen.” A továbbiakban kérte testvérét, hogy a még otthon maradt „arany-ezüst marháit" és ruháit adja át Bethlennek, „ne kellessék Kegyelmedet ennek utána érette búsítanom oda való küldözésemmel, és hogy a Kegyelmed énhozzám való jóakaratjáért urammal őkegyelmével ennek utána minden időben szolgálhassunk mi is Kegyelmednek”.

A Károlyiak vonakodtak a kért dolgokat kiadni, mert Bethlennek még több levélben kellett őket evégett sürgetnie.

A férjhez ment leánnyal adott hozomány jelentősége pedig óriási nagy volt ebben a korban. A legszegényebbtől a leggazdagabbig minden szülő vagy gyám íratlan, de mindenki által betartott törvény szerint köteles volt hozományt, vagy ahogyan akkor mondták, „móringot” adni a leánnyal anyagi tehetsége szerint. A hozomány nagysága arányban állt a menyasszony családjának társadalmi rangjával, és nagy szégyennek számított, ha egy leánnyal nem adták a rangjához illő hozományt. A Károlyiak szokatlan viselkedése méltán váltott ki megütközést az ismerősök körében, úgyannyira hogy végül a fejedelem kancellárja írt szemrehányó levelet Károlyi Mihálynak. Ennek meg is lett a foganatja, s 1606 második felében végre megküldte Bethlennének az őt illető hozományt.

Ebben az esztendőben Bethlen a kassai fejedelmi udvar és vajdahunyadi otthona között osztotta meg idejét.

A szabadságharcot befejező bécsi békekötés után többnyire a fejedelem környezetében, Kassán tartózkodott. Mint a Habsburgok következetes ellensége, teljes szívvel-lélekkel támogatta azokat a felső-magyarországi és erdélyi nemeseket, valamint hajdúkapitányokat, akik tovább akarták fejleszteni a bécsi béke vívmányait a Habsburgoktól való teljes elszakadásig.

A szabadságharc diadalmas vezére azonban nem sokáig élvezhette a kiharcolt győzelmet, mely biztosította a Habsburgoktól független, a felső-magyarországi területtel

megnagyobbodott s a letelepített hajdúkkal katonailag megerősödött erdélyi fejedelemséget. Kassai udvarában hónapokon át viaskodott a rátörő betegséggel, amit a kortársak szerint kancellárjának, Káthay Mihálynak mérgezése idézett elő. Nehéz napjaiban is nemzete sorsán és jövőjén tépelődött, és politikai végrendeletében meghagyta:

„Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nékik is oltalmokra, javokra lészen.”

Nem sokkal a végrendelet elkészítése után, 1606. december 29-én, hajnali öt órakor, néhány nappal ötvenedik életévének betöltése előtt, hosszas szenvedés után, „Magyarországnak örök siralmára” meghalt Bocskai István. Utolsó akaratának végrehajtásán a „testamentumos urak” munkálkodtak, akik bekísérték a fejedelem holttestét Erdélybe, és Gyulafehérváron helyezték örök nyugovóra. S a korabeli krónikás feltette a nemzetet foglalkoztató nagy kérdést:

Hadat szállítani,
törökkel alkudni,
némettel traktálni,
erős frigyet kötni,
népet gubernálni,
megtelepíteni,
megválik hordozni
ki lesz jobb viselni?

Bocskai haláláig az általa kinevezett kormányzó, az öreg, beteges Rákóczi Zsigmond intézte Erdély ügyeit. A fejedelem végrendeletében magyarországi csapatainak főgenerálisát, a dúsgazdag s a németet keményen gyűlölő Homonnai Drugeth Bálintot ajánlotta utódjául. A választás a február elejére Kolozsvárra hirdetett országgyűlésre hárult.

Ide sietett a temetés után Kassáról Bethlen Gábor is.

Ki legyen Erdély fejedelme?

Az országgyűlés Bocskai végrendelete ellenére nem Homonnait, hanem annak apósát, az eddigi kormányzót, Rákóczi Zsigmondot választotta Erdély fejedelmévé. A felső-magyarországi megyéket Kassával együtt a bécsi béke végzései szerint visszaadták a Habsburg uralkodónak.

Bethlen Gábor ellenezte Rákóczi Zsigmond fejedelemmé választását, mert benne nem a függetlenségi politikának folytatóját látta. Azonban az országgyűlésen megjelentek közül kevesedmagával volt ezen az állásponton, s így alulmaradt a küzdelemben. Ő a hatalmas Báthori-család utolsó férfitagjának, a dúsgazdag, fiatal Báthori Gábornak jelölését támogatta, akit hajlandónak és elég erősnek látott a következetes Habsburg-ellenes harcra. Már az országgyűlésen hozzákezdett, hogy megnyerje az embereket Báthori fejedelemsége érdekében, majd innen a székelyekhez indult, hogy azokat is pártjára vonja.

Alig érkezett azonban Tordára, beérték és elfogták az új fejedelem utána küldött katonái. Visszavitték Kolozsvárra, és fogságra vetették. Rákóczi Zsigmond mint „felségsértőt” hamarosan az országgyűlés ítélőszéke elé állította, de barátai közbevetették magukat érdekében, s így csak a Bocskaitól kapott birtokainak elvesztésére ítélték.

Kiszabadulása után, 1607 nyarán Báthori Gáborhoz ment Ecsedre, aki Aranyosmedgyes adományozásával kárpótolta őt elkobzott vajdahunyadi birtokáért. A tapasztaltabb Bethlen tanácsaihoz igazodva, Báthori megindította a küzdelmet a fejedelmi trón megszerzéséért. Bizalmi emberét, Imreffi Jánost, aki Bocskai fejedelemsége alatt a hadak „főfizetőmestere”, később pedig Báthori főtanácsosa lett, Rákóczi Zsigmondhoz küldte.

A ravasz Imreffi azzal ijesztette a magyarországi birtokaira féltékenyen őrködő öreg embert, hogy mint Erdély fejedelme, a császárral előbb-utóbb ellentétbe kerül, és Rudolf megragadja majd az első alkalmat, hogy birtokait elkobozza. Ügyesen forgolódva, nagy tekintélyű tanácsadóit is oda hangolta, hogy azok szintén a lemondást tanácsolták a tétovázó fejedelemnek.

Rákóczi megijedt, de egyelőre még várt a fejedelemség átengedésével. Ekkor Bethlenék a hajdúság megnyerésével és csatasorba állításával kívánták siettetni a döntést.

A hajdúk ebben az időben Bocskai letelepítő szabadságlevele ellenére nagyon bizonytalan helyzetben voltak, mert sem a bécsi udvar, sem a magyar földbirtokosok nagy része nem akarta elismerni szerzett jogaikat, sőt azok megsemmisítésén fáradoztak. Ezért a hajdúság csak olyan erdélyi fejedelem uralkodása alatt érezhette biztonságban vérrel szerzett katonaszabadságát, aki önálló politikát folytat a Habsburgokkal szemben, s ebben a hajdúkra is támaszkodik. Előbb Homonnai Drugeth Bálintot akarták mindenáron fejedelemmé tenni, majd Bethlen által megnyerve, Báthori választása mellett álltak ki.

A mintegy 20 000 főnyi fegyveres hajdúság döntő katonai erőt biztosított a fiatal ecsedi főúrnak. .Ezek után az öreg Rákóczi Zsigmond reménytelennek látta helyzetét a fejedelmi trónon. Már csak a fejedelemség átengedésének méltó árát szerette volna megkapni, s amikor Báthori neki adta Szádvárt és Sáros várát, lemondott Erdély trónjáról.

A fejedelem főtanácsosa

Az ünnepélyes leköszönés 1608. március 5-én a kolozsvári piaci nagytemplomban történt meg. Másnap az ideérkező Bethlen felolvasta az összegyűltek előtt Báthori Gábor levelét, amelyben azt kérte, hogy ősei érdemeiért a választásnál legyenek reá tekintettel. Rákóczi Zsigmond elhagyta az országot, s a rendek március 7-én Báthori Gábort Erdély fejedelmévé választották. Az országgyűlés fényes követséget indított hozzá Ecsedre, s erre a meghívásra vonult be Erdélybe, hogy a felkínált fejedelemséget átvegye. Március 30-án Kolozsvár előtt állott a díszes, csillogó menet, s ott a fejedelemség megszerzésében döntő szerepet vivő Bethlen Gábor üdvözölte a megválasztott új uralkodót.

A beiktatási ünnepségek után az ifjú fejedelem Brassóba ment, ahol a szomszédos román uralkodókkal akarta rendezni viszonyát. Útjára elkísérte Bethlen is, de Brassóban elvált tőle, és Konstantinápolyba indult, hogy meghozza a fejedelmi jelvényeket és a választást elismerő athnamét Báthori részére.

Az erdélyi rendeknek ugyanis még a „nagy” Szulejmán szultán szabad fejedelemválasztást biztosított, de a választást meg kellett erősíteni a szultánnak is. Ez inkább formai dolog volt, mert a

szultánok általában jóváhagytak minden fejedelemválasztást Erdélyben, mégis a megválasztott erdélyi fejedelem csak akkor érezhette biztonságban magát a trónon, ha a szultáni jóváhagyás megérkezett. Erre különben fokozottan szükség volt a Habsburgok Erdély elfoglalására irányuló szándékai miatt is, amivel szemben a fejedelem számára komoly biztosítást jelentett a török porta jóváhagyása és támogatása.

Bethlen sikerrel járt küldetésében, s november végén érkezett vissza Kolozsvárra. A szultán még a szokásos évi adót is elengedte három esztendőre.

A fejedelem gazdag birtokadományokkal és tisztségekkel kívánta jutalmazni Bethlent fáradozásaiért. Előbb az elkobzott Hunyad vármegyei birtokait adta vissza, majd neki adományozta Déva várát a hozzá tartozó földbirtokkal.

A vagyoni gyarapodással párhuzamosan emelkedett a tisztségek és méltóságok terén is, s családi életében is nagy örömet hozott két gyermekének születése. Ekkor már a fejedelem tanácsosa, az udvari katonaság, valamint Csíkgyergyó és Kászon főkapitánya, hunyadi főispán volt, az ország egyik legtekintélyesebb főura.

Báthori Gábor uralkodása azonban egészen másképp alakult, mint ahogyan azt Bethlen gondolta. A fiatal uralkodó, mint hamarosan kiderült, korántsem a higgadt, megfontolt Báthori István, hanem inkább nagybátyja, Báthori Zsigmond kapkodó, szeszélyes gondolkodását kezdte követni. Mindezt még csak súlyosbította erkölcsi zabolátlansága, alattvalói családi életének felforgatása, amivel szintén maga ellen ingerelte a közvéleményt.

Mindjárt uralkodása elején ellenséges viszonyba került Radul havasalföldi fejedelemmel, s az országon belül is nagyon elmérgesítette viszonyát a szászokkal. Majd a lengyel trón megszerzésére fordította figyelmét, de az ahhoz vezető utat Havasalföld meghódításán keresztül látta, s 1611-ben sereg élén vonult Radul ellen. Támadásával magára vonta a török porta haragját, s önkényes lépését nem is koronázta siker. A kudarccal végződő hadjárat után a porta megelégelte zavaros és veszélyes kül- és belpolitikáját, s a díván ülésén elhatározták uralmának megdöntését. Ekkor ő a török ellen a Habsburgoknál keresett támogatást, ez a szövetség azonban nem mentette meg trónját, sőt

vesztét okozta.

Bethlen az első időkben szilárdan támogatta az ifjú fejedelmet, mert benne meggondolatlansága és zabolátlansága mellett is az erős központi hatalom megteremtőjét látta. Noha gondolkodásuk, erkölcsük különbözött, Bethlen mindezek ellenére szerette és becsülte az éles eszű, nemegyszer zseniális gondolkozású ifjút, aki hibái ellenére is megnyerő egyéniség volt.

Hamarosan azonban egyre élesebb ellentétek merültek föl Bethlen és a fejedelem között…

Az utak elválnak

A fejedelem politikájában egymást követő zűrzavaros lépések lassan éket vertek Bethlen és Báthori közé. Az elhidegülést csak fokozta a fejedelem egyre betegesebbé váló gyanakvása, ami Bethlenre is kiterjedt. Sőt Báthori benne kezdte látni legveszélyesebb ellenfelét az országon belül! Az a gyanú támadt benne, hogy Bethlen életére és trónjára tör.

A gyanút csak növelte egy véletlen esemény, ami Bethlen kolozsvári szállásán történt.

A fejedelem nála ebédelt, s amikor távozni készült, a lépcsőházban az omladozó falból egy kő Báthori lába elé zuhant. Vérfagyasztó csend követte ezt, mindketten elsápadva álltak ott néhány pillanatig, majd a fejedelem erőitetten felnevetve azt mondta:

— Ez rosszul volt kicsinálva, Bethlen uram! — s fenyegető arckifejezéssel eltávozott a házból.

Bethlen fegyveres kísérőit mozgósítva várta a fejedelem testőreinek támadását, de az még egyelőre nem következett be.

Báthori ettől kezdve kémeivel állandóan szemmel tartotta Bethlen lépéseit, ami természetesen az ő figyelmét sem kerülte el. Egyre bizonytalanabbnak érezte nemcsak helyzetét, de életét is a szeszélyes fejedelem mellett.

Kevés idővel a kolozsvári eset után Báthori barátságot színlelve Gyulafehérvárra hívta őt, ahol megvendégelte, majd ebéd után nem titkolt célzattal vérszínű borral kínálta. Bethlen ekkor olyan megjegyzést tett, mintha sejtené a fejedelem véres példázatát, mire az ittas, felbőszült Báthori dühöngve kardjához

kapott, hogy vendégét ott a helyszínen levágja. Veszélyes pillanat…

De a jelenlevő Kapy András és Rédey Pál lefogták a dühöngőt, s így Bethlen elmenekülhetett Dévára. Megmentőit a fejedelem fogságba vettette.

Báthori ezután sem tett le arról a szándékáról, hogy Bethlent megölesse. Elhatározta, hogy kibékülés ürügyén újra Gyulafehérvárra hívatja, és ott végeztet vele. Bethlen, bár rossz előérzetekkel, de biztosan semmit nem tudva, útnak indult, hogy eleget tegyen a meghívásnak. Útközben a fejedelem egyik kegyencnője, Török Kata tudatta vele a készülő merényletet, mire Bethlen azonnal visszafordult Dévára.

Feleségét a várban hagyta, maga pedig ötven fegyveres kíséretében 1612 szeptemberében ismét kénytelen volt török földre menekülni, hogy életét megoltalmazza. Egyelőre régi ismerőséhez, sőt mondhatni barátjához, a temesvári pasához ment.

Ezután a fejedelem Bethlen Déván maradt felesége ellen fordult. Ostrom alá vétette a várat, s azt elfoglalva, Károlyi Zsuzsannát Enyedre vitette fogságba. A november 20-i szebeni országgyűléssel Bethlent száműzette Erdélyből.

Az országgyűlés határozatáról érkező tudósítás, két kisgyermekének váratlan halála és felesége elfogatásának híre egyszerre zúdult Bethlenre. Eddigi hányatott élete után most újabb nagy megpróbáltatások! Attól kapta a csapásokat, akinek fejedelemségéért oly sokat áldozott! Egyéni sérelmei, üldöztetése, a reá leselkedő veszedelem összefonódott benne az ország sorsa felett érzett aggodalommal. Megszületett benne az a gondolat, hogy meg kell dönteni a kalandor Báthori uralmát. Meggyőződése volt, hogy személyes érdeke mellett ezt kívánja az egész ország érdeke is, s ő a tőle megszokott határozottsággal és energiával látott hozzá tervének megvalósításához.

Elhatározásának véghezvitelét csak megkönnyítette az a körülmény, hogy a fejedelem Báthori Zsigmond veszélyes példáját követve, a Habsburgokkal lépett szövetségre, hogy tőlük kapjon támogatást a török ellen. Bethlen tudta, hogy a Habsburgok most sem tudják megvédeni a fejedelemséget, s a segélynyújtás örve alatt csak újabb császári elnyomás pusztítaná az országot a bosszúálló török csapatokkal együtt, mint nemrégen

Basta idejében történt. Elejét akarta venni hazája és protestáns vallása újabb romlásának, s minden személyi befolyását latba vetette a törökök között, hogy Báthori veszélyes uralmának véget vethessen.

1613 februárjában Temesvárról Drinápolyba ment a szultánhoz. Személyes munkálkodása nem volt eredménytelen, mert Naszuf nagyvezér az erdélyi rendeket új fejedelem választására szólította fel. Április elején a díván tárgyalta Bethlen Gábor ügyét, és egy hónap elteltével a nagyvezér mint Erdély új fejedelmét köszöntötte őt, kiadva számára a szokásos fejedelmi jelvényeket. A magyarországi pasáknak pedig parancsot küldött, hogy Bethlen kívánságára hadaikkal támogassák őt.

Báthori még egy utolsó, sikertelen kísérletet tett, hogy a portát maga mellé hangolja, majd Váradra húzódott. Itt teljesedett be rajta végzete: a császári segélycsapatot vezérlő Abafy Miklós tokaji kapitány és a kegyeibe visszafogadott Géczi András összeesküdtek ellene, s katonáikkal október 27-én meggyilkoltatták.

Bethlen a portáról mellé adott Szkender pasa seregének kíséretében már szeptember végén átlépte a Vaskapu-szorost, október végén Kolozsvárra érkezett az országgyűlésre, ahol megválasztották őt Erdély fejedelmévé.

ELSŐ ÉVEK A FEJEDELMI TRÓNON

Harminchárom éves volt Bethlen, amikor az erdélyi országgyűlési rendek fejedelemmé választották, de megjelenése koránál többet mutatott. Szemének komoly tekintete, melyben villámló harag és metsző irónia tudott felvillanni, erős vonalú orra, keserű vonással keretezett duzzadt ajka, sápadt arcát körülölelő nagy fekete szakálla, válla közé húzott fejtartása az életben sok megpróbáltatáson átment, gondoktól terhelt középkorú férfi benyomását keltette. A fejedelmi trónig vezető útja kemény küzdelmekkel, újabb és újabb megpróbáltatásokkal volt szegélyezve.

Nála gyengébb egyéniségű ember a sorscsapások ilyen sorozata után többnyire megtörik, életkedvét, energiáját elveszti. Bethlen azonban felül tudott emelkedni mindezen, s töretlen életkedvvel ment tovább azon az úton, amelyen még szinte gyermekfővel elindult. Hitt abban, hogy a sors őt rendelte nemzete jövőjének irányítására, Erdély felvirágoztatására. Ez volt az az erőforrás, amiből táplálkozott, s amely túllendítette élete mélypontjain: a sikertelenségen, sorscsapásokon és kudarcokon.

Bizonyos, hogy fejedelemmé választásánál tekintélyes súllyal esett latba az őt támogató török csapatok jelenléte is. Egy korabeli levélíró így foglalta össze Bethlen megválasztásának okait és körülményeit:

„Bizonyos és nyilvánvaló okokból a tekintetes és nagyságos Bethlen Gábort, nekünk kegyelmes urunkat fejedelemségre választottuk azért, hogy az török nemzetségnél nagy tekinteti lévén, a mostani bent levő hadaknak kiigazejtásában senki is olyan bizonyosan és hasznosan nem szolgált volna."

Valóban olyan ember kellett most Erdély trónjára, aki bírja a török bizalmát, meg tudja szabadítani az országot a Báthori ellen beözönlő török csapatoktól, s képes arra is, hogy megvédje Erdélyt a Habsburgok támadásaitól.

Sivár kép tárult a fejedelmi trónra lépő Bethlen elé. Erdély még nem heverte ki teljesen a századforduló éveinek nagy pusztításait,

amiket csak tetéztek Báthori Gábor viharos uralkodásának következményei. Közel két évtizeden keresztül hadak útja volt Erdély: idegen és hazai zsoldos csapatok vonulásai forgatták ki a jobbágyokat csekélyke vagyonukból, és gátolták meg a mindennapi élethez szükséges termelőmunkát. Romba dőlt, felégetett házak, kipusztult állatállomány, a zavaros viszonyok miatt pangó kereskedelmi élet; innen, a mélypontról kellett Bethlennek harcba indulnia Erdély felvirágoztatásáért! Csak súlyosbította a kezdeti nehézségeket, hogy a trónjától megfosztott Báthori Gábor Erdélyt „német balon (vallon) hadakkal, tizenkétezer lengyel kopjással, palatinus uramnak húszezredmagával való jövetelivel fenyegette". Az új fejedelem első dolga volt, hogy azonnal levelet írt Homonnai Drugeth Györgynek, Felső-Magyarország egyik leggazdagabb főurának, és kérte, hogy járna közbe a császárnál és a nádornál: ne segítsék Báthorit, mert az erdélyieknek nincs erejük ahhoz, hogy a szultán kívánságának ellentmondjanak. „Oly biztos pusztulás következnék szegény országunkra, melyhez hasonló a mi időnkben még nem volt — írta Homonnainak. — Ha a császár támogatná Báthori visszatérését Erdélybe, csak azt érné el vele, hogy a szultán teljesen elfoglalja az országot, melyből a kereszténységnek veszedelme következik."

Báthori váratlan halála megoldotta ezt a fenyegető helyzetet. Bethlen rábeszélte félelmetes „szövetségeseit", a török-tatár csapatokat, hogy vonuljanak ki az országból, hiszen az ő hatalma szilárd. (Bár maga tudta a legjobban, hogy „szilárdságnak" mondott hatalma milyen nagyon ingatag még.)

Mihez kezdjen az új fejedelem? Félnie kell szövetségesétől is, ellenfelétől is. Hogyan biztosítsa magát a török ellen is meg a Habsburgok ellen is? Az előbbi volt a könnyebb feladat. Hiszen a török vezetők, maga a szultán is, bíztak benne, már amennyire „igazhitű" mohamedánok bízhatnak egy „hitetlen gyaurban". Bethlen azonban jól ismerte Ahmed szultán udvarát, a szultán önállótlanságát, tudta, hogy vezérei mind megvesztegethetők. Soha nem tudhatta bizonyosan: nem változik-e meg egyik napról a másikra a törökök magatartása. Állandó szorongás gyötörte: vajon milyen árat követel majd a porta a támogatásért?

Mégis, minden bizonytalanságnál súlyosabb volt a Habsburgok

oldaláról fenyegető veszély. A bécsi uralkodó ugyanis korántsem mondott le arról a szándékáról, hogy Erdélyt, a királyi Magyarországgal együtt, beolvassza a birodalom örökös tartományai közé. A Habsburgok tudták, hogy a tőlük független erdélyi fejedelemség korlátozza hatalmi törekvéseiket, sőt attól is tartottak, hogy Erdély protestáns fejedelmei a királyi Magyarországot is megszerezhetik.

Különösen nem bíztak Bethlen Gáborban. „Török szolgának” nevezték, s ismerve eddigi életét, biztosak voltak benne, hogy a jövőben is a leghatározottabban ellene fog szegülni a Habsburgok hódító törekvéseinek.

Szinte még el sem foglalta fejedelmi székét Bethlen Gábor, máris hozzáláttak, hogy elűzzék őt a fejedelmi trónról. Az eszközökkel azonban csínján kellett bánniuk, mert tudták, hogy a török megvédi a fejedelmet. Ahhoz pedig nem volt ereje az osztrák uralkodónak, hogy hadba szálljon a török ellen. Nem maradt más hátra: belülről bomlasztani Erdélyt, elvenni tőle, amit csak lehet, gyengíteni a fejedelem hatalmát.

Ebben a rendkívül nehéz és veszélyes helyzetben Bethlen először is az ország biztonságát jelentő várak ügyében intézkedett sürgősen. A legfontosabb erősség, Várad esetében nem volt gondja. Rédey Ferenc várkapitány, Bethlen egykori bujdosótársa, most már pedig felesége révén sógora is, készséges híve, sőt legerősebb támasza volt az új uralkodónak. Szeben és Fogaras őrsége is hamarosan hűségre esküdött, úgyszintén Borosjenő vára is. Lippa parancsnoka azonban ellenszegült parancsainak, s császári kézre került Huszt, Kővár, Ecsed és Nagybánya is.

A fejedelem hívhatott volna török segélycsapatokat, s visszavehette volna hamar ezeket a várakat, a török segítségével megtörhette volna könnyen a szászok ellenállását is, de nem nyúlt ehhez az eszközhöz. Jól tudta, hogy a török segítség az ország újabb pusztulásával járna, s tudta azt is, hogy újabb ellenfeleket szerezne Erdélyben is, Magyarországon is. Sokkal elfogulatlanabb volt ugyan a törökkel szemben, mint legtöbb kortársa, segítségét mégis csak végső esetben fogadta el. Így hát a tárgyalások, a békés egyezkedés útját kereste a Habsburgokkal is, a szászokkal is.

Elindultak a követek a császári udvarba, de útjuk nem járt

sikerrel: sőt a követség egyik tagját vissza sem engedték Erdélybe. A szászokkal nagyobb volt a szerencséje.

Megérkeztek a portáról a fejedelmi jelvények, azonban megjött velük a követelés is: Lippa és Borosjenő várának átadása. Mit tegyen a fejedelem? Elindult egy újabb követség, ezúttal a szultánhoz: eszközöljék ki az évi adó elengedését és a két vár átadásának elhalasztását. A legfőbb kérés azonban ez volt:

Egy kirobbanó Habsburg-ellenes háború esetén, kerüljenek szintén török oltalom alá, akik Erdély határán kívül Bethlen mellé állnak. A szultán Bethlen értesítése nélkül ne kössön a Habsburgokkal békét, s őt ne hagyják ki semmilyen békekötésből. Amely területeket Bethlen Magyarországon vagy máshol elfoglal, ezek után a szultán külön adót ne kérjen. A török kézen levő végvárakból ne indítsanak újabb hódoltatásokat Magyarország területén. Ha Bethlen egy kirobbanó háború esetén csapataival előnyomul nyugat felé, a törökök támogassák őt húszezer katona fizetéséhez szükséges zsoldösszeggel.

A szultáni udvarban kedvező volt a fogadtatás. A fejedelem halasztást kapott a várak átadására, a szultán mindent megígért, de kikötötte, hogy Bethlen is tartozik segítséget és élelmet adni a török tábornak, ha a szükség úgy kívánja.

Bethlen kívánságai azt bizonyítják, hogy már uralkodásának kezdetén is elkerülhetetlennek látta a Habsburgok elleni háborút. Noha felvilágosultabb volt, mint kortársai, mégis hitt abban, hogy a Habsburg-ház minden tagja valamiféle öröklött ördögi gonoszsággal van megfertőzve.

Mint ahogyan hitt abban, hogy őnéki is eleve elrendeltsége, elhivatottsága van nemzete, hazája és vallása sorsának előrelendítésében.

Erdély felvirágoztatásáért!

Ilyen külpolitikai veszélyek közepette kezdte meg Bethlen Gábor uralkodását Erdély fejedelmi trónján. Minden tudására szüksége volt, hogy fenn tudja tartani magát a két ellenség között. Bizony sokszor gyertyavilágnál írta sürgős leveleit a vész élhárítása végett, s nemegyszer találta a gyulafehérvári fejedelmi lak ablakán beszökő kora hajnali napsugár sűrű gondok és

töprengések között a fejedelmet. A magánélet ismét háttérbe szorult az uralkodói gondok mögött, s betegeskedő felesége nemegyszer állapíthatta meg keserűen: nehéz kenyér a fejedelemség!

Bethlen ily nehéz körülmények közt is tudott időt és módot találni országa felvirágoztatására. Mindjárt uralkodása elején hozzákezdett, hogy a fejedelemség gazdasági és katonai erejét fejlessze, s a meggyengült Erdélyt erős, gazdag és európai mértékben is számottevő állammá építse.

A korabeli krónikás szavai szerint azon fáradozott, hogy:

„Helyreállítva otthon is az idők méltatlansága miatt felforgatott törvényeket, megzavart szabadságokat, a némely fejedelmek szörnyű tékozlása által szétszórt kincstári javakat pedig visszaszerezze, s az ország más ügyeit is helyrehozza."

A XVII. századi uralkodóknak nem volt valami sok eszközük ilyen célokra. Adók, birtokaik növelése, erős katonaság — sokkal többet Bethlen sem tehetett.

Először is az adókat vizsgálta felül. Az elmúlt zűrzavaros esztendőkben sokan nem fizették meg a kincstárnak az adót. A fejedelem elrendelte: mindenki köteles megadni a kincstárnak azt, amit a törvény kiszabott. Azután megvizsgálta a fejedelmi birtokok ügyét. Bizony az ingatag helyzetű erdélyi fejedelmek sorra-rendre osztogatták a birtokokat, hogy híveket szerezzenek, s a fejedelmi birtokok száma alaposan megcsappant. Birtok nélkül pedig csekély erő állhat csak az uralkodó háta mögött. Az új fejedelem elrendelte, hogy mindenki köteles az utolsó huszonöt évben kapott birtokát visszaadni, aki arra érdemtelennek bizonyult. S hogy ki bizonyult érdemtelennek — azt a fejedelem állapította meg.

Rendezte a kereskedelem ügyét is. A szász kereskedők fejlődést gátló egyeduralmi helyzetét úgy akarta megtörni, hogy az erdélyi nemeseknek megengedte a városokban való kereskedést, és szabad mozgást biztosított Erdélyben a zsidó kereskedőknek is. Szigorúan megtiltotta a gazdasági életet aláásó rossz pénz verését.

Már uralkodása kezdetén megélénkült Erdélyben az élet. Új bányák nyíltak, megszaporodott a céhek munkája, s a fejedelem lett a legnagyobb megrendelő. Legfőképpen a hadfelszerelést

előállító céhekben indult nagy pezsgés.

A fejedelem gyors, energikus intézkedései hamarosan éreztették kedvező hatásukat az ország fejlődésében. Persze a nemesek közül sokan háborogtak amiatt, hogy Bethlen visszaszorította befolyásukat, de ő vérontás nélkül fékezte meg az elégedetlenkedőket.

Az árukivitelre és pénzbehozatalra törekvő, úgynevezett merkantilista jellegű gazdaságpolitikájával sikerült megtöltenie a fejedelmi kincstárat pénzzel, anélkül, hogy vagyonelkobzásokkal terhelte volna alattvalóit. Erre támaszkodva hamarosan nemcsak visszaállította, hanem tovább is növelte Erdély régi tekintélyét, mert olyan hadsereget szervezett, melynek erejét és ütőképességét mindenkinek számba kellett venni.

Méltán mondhatták már kétéves uralkodása után alattvalói:

„Hogy penig hazánkat őnagysága ilyen szorgalmatossággal építi, örökké háládatossággal tartozunk mindnyájan őnagyságának érette, mert ugyanis vagyon több huszonöt esztendeinél is, hogy egy fejedelem is hazánknak erősségin ilyen hasznos épületeket nem cselekedett, mint őnagysága ez harmadfél esztendő alatt!”

Nyugat-Európában ebben az időben a feudális nemesi hadseregeket egyre inkább felváltották már a jobban kiképzett, harcban használhatóbb zsoldos hadseregek. Ezek fenntartása azonban óriási összegekbe került. Csupán egy ötezer főből álló ilyen sereg évi zsoldja közel félmillió forint összeget emésztett fel akkor, amikor Bethlen évi fejedelmi jövedelme uralkodása elején körülbelül háromszázezer forintot tett ki. A magyar katonák zsoldja lényegesen kevesebb volt ugyan a külföldiekénél, Erdély azonban mégsem rendezkedhetett be csak zsoldos hadsereg szervezésére.

Az erdélyi hadsereg háromfajta katonaságból tevődött össze. A régi feudális katonaságot a nemesek felkelése, a vármegyei csapatok és a főurak bandériumai képviselték. Zsoldosok voltak a fejedelmek udvari katonái, a kék darabontok és lovasok, és

II. Ozman szultán

E. Mansfeld arcképe

zsoldosokat állítottak a városok. A harmadikféle katonaság átmenetet képezett a régi és az új között: nem volt tisztán feudális, de zsoldos jellegű sem. Ilyen volt a *székelység*, majd később a Bocskai által letelepített hajdúság.

A hadsereg legszámottevőbb részét a székelyek alkották. Közülük a gazdagabbak lovon, a szegényebbek gyalogosan voltak kötelesek hadba vonulni az uralkodó parancsára. Bethlen, amint trónra lépett, azonnal elrendelte, hogy a szabad székelyek közül senki se válhasson jobbággyá semmilyen módon, s számbavételük végett lajstromba íratta nevüket.

Hamarosan meg is lett az eredmény: a katonáskodó szabad székelyek száma nagymértékben megnövekedett.

A hajdúk nagy része a jobbágyok közül került ki, de a földesúri fennhatóság alól kiszakadva, már más módon éltek, s nem is érezték magukat közéjük tartozóknak. Bocskai halála után a császári udvar mindent elkövetett, hogy a hajdúk törökgyűlöletét felhasználva, a „törökszolgának” rágalmazott Bethlen ellen használja fel őket. Ez a törekvés azonban néhány kivételes esettől eltekintve nem járt sikerrel.

A korszerű zsoldosságot képviselő katonák és Bethlen udvari zsoldosainak száma 2000—3000 fő körül mozgott. Utánpótlásuk sokszor a jobbágyok közül került ki, amiért ugyan eleget zúgolódtak a nemesek, de nem tehettek ellene semmit.

Bethlen hadserege lovasságra, gyalogságra és tüzérségre tagozódott. Fő fegyvernem a nyugat-európai hadseregtől eltérően a lovasság volt. Bethlen felismerte ugyan a gyalogság fontosságát, látta, hogy nagy, nyílt, döntő ütközeteknél, várak védelménél és ostrománál nélkülözhetetlen a jól képzett jó fegyverzetű gyalogos katona, de a könnyűlovas katona felszerelése és főként fenntartása kevesebbe került, mint a korszerű, lőfegyverrel felszerelt, csillogó vértezetű zsoldos gyalogosoké.

Az erdélyi hadsereg ötszáz katonából álló zászlóaljakban szerveződött, melyekben százfős századok voltak. A zászlóaljak élén a kapitányok, a századok élén pedig a hadnagyok és főhadnagyok állottak. A lovasok fő fegyvere a hosszú kopja és a kard, a gyalogosoké a szablya és a puska volt. Az ágyúk közül a nagyobb űrméretűeket várostromoknál használták, a kisebb,

úgynevezett tábori ágyúkat pedig a csatatereken, de nagy súlyuk s a rossz utak akadályozták, hogy a gyorsan mozgó sereget mindig idejében követni tudják.

A fegyverfogásra kötelezett embereket a fejedelem mozgósította. Hadseregének összlétszáma mintegy 20 000 fő körül mozgott, melynek nagy része, ha nem is volt nyugat-európai értelemben vett korszerű katonaság, mégis tekintélyes erőt képviselt Európában.

A hadsereg pontos fizetése, ellátása és fegyelmezése terén Bethlen kitűnt kortársai közül. Abban az időben ugyanis a fizetetlenségük miatt dúló, raboló, fosztogató zsoldos seregek voltak általánosak Európában, melyek elől mindenütt menekült a „földnépe”, a jobbágyság. Bethlen már uralkodása elején, békeidőben is nagy súlyt helyezett arra, hogy katonái időben megkapják a nekik járó zsoldot, ahogyan akkor nevezték, a „hópénzt”. Általában egy gyalogos katona havi fizetése 2—3 forint, a lovasé pedig 4 forint volt. Nagyon nehéz lenne pontosan megmondani, hogy ez sok volt-e vagy kevés. Tájékozásul vehetünk ilyen árakat: egy ökör 5—14, egy szablya készíttetése 3—4 forintba került.

A csapatok élelmezése a vármegyékre hárult. A járandóság 3 emberre egy hétre 2 véka liszt, 100 katonára hetenként 3 tehén húsa vagy 4 sertés, 100 lóra pedig hetenként 15 szekér széna volt.

Ilyen hadsereggel rendelkezett Bethlen, fejedelmi hatalmának külső és belső biztosításához.

Fegyverrel az ország önállóságáért!

Bethlen Gábornak jóformán soha nem volt nyugalma, mert a Habsburgok pillanatnyira sem szüneteltették Erdély elfoglalására irányuló törekvéseiket. A „keresztényi érdekközösséget és összetartást” oly sűrűn hangoztató császár egyáltalán nem átallott a törökkel is összefogni a magyarok ellen. Erre az adott alkalmat, hogy a törökök nem nézték jó szemmel a hódító törekvéseiknek keményen ellenálló magyar végvári katonaságot, és azt kívánták a bécsi udvartól, hogy cseréljék fel őket a számukra veszélytelenebb német katonasággal. Mátyás császár lelkendező örömmel számolt be erről 1615. szeptember végén Albert főhercegnek:

„A töröknek ama kívánata, hogy a magyar végekre magyarok helyett németek tétessenek, a magyarok pedig mezei munkára küldessenek vissza, isteni végzet színében tűnik előnkbe, hogy a török maga eltörölni kívánja a Bocskai idejében alkotott törvényeket, s miként akkor ellenünk, most a magyarok ellen nyilatkozik.

Ha megfontoljuk — folytatja levelét II. Mátyás magyar király —, hogy Magyarország a mi magas házunk öröksége, s emellett meggondoljuk azt is, mily különös ártalmas fondorlatokat szőnek a magyarok, hogy a szabad választást mindenütt, benn és künn megalapítsák, úgy találjuk, nem nyúlhatunk jobb eszközhöz, mint ha a török kívánsága szerint is németek által helyettesítjük a magyarokat. Kivált miután e módon a gonoszokat is mindenkor rendben tarthatjuk, s következőleg Magyarországot magas házunk örökségében annál könnyebben megtarthatjuk.”

Mátyás reménykeltőnek látta a törökök eme kívánságát abban az irányban is, hogy így Erdélyt is könnyebben megszerezheti.

A császári terveket azonban nem támogatta a porta, így előtérbe került a katonai támadás Bethlen uralmának megdöntésére. Nyíltan nem léptek a háború útjára, mert tartottak a török megtorlástól, s így magyarországi trónkövetelőt támogattak titkon pénzzel és fegyverrel Erdély ellen. Ez a trónkövetelő a katolikus egyházba visszatérített egyik fiatal főúr, Homonnai György volt. Támogatására megvesztegették Ali budai pasát, Bethlen személyes ellenségét.

Bethlen 1616 januárjának első napjaiban értesült Homonnai fenyegető készülődéséről. Azonnal hozzákezdett, hogy felkészüljön a védelemre.

„Az embernek nem jó kicsiny dolgot is könnyen a füle mellett elereszteni, hát még az országos dolgot” — írta sógorának, Rédey Ferenc váradi kapitánynak és Bihar megyei főispánnak. Megparancsolta neki, hogy nagy vigyázásban legyen, bizalmas embereit küldje hírszerzés végett Ungvárra, Homonnai székhelyére és a hajdúvárosokra. Szemlélje meg Bihar megye katonaságát, és kemény parancsot adjon a nemeseknek, hogy mindenki tartsa készenlétben a birtokai nagysága szerint kiállítani köteles katonáit. Arra is legyen gondja, hogy minél több katonát elvonjon Homonnai mellől, s fogadjon legalább kétezer főnyi

kopjást és gyalogos zsoldos katonát.

Az volt a haditerve, hogy nem várja meg az országban Homonnai támadó csapatait, hanem eléjük megy. Ha az ellenség nem támad nagy erejű katonasággal, akkor a Kolozsvárnál összegyűjtött csapatokkal Magyarországra vonul, és még ott vereséget mér rájuk, ha pedig túlerejű lesz az ellenség, akkor Váradhoz viszi katonáit, és ott száll szembe az ellenséggel.

Bethlen úgy gondolta: ha az ellenség ereje kevesebb, mint az övé, könnyen győz felette. Ha nagyobb, akkor is legyőzi, legfeljebb nehezebben. S ha a török Homonnai mellé áll?

A török portán követei útján keresztülvitte, hogy Ali budai pasának megtiltották Homonnai támogatását. A pasa meg is írta az öreg Khlesel bíborosnak, a császár nagy hatalmú tanácsosának:

„Mind Homonnainak, mind Radulnak vastagon megparancsolják, hogy a szent békesség ellen semmit ne indítsanak, helyükön szép békével és csendességben meglegyenek, hogy ebből valami gonosz ne történjék!”

Közben azonban a támadásra készülő „fejedelemjelölt” Homonnai május végén a következő utasítást adta csapatkapitányainak:

— A csapatok a legnagyobb titokban induljanak meg Kálló irányába, útközben nyerjék meg maguknak a hajdúvárosokat, majd a kállói kapitány ezer katonájával megerősödve nyomuljanak előre Gyulafehérvár felé, s ha mód adódik rá, Kővárt is foglalják el. Ugyanakkor küldjenek Lippára is megbízottakat, akik beszéljék rá az őrséget, hogy álljanak ellen Bethlen parancsainak. A sereg fő támadási iránya Szamosújvár-Gyulafehérvár felé legyen, mely helységek elfoglalása után azokra támaszkodva várják be a segélyerőket.

Homonnai felhívta kapitányai figyelmét, hogy nagy gondot fordítsanak a felderítésre és az erdélyiek megnyerésére. Igyekezzenek fellázítani a rendeket Bethlen ellen, s az átpártolóknak ígérjenek busás jutalmakat. Az ellenállókat vagy ingadozókat fenyegessék nagyszámú lengyel segélycsapat érkezésével, akik majd rémes bosszút állanak rajtuk magatartásukért.

Bethlen nem kicsinyelte le a várható veszélyt. Június első napjaiban csapataival gyorsan Lippa alá vonult, hogy átadja a

várat a töröknek, és így legalább a török felől biztosítsa magát teljesen. Ezután Rédey Ferenc katonaságával Konyárdnál megsemmisítő vereséget mért Homonnai támadó előhadára.

A kezdeti kudarc ugyancsak meghökkentette Homonnait és bécsi támogatóit! Nagyon lehangolólag hatott rájuk az erdélyi rendek szilárd kiállása is Bethlen mellett. Az alvinci tábori országgyűlésen ugyanis az erdélyi rendek határozatba hozták, hogy minden fegyverfogható ember a tordai mezőre gyűljön, majd onnan a fejedelem parancsnoksága alatt az ország határához vonuljon. Sőt ha úgy kívánja a helyzet, a csapatok továbbnyomulnak Debrecen irányába. Bethlen a leghatározottabban kijelentette:

„Ha békességben akarnak élni, tartsunk és kössünk igaz békességet. Ha pedig fegyverre akarják a dolgot vinni, ahhoz is Isten segítségével most vagyon nekem módom, mert ha arra megyen az dolog, elég szablyát vihetek én is a békességbontogatókra!”

A császáriak ismét ideiglenes visszavonulásra kényszerültek. Homonnait színleg megdorgálták „önkényeskedéséért”, s el is bocsátotta hadainak egy részét. Titokban azonban, az udvar hallgatólagos támogatásával, új terveket szőtt Radullal együtt Erdély ellen.

Hamarosan ki is robbant a harc Homonnai és Bethlen katonái között. Október végén Gombos András, Homonnai kapitánya mintegy ötszáz katonával megindult Erdélybe, hogy kipróbálja Bethlen csapatainak harckészségét. Útközben a hajdúkat a maga pártjára akarta állítani.

Közeledésük hírére Simonyi György főkapitány a váradi katonák egy részével eléjük vonult, hogy megakadályozza a fejedelemségbe jutásukat.

Gombos serege azonban elrejtőzött az erdőben, úgyhogy az erdélyi katonák nem tudtak rájuk akadni. A váradi had eredménytelenül fordult vissza a portyáról, s reájuk esteledvén, Tarcsa faluban megszálltak. Homonnai kapitánya, amint erről értesült, éjszakai támadásra határozta el magát Simonyi csapata ellen.

Az éj leplét felhasználva, észrevétlenül megközelítette a falut, majd egy elfogott erdélyi katonától megtudva Simonyi szállását,

váratlanul rajtaütött.

A krónikás szavai szerint, „melyet látván Simonyi György, a házból kétszer kicsapott, és erősen megharcolt a latrokkal. Nekifelesedvén a sok lator, és a maga hada is Simonyi Györgyöt meg nem segítvén, a házba a sok lator előtt Simonyi György béálla; de az ablakokról reá lövöldözvén, lövéssel lábáról leejtők, azután megkötözték, és sebben kötözve Szatmárba vitték Dóczi Andrásnak.”

A bátor katona hamarosan belehalt sebeibe.

A következő összeütközésre november közepén került sor Dés mellett. Amikor a két sereg összetalálkozott, Gombos András így szólt Bethlen katonáihoz:

— Vitézek! Álljatok hozzánk a fejedelem mellől, és jobban leszen dolgotok!

Az erdélyi katonák szószólója imigyen válaszolt:

— Semmiképpen nem tehetjük ezt, jó vitézek, mert esküvel köteleztük magunkat fejedelmünk hűségére! Inkább azon csudálkozunk, hogy fejedelmünk senkinek semmit nem vétvén és magyar is lévén, kegyelmetek mégis ellene törnek. Inkább hagyjon békét kegyelmetek az ilyen gonosz szándéknak, s álljanak fejedelmünk mellé, s jobb lészen kegyelmeteknek.

Gombos tagadó válaszára visszafordult az erdélyi sereg, így búcsúzván:

— Isten hozzátok, jó vitézek! Menjetek vissza békével ti is, miért öldökölnétek egymást? Hiszen mindnyájan magyarok vagyunk. Jobb, ha kegyelmetek is visszamegyen, és békességben élünk egymással.

Elvonulásuk után Gombos azt mondta katonáinak:

— Bizony megijedtek, s azért sietnek elmenni. Jertek utánuk, most vagyon immár módunk a dologban, majd szép nyereséggel járunk.

A csalódott és felbuzdított támadók erre üldözőbe vették őket. Végigkergették a színleg megfutókat Dés utcáin, majd tovább is, s közben harci rendjük teljesen felbomlott. A „menekülők” az előre kitervelt helyhez érve, ami a szoros úton hegy és víz között volt, hirtelen visszafordultak, és rávetették magukat az üldözőkre. Ugyanakkor előretörtek a malom mögé rejtőzött gyalogosok is, s hátulról rátámadva, tizedelni kezdték Gombos katonáit.

A két tűz közé került ellenséggel rövid idő alatt végeztek. Sokat levágtak, és sokat fogságba ejtettek közülük, s Gombos András is csak nagy üggyel-bajjal tudott elmenekülni százötven lovasa kíséretében.

Bethlen katonái kiverték az országból a támadókat!

Három esztendeig folyt az ármánykodás, és a meg-megújuló támadások végül is elfogyasztották Bethlen türelmét. Elhatározta: hadai élén a királyi Magyarországra vonul, s fegyverrel némítja el ellenségeit. Parancsszavára 12 000 jól kiképzett és jó fegyverzetű katona lendült támadásra december első napjaiban. Ellenállásra alig találtak, hamarosan elfoglalták Szilágycsehit, majd Szilágysomlyót.

Debrecen felé haladtában a fejedelem körleveleket küldött a vármegyéknek, a főuraknak és a hajdúknak. Felszólította őket, hogy aki „szép szabadságot és hazánkban való megmaradását szereti, minden helyekről bizonyos számú atyjukfiait küldje mihozzánk".

A nemesség várt csatlakozása azonban most még nem következett be, noha az urak attól is tartózkodtak, hogy Bethlen ellen fegyveresen fellépjenek.

A hadjárat félbeszakadt, az erdélyi sereg hazavonult.

Annyi eredményt mégis elért ez a félbeszakadt hadjárat, hogy a bécsi udvar az elkövetkező években nem támadt Erdélyre. Bebizonyosodott a császár előtt, hogy az új fejedelem személyében emberére talált. Ez a felismerés végül is arra kényszerítette a bécsi udvart, hogy elismerje Erdély önállóságát, s Bethlennek is megadja az eddig makacsul megtagadott fejedelmi címet.

Úgy tűnt tehát, hogy a fejedelmi hatalom megszilárdul. Béke van, nem támad sem a török, sem a Habsburgok serege, nem támad a havasalföldi fejedelem sem… Bethlen azonban jól tudta, hogy a nyugalom nem lesz tartós.

Gondolatai és tervei nem álltak meg a kicsiny Erdély határánál. Ő az egész magyar nemzet és az egész kálvini egyház további sorsát is számításba vette. Várta a kedvező alkalmat, hogy siker reményében induljon harcba Erdélyért is meg az egész magyar nép függetlenségéért.

S az alkalom nem váratott magára sokáig. Megmozdult a föld a

Habsburgok trónja alatt az 1618-ban kirobbant cseh nemzeti felkeléssel, s ezzel kezdetét vette egy három évtizedig tartó háború Európában.

A HADAK ÉLÉN — SZÖVETSÉGBEN A CSEHEKKEL A MAGYÁR SZABADSÁGÉRT

A hatalmas háború, melynek tüze három évtizeden keresztül lángolt Közép-Európában, a csehek Habsburg-ellenes felkelésével vette kezdetét, de kirobbanásának okai szerteágaznak az Európában évtizedeken keresztül kialakult politikai ellentétek szövevényében.

Az ellenreformáció és a protestantizmus egymás elleni harca csak egyik jellemzője a harmincéves háborúnak. A Habsburg-hatalom és az önállóságuk megtartására törekvő birodalmi fejedelmek ellentéte szintén a háború kirobbanásának legfontosabb okai közé tartozott. Emellett az osztrák és spanyol Habsburgok hatalmának megnövekedését mindenképpen gátolni akarta az európai államok jelentős része, így elsősorban Franciaország, de Anglia, Hollandia, Svédország, Dánia is; a csehek és a magyarok pedig szabadulni igyekeztek a Habsburgok uralmából fakadó súlyos idegen elnyomástól.

A csehek felkelése a lőporos hordóba hulló szikra szerepét töltötte be. A lőporos hordó felrobbant, tüzét szertevitte a szél, s kevés olyan ország volt, amely valamilyen módon bele ne kapcsolódott volna az első nagy, európai méretű háborúba.

A cseh felkelést közvetlenül a Habsburgok ellenreformációs politikája robbantotta ki, de helyet kapott benne az első pillanattól kezdve a Habsburgoktól való elszakadásra, a nemzeti függetlenség kivívására irányuló szándék is. A protestáns vallás védelmére választott „defenzorok”, Thurn Mátyás, Schlick András és más előkelő főurak 1618 májusában király nélküli országgyűlést hívtak össze. A forradalmi hangulatú gyűlés harminc direktor kezébe tette le a hatalmat, akiknek élén Ruppa kancellár állt. A királyi helytartók elmenekültek, a fegyveres erők vezére Thurn Mátyás lett. Az országiban lényegében megszűnt a Habsburg-uralom, s egészen Mátyás haláláig és az ellenreformáció elszánt élharcosának, II. Ferdinándnak 1619

márciusában történt trónra lépéséig nem is történtek komoly próbálkozások annak visszaállítására. Sőt 1619. június elején Thurn mintegy 10 000 katonával megjelent Bécs falai alatt, s a Burgba szorult uralkodó egyelőre semmit nem tudott tenni ellenük. Ferdinándnak nem volt erős nagy hadserege. A Buquoi tábornok parancsnoksága alatt Dél-Csehországban működő sereg nem volt elegendő a felkelés elfojtására.

Mindkét fél nagy várakozással tekintett a császárválasztó birodalmi gyűlésre, melynek határozata sorsdöntő volt a fejlemények további alakulásában. A csehek, hogy magukat végképpen elszakítsák a Habsburgoktól, némi ingadozás után 1619. augusztus 26-án királyukká választották Pfalzi Frigyes birodalmi választófejedelmet. A huszonhárom éves fiatalember a birodalmi kálvinisták elismert feje s I. Jakab angol király veje volt, akitől komoly fegyveres segítséget reméltek a cseh rendek. Oldalukra vonták az osztrák örökös tartományok: Szilézia, Morvaország, Felső- és Alsó-Ausztria rendeit is, s mindent megtettek a királyi Magyarország és az erdélyi fejedelemség megnyerésére.

Minderre pedig nagyon is szükség volt, mert augusztus 28-án a frankfurti birodalmi gyűlés Ferdinándot császárrá választotta, ami azt jelentette, hogy ezek után nemcsak spanyol segítségre, hanem a birodalmi katonai erőre is támaszkodhatott a csehek ellen. A hosszú idő óta folyó törökellenes harcokban megedződött királyi Magyarország hadereje és Bethlen egyre híresebbé váló hadserege létfontosságú segítséget nyújthatott a csehek számára a várható küzdelemben. Annál is inkább, mert a Pfalzi Frigyes megválasztásával remélt angol és holland segítség elmaradt.

A királyi Magyarországon az ellenreformáció előretörése következtében egyre nagyobb számú katolikus főúr és nemes azonban vonakodott a segélynyújtástól. A főurak közül csak a protestánsok vezetői, Thurzó Szaniszló, Thurzó Imre, Szécsi György és Rákóczi György hajlottak a csehekkel való közösségvállalásra. S ezek, bár nagy hatalmú urak voltak, akik nagy vagyonnal és magánkatonasággal is rendelkeztek, önmagukban mégsem tudtak elegendő katonai támogatást nyújtani. Így döntő fontosságú volt az erdélyi fejedelem állásfoglalása a csehek ügyében.

A cseh fegyverzaj Erdélybe is elhallatszik

A gyulafehérvári fejedelmi palota kis ebédlőszobájában hárman ültek az asztalnál. A teríték ugyan pompás volt: ezüsttálak, tányérok és evőeszközök, velencei üvegkancsók és poharak, de az ételek egyszerűek. Mintha nem is fejedelmi asztalra, hanem valami reggeliző nemesúr elé tálalták volna azokat. Köménymagos leves, a fejedelem kedvenc reggeli eledele, égetett bor, tej, vaj, egy tálon hideg sültek s mindenki előtt égy kis fehér cipó.

Az asztalfőn vékony arcú, törékeny termetű asszony ült, sötét ruhában, fején egyszerű főkötővel: Károlyi Zsuzsanna, vagy ahogy a pallérozott udvari emberek hívták: Susanna principessa, a fejedelemasszony, Bethlen hűséges felesége, gondjait megosztó élete párja. Mellette egyik oldalról a fejedelem, szemben vele pedig egy már erősen őszbe csavarodott, piros arcú, életvidám férfi: Rédey Ferenc váradi kapitány, a Bocskai-szabadságharc legendás hírű hadvezére, a fejedelemasszony nénjének férje. Jó katona, és szorgalmatos vagyonszerző, a család régi fényének nemcsak visszaállító ja, hanem növelője is.

A rokoni kapcsolatokat melegen ápoló fejedelemasszony szemrehányó hangon fordult az öreg katonához:

— Nem szép kegyelmedtől, sógor uram, hogy oly keveset szólt nénémről meg a Ferkó gyerekről. Oly ritkán kapunk hírt róluk, kegyelmed is inkább csak törökről, németről meg hadi dolgokról ír az uramnak, s leveleiben alig-alig marad hely, hogy szerelmetes nénénkről meg gyermekéről írjon. Pedig ha tudná kegyelmed, sógor uram, hogyan szomjúhozza lelkem a sok gond, baj mellett az öröm hallását véreink, szeretteink jó soráról!

Rédey mosolyogva pödört egyet hosszú, ősz bajuszán.

— Megvannak mindnyájan jó egészségben, nagyságos sógorasszonyom. Asszonyom akart jönni most is velem, de hát ki maradna akkor a gazdaságban ekkora dologidőben? Ígérte erősen, hogy eljő megvizitálni szeretett testvérét, mihelyest a dologidő engedi.

— Azon meg ne ütődj meg, lelkem — fűzte hozzá Bethlen —, hogy sógorunk inkább hadi- meg külországi hírekről ír nekünk. Elegendő megmozdulások vannak mostanság szerte a világban,

amelyről kell tudnunk, s néki mint váradi főkapitányok, az ország második méltóságának, ugyancsak nagy felelősség nyugoszik vállán tisztéből adódóan. Ezekről kellene most is diskurálnunk sógor urunkkal.

— Hát akkor nem is zavarom tovább kegyelmedéket — állt fel a fejedelemasszony az asztal mellől.

— Beszéljék csak azokat az országos dolgokat, hiszen — fordult kicsit fájdalmas-sírósra hangja — mióta az én hites uram Erdélyország fejedelme lett, alig érkezék arra, hogy feleségével csak szót is váltsék.

Megbántottan megfordult, és elhagyta a szobát.

A két férfi egy darabig csendesen nézett utána. A fejedelem valamicskét sajnálkozott is magában, de halvány bosszankodás is volt benne. Jobban szerette volna, ha felesége is átérzi az uralkodói gondok súlyosságát és fontosságát…, de hiába, Károlyi Zsuzsanna a trónon is megmaradt egyszerű, férjét féltő, békességet áhítozó asszonynak. Azok a merész gondolatok és tervek, melyek férje világát betöltötték, idegenek maradtak tőle. Nem látta át, hogy Erdély fejedelmének nemcsak e kicsiny ország, hanem az egész magyarság sorsával is törődnie kell, s nem nézheti közömbösen azt a nagy küzdelmet sem, amely most Európában kirobbant a Habsburgok és a protestáns hatalmak között.

Amint ezt végiggondolta, azonnal felélénkülve fordult Rédeyhez:

— Higgye meg kegyelmed, sógor uram, hogy e csehországi mostani megmozdulás ugyancsak jókor indíttatott a császár ellen. Bizonyos híreink voltak, hogy most akartanak igen nagy dolgot indítani a protestánsok ellen! Immár a csehországi felzajdulás meggátolta a pápások ebbeli szándékát. S nem is hihetem el magamban, hogy könnyen a csehek leszálljanak, mert Ziska támadásánál ez százszorta nagyobb dolog, úgy vélem.

— A csehek elszántsága igen nagy, én is úgy látom — bólogatott helyeslőleg Rédey. — Csak abban nem vagyok bizonyos, hogy vajh meddig bírják erővel. A császár spanyolhoni rokonai, a pápa s az impériumbeli pápista fejedelmek temérdek hadat tudnak összeszerezni, ha segíteni akarják Ferdinándust! S félős, kapnak-e vajon a csehek elegendő segítséget a szembeszálláshoz.

— Úgy hihető, sógor uram, hogy mód nélkül ilyen nagy dolgot nem indítottak. Vannak embereim ott fenn közöttük nekem is, kiket csak az állapotoknak bizonyosan való megtudására bocsátottam, s bocsátok ezután is. S hidd meg, uram, sorsukra mi sem tekinthetünk behunyott szemmel. Az austrica família

Wallenstein császári hadvezér

Magyar—török torna 1612-ből (Üvegserleget díszítő festmény)

Magyarországon is rajtaül, s lám, a mi kis Erdélyünket is tűzzel-vassal meg akarja kaparintani, hogy lába alá tapodja. A birodalom protestánsait kínzásokkal, szüntelen vegzálásokkal, számtalan üldöztetésekkel el akarják tántorítani hitüktől. Ha a csehek felett győzedelmeskednének, utána mireánk, magyarországiakra, erdélyiekre kerülne sor, majd meg a többi impériumbeli fejedelmekre s urakra. Magát eszesnek tartó fejedelmi személy nem tekintheti szenvtelenül a csehországi dolgok kimenetelét; segítséget kell nyújtania!
— Nékünk, kicsiny Erdély ország népének is? — tette fel a kérdést feszült várakozással Rédey.
— Kegyelmed, sógor uram, hogyan vélekedik erről? — kérdezett vissza a fejedelem.
— Én egy vélekedésen vagyok nagyságoddal. De kérdéses, így gondolkoznak-e vaj a magyarországi urak és vármegyék? Nem kell-e a csehek segítségére előbb velük megharcolni, és erőnket testvérharcban fogyatni? S kérdésesnek látom, hogyan vélekedik minderről a porta. Mostani hanyatlott állapotukban felborítják-e a császárral kötött frigyet?
— Sógor uram — hajolt közel a fejedelem Rédeyhez —, ösmerem én jól a magyarországi állapotokat. Tudom, ugyancsak számos német gyomrú úr vagyon, kiváltképpen a Fátrán túl. Közülük egyesek azt hirdetik, hogy én adok a császárnak segítséget a csehek ellen, amin bizony búsulok, hogy efféle hazugságot hirdetnek felőlem. Tudom, sokan az urak közül kicsinyeinek engemet, mások meg törökszolgának gyaláznak. Ha búsulok is mocskolódásukon, sokat azért nem számolok velük. Tudd meg jól, sógor uram, de erős titokban maradjon, vagyon nekem több jó emberem a számottevő magyarországi nagyurak közül, protestánsok, kik csak megindulásomra várnak, hogy maguk is fegyvert ragadjanak a német ellen. Felső-Magyarországon Rákóczi György, odébb nyugatra Szécsi György, Thurzó Szaniszló meg Thurzó Imre uramék, sőt túl a Dunán a nagy hatalmú Batthyány Ferenc uram is csak szavamra vár. A nemesek sűrűje őket követi majd, mert az ő kezükben van a hatalom!

Itt egy kis szünetet tartott, majd elkomorodva folytatta:

— Igaz, hogy a pogány most ugyancsak fújja rám a tüzet Jenő

várának meg nem adásáért, s nem is bízhatom hozzája, hogy haddal megsegítsenek. Tudom, megkísérlik a zsarolást, mielőtt beleegyeznek a német elleni indulásunkba, de megakadályozni nem fogják azt, mert végtére is számukra sem közömbös a német császár erőtlenedése. Légy bátor elmével, sógor uram: mielőtt jól rákészített hadaink megindulnának, meg lészen vetve a hadakozás erős fundamentuma részünkről. S Rédey Ferenc főkapitány nevét hallják még külországokban is, s tán még jobban elhíresedik, mint közel másfél évtizeddel ezelőtt, mikoron Bocskai uram hadait vitte diadalokra!

Az öreg katona szerényen, de azért szemmel látható örömmel fogadta ezeket a szavakat. Egyre lelkesültebben hallgatta a nálánál fiatalabb Bethlent, egykori bujdosótársát, most fejedelmét, akire mind nagyobb tisztelettel tekintett.

— S csak annyit még, főkapitány uram — fordította a fejedelem hivatalosra a szót —, nem baj, ha a magyarországi német gyomrú várkapitányok abban a hiedelemben vannak, hogy hadainkat a csehek ellen készítjük. Kegyelmed még csak erősítse is ezen hiedelmüket. Így nagyobb vigyázatlanságban lesznek, s felkészületlenségük csak nékünk kedvez. Ha ők minden ármányt, praktikát felhasználnak ellenünk, hogy Erdélyből kitudjanak bennünket, s az országra ismét reátapodjanak, mint ama Castaldo és Basta idejében, mi sem maradunk ez egyszer adósak a praktikával. Készítsd hát szorgalmatosan, főkapitány uram, a váradi hadakat s a hajdúkat is, s várd szavunkat, mikor indulunk!

A hadak útján

Bethlen Gábor 1619-ben elérkezettnek látta az időt, hogy a csehekkel szövetségben megindítsa a hadműveleteket a Habsburgok ellen. A hadjáratot a legnagyobb óvatossággal és a legnagyobb titokban készítette elő. A császáriak éberségének elaltatására sikerült elhitetnie velük, hogy a csehek ellen készíti hadait. Ezt az ámítást oly ügyesen csinálta, hogy még legnagyobb személyes ellenségei is hitelt adtak neki. Így a megátalkodott ellenségei közé tartozó Dóczi András szatmári várkapitány még lőport is küldött a fejedelemnek, amit azután ő eredményesen fel is használt a császáriak ellen.

Külpolitikai téren legelőször is a porta hozzájárulását kellett megszereznie, mert e nélkül ki volt téve annak, hogy a Habsburgok ellen induló hadseregét hátba támadják a törökök. Azok némi huzavona után hozzájárultak Bethlen támadásához, s ezzel az egyik legnagyobb akadály elhárult az útból.

A csehekkel való szövetség létrehozása volt a hadjárat másik „fundamentuma”. A szorult helyzetben levő cseh nemesség megcsillantotta Bethlen előtt a cseh koronát is, ami nyilvánvalóan ösztönzően hatott a fejedelemre. Nemcsak egyedül a korona varázsa, hanem annak lehetősége is, hogy cseh királlyá választásával egy cseh—magyar—erdélyi összefogás mind a Habsburgokkal, mind a törökkel szemben döntő erőt képviselhet.

A legtekintélyesebb magyarországi főurak megnyerése s azok várható katonai akciója szabad utat biztosított Bethlen számára a cseh—morva határig. Alig tíz nap alatt összeállította a támadásra induló haderőt. A haditerv szerint Debrecen—Kassa—Pozsony—Bécs útvonalon kellett előretörnie seregének, s itt egyesülni a szövetségesek csapataival.

Hadserege közel 30 000 katonából állt.

Bethlen serege szeptember 7-én Váradra, öt nap múlva pedig Debrecenbe érkezett. Hadoszlopának egy része messze előtte járt, s Rákóczi György meg Szécsi György katonáival együtt egymás után kerítette kézre a fontosabb várakat és városokat. Az első nagy diadal Kassának, Felső-Magyarország központjának elfoglalása volt, melyet Rákóczi katonái vívtak meg szeptember 5-én. A derékhad pedig hamarosan birtokba vette Kállót, Szatmárt, Ecsedet és Tokajt is.

Debrecenből a fejedelem körlevélben fordult az ország lakosságához. A hadjárat célja az — hirdette a körlevél —, hogy a szabadságukért küzdő cseheket megsegítse, közös erővel megdöntsék a Magyarországra is súlyosan nehezedő Habsburg-elnyomást, s visszaállítsák a haza és az elnyomott protestáns vallás szabadságát.

Egy levelében Bethlen hivatkozott arra, hogy ő, aki fejedelemsége első idejétől kezdve a békességet kereste, nagy okoktól kényszeríttetve nyúl most fegyverhez.

A fegyverfogás okai között felsorolja, hiába kötött számos egyezséget a Habsburgokkal, nem tartották be azokat, s minden

alattomos mesterkedést elkövettek Bethlen személye és Erdély önállósága ellen.

Hivatkozott arra is, hogy Magyarországon a katolikus papok, különösen a jezsuiták veszélyes terveket szőttek a protestáns főurak, nemesek, polgárok és jobbágyok ellen. E veszélyes tervek végrehajtásának meggátlásához a protestánsok vezetői tőle kértek segítséget, amit nem tagadhat meg a hozzá fordulóktól.

Azután megindult a derékhaddal, és szeptember 20-án ünnepélyesen bevonult Kassára. Az itt összegyűlt rendek Bethlen Gábort „fejökké és elöljárójokká" választották. Rákóczi Györgyöt kinevezték Felső-Magyarország főkapitányává, s egyben megbízták e terület védelmével is a Lengyelország felől jöhető támadások ellen. Zsigmond lengyel király ugyanis a Habsburgok támogatói közé tartozott, s Lengyelországba menekült Bethlen korábbi ellenfele, Homonnai György is, akinek betörési kísérleteit számításba kellett venni.

Míg Bethlen Felső-Magyarországon időzött az országos ügyek intézése végett, seregének egy része Rédey Ferenc és Szécsi György parancsnoksága alatt előretört nyugat felé. Előnyomulásuk diadalmenet volt. Napok alatt kézre kerítették Szendrő, Murány, Szádvár, Szécsény, Divény, Palánk várakat, s rövidesen kaput nyitott a katonai szempontból oly fontos Érsekújvár is. Ez a hatalmas sikersorozat úgy vált lehetővé, hogy a várak fizetetlen és zömében protestáns magyar katonasága lelkesen magáévá tette Bethlen függetlenségi harcának ügyét, s mihelyt alkalma nyílott, azonnal csatlakozott is hozzá.

Szeptember végén a fejedelem is megindult a derékhaddal Kassáról, Tótprónán és Bajmócon áthaladva, október 9-én Nagyszombathoz érkezett. Itt jelölte meg összes csapatainak gyülekezési pontját, mert innen kiindulva akart harcba szállni a cseh felkelés ellen küzdő császári csapatokkal.

Ebben az időben két császári sereg fáradozott a cseh felkelés elfojtásán. Buquoi tábornok csapatai Csehországban, Dampierre tábornok katonái pedig Morvaországban harcoltak a szabadságukért fegyvert fogó felkelők ellen. Amikor hírt szereztek Bethlen támadásáról és csapatainak gyors, diadalmas előnyomulásáról, Buquoi felhagyott a csehek elleni harccal, és megindult Dampierre serege felé, hogy azzal egyesülve szálljon

szembe Bethlen hadseregével.

A fejedelem a nagyszombati főhadiszálláson úgy döntött, hogy Pozsony és Bécs ellen indul. Ugyanakkor Rédey Ferenc parancsnoksága alatt 10 000 lovast küldött szövetségesei megsegítésére. Erre nagy szükség is volt, mert a szétszakadozottan harcoló cseh—morva csapatok már több vereséget szenvedtek a császáriaktól. Azonban Rédey csapatainak érkezése és főleg Nikolsburgnál aratott győzelme arra kényszerítette a császáriakat, hogy megkezdjék a visszavonulást Bécs irányába, s erejüket a város védelmére összpontosítsák.

Bethlen ezalatt megindult Nagyszombatból mintegy 15 000 katonájával Pozsony elfoglalására.

Október 13-ának esős estéjén a Pozsonytól jó harminc kilométerre levő Szenc falu mellett táborozott a fejedelem. Éppen vacsorához ült főtisztjeivel, amikor a sátor bejáratát őrző testőr sürgős posta érkezését jelentette Pozsonyból.

Bethlen semmit nem késvén, az asztal mellett gyorsan átolvasta a levelet, melyben a pozsonyi polgárok tudósították őt titkon császári csapatok érkezéséről. A fejedelem azonnal felállt a vacsora mellől, s a szomszédos tanácskozószobába szólította a kapitányokat és fejedelmi tanácsos urakat.

Alighogy a berendeltek elfoglalták helyüket az asztal mellett, felállott a fejedelem, és röviden ismertette a hadihelyzet alakulását.

— Feltesszük tehát a kérdést kegyelmeteknek — fordult végezetül a jelenlevőkhöz —, mint vélekednek: reájok kellessék-e menni mindjárást az németre, avagy nem?

Néma csend követte szavait. A sokat próbált főhaditisztek és a tanácsosok lehajtott fejjel töprengtek. Végre egyik erdélyi tanácsos szólásra emelkedett.

— Fejedelem urunk vélekedésünket kérte — kezdte lassan. — Én úgy gondolom, nem kellene mindjárást ráindulnunk az németre. Felséged jól tudja, hogy a hadak ugyancsak megfáradtanak, s nem bátorságos a fáradt hadat harcra vinni. Ha most mindjárást indulnának, mivel az eső igen esik, s a nélkül is igen sáros, nehéz út volna, annál inkább megfáradnának a hadak,

és igen veszedelmes lenne az ellenségre menni.

Itt kis szünetet tartott, majd így folytatta:

— Azt tanácsolom Felségednek, hadd nyugodnának a seregek két avagy három napig, az eső is hadd állana meg, és ha megkönnyebbednék az út, bátorságosabb lenne a csatára való menetelük.

A jelenlevők vegyes gondolatokkal hallgatták a beszédet. Hiszen van igazság abban, amit szól — de kérdés: nem lesz-e ártalmas a késlekedés. Némelyek helyeslőleg bólogattak az elhangzottakra, de legtöbben várakozóan a fejedelemre tekintettek. Döntsön ő, hiszen elég tapasztalt, próbált hadvezér!

Néhány percnyi csend után megszólalt Bethlen, most is fejedelmi többest használva.

— A mi vélekedésünk ellenkezik kegyelmedével — intett szemével az imént szólt tanácsos felé. — Nem jó az a némettel késlekedni, mert ha várunk, igen besáncolja magát, és ugyancsak sok kárral lehet majd őt kivetni onnan. Aztán azt hallottam én, mikor a vitézségen és katonaságon forgottam, s mostan is igaznak tartom, hogy a németnek nem szolgál jól esős időben a puskája. Most kell hát kihasználni az időt. Azért hagyom és parancsolom — emelte fel a hangját —, mindjárást csak üssenek dobot, és a hadak induljanak, mert ennek meg kell lenni!

Szótlanul feláálltak a haditanácskozás résztvevői, és mindenki igyekezett, hogy a reá tartozó tennivalókban intézkedjék.

Hamarosan megperdültek a dobok, s éjszakai vonuláshoz készen állott a sereg.

A fejedelem a feladat végrehajtására gyalogosokból és lovasokból erős különítményt állított össze. Ezek az éjszaka sötétségének leplét jól kihasználva, október 14-re virradó éjszaka négy-öt óra tájban észrevétlenül Pozsony külvárosához érkeztek. A ködös, hideg őszi éjszakában hirtelen egy fáklya lobbant, majd utána magasra csaptak a lángok a külváros egyik szélső szalmatetős házából. Az égő ház fénye egyszerre bevilágította az éjszakát, s az így támadt fénynél fergeteges rohamra indultak Bethlen katonái az alvó császáriak ellen.

Puskaropogás, a hajdúk „huj, huj, hajrá!” csatakiáltása verte fel

egyszerre az éjszaka csendjét. A szokás szerint „mezítelen aluvó” császári katonák álmukból riadva, tétován kapdostak volna fegyverük és páncéljuk után… de, erre már legtöbbjüknek nem maradt ideje.

— Üsd, vágd, nem apád! Vágd a beste németjét! — harsogták Bethlen katonái, s egymás után hányták kardélre vagy ejtették fogságba a németeket. Maga Tiefenbach generális is alig tudott néhányszáz katonájával Bruck felé elmenekülni. Ágyúit is hátrahagyta a nagy futásban, mindenki csak a puszta életét igyekezett megmenteni.

S mire eljött az őszi ködös hajnal, Pozsony városa Bethlen csapatainak kezén volt, ahova még a nap folyamán maga a fejedelem is bevonult. A várba szorult Forgách nádor és Révai koronaőr is a királyi koronával együtt. A reménytelen helyzetet látva, október 16-án megadták magukat, s a vár is a fejedelem birtokába került. Bethlen csapatai Hainburgig és Petronellig portyáztak, mindenütt űzve-kaszabolva a futó ellenséget.

Egy korabeli krónikás feljegyzése szerint állítólag Pozsony elfoglalása után, amikor elhozták neki a magyar koronát, néhány belső bizalmas embere lévén csak jelen, tréfaképpen fejére tette azt, magára borította a királyi palástot, a királyi pálcát kezébe vette, és így szólt környezetéhez:

„Immár légyen hála Istennek, ezt kerestem, megleltem, és nem mondhatom, hogy a magyar királyi korona fejemben nem volt.”

Kicsit később hozzátette:

„Bizony mondom, urak, hogy ez majdcsak mintegy farsangos dolognak látszik nékem.”

Ezt mondván, levetkezett belőle.

Pozsony elfoglalásával rövid egy hónap leforgása alatt Felső- és Alsó-Magyarország, néhány nagy vár, mint Munkács, Nyitra — Komárom és Győr kivételével —, a fejedelem csapatainak kezére került. A Dunántúl még egyelőre császári kézen volt, s ott Esterházy Miklós, Bethlen személyes ellensége, Nádasdy Tamás és más Habsburg-párti főurak igyekeztek is megszervezni a terület védelmét. A Dunántúl leghatalmasabb főura, Batthyány Ferenc azonban Bethlen oldalán állt, s csak idő kérdése volt, mikor jut diadalra itt is a Habsburg-ellenes függetlenségi harc ügye.

A császárváros kapui előtt

Bethlen október 24-én értesült a szövetséges cseh—morva hadak, valamint Rédey odaküldött hadoszlopának egyesüléséről. Egy nappal később az ellenfelek már a Duna menti Ulrichskirchennél lőtávolságban, nyílt ütközetre készen álltak szemben egymással. Ütközetre azonban nem került sor, mert a császári sereg Bethlen közellététől tartva, 25-én egy frissen felhányt sánccal védett hídfő oltalma alatt megkezdte a visszavonulást a Duna déli partjára.

A szövetségesek üldözőbe vették a folyón átkelő császáriakat, és több napig tartó véres harc vette kezdetét, melyről Bethlen a következőképpen számol be egyik levelében:

„Csütörtökön napestig sötétig tartott a mezőn való viadal, pénteken a sáncot vítták a mieink, melyet bizony nagy vitézséggel vettek meg. A por (lőpor) is a sáncban sokat felhányván, felette nagy rémüléssel mentek által, amint mehettek. Maguk közül is egynéhány százat toltak rettenetes tolongásban a Dunába, a mezőn és a sáncokban is veszett több kétezernél.”

Az átkelés után a császári sereg Bécsnél sáncolta el magát a város védelmére. Csak november első napjaiban keltek át Pozsony alatt a Dunán az erdélyi és szövetséges csapatok — elsőnek Rédey 8000 katonája —, s megindultak Bécs felé.

Három héten keresztül fegyverzajtól volt hangos a Duna-part, míg végül az egész sereg átjutott. A következő napon a magyar csapatok egy bátor rohammal elfoglalták Ebersdorfot. A császáriak mindenütt visszavonultak, s így szabaddá vált az út a büszke császárszékváros, Bécs felé! Az uralkodó a városban rekedt, a város körül pedig mind szorosabb gyűrűt fontak a szövetséges csapatok.

Nem került sor Bécs ostromára. Az erős falakkal védett fővárost csak erős tüzérség támadhatta volna meg, evvel azonban a szövetségesek nem rendelkeztek. Bethlen úgy döntött, hogy kiéheztetéssel kényszeríti megadásra a fővárost. A fürge magyar lovasok elárasztották a vidéket és így megakadályozták, hogy bármiféle élelmiszert szállítsanak Bécsbe. Úgy látszott, hogy a császár székvárosának sorsa már megpecsételődött, amikor egy váratlan esemény nagy fordulatot idézett elő a hadihelyzetben.

A sorsdöntő hír Felső-Magyarországról érkezett, ahol

Homonnai György Lengyelországban toborzott csapatokkal szétverte a terület védelmével megbízott fiatal, tapasztalatlan Rákóczi György seregét.

Bethlen megdöbbenve hallotta a vészhírt, s aggodalmát csak növelte az a körülmény, hogy a hírhozók a valóságnál sokkal nagyobbnak mondták Homonnai haderejét. A fejedelem felismerte, mekkora veszély származhat abból, ha a támadók elvágják őt Erdélytől, s ezért „rettenetes nagy búsulással" úgy. döntött, visszafordul Bécs alól, Homonnai seregének megsemmisítésére. Ezzel Bécs felszabadult a szorongató nagy nyomás alól, mert Bethlen távozásával megszakadt a gyűrű a város körül.

Az első magyar sereg december közepe után érkezett meg Felső-Magyarországra, hogy onnan kiverje Homonnai csapatait, de Homonnai ekkorra már kivonult az országból. Támadásával annyit mégis elért, hogy Bethlent visszafordulásra kényszerítette Bécs alól, és ezzel felszabadította Ferdinánd veszélyes helyzetbe került fővárosát.

A következő hetek állandó csatározással teltek, a Dunántúlon a császár csapatai egyre szűkebb területre szorultak. Az önként kaput nyitó Sopronban Bethlen 1200 katonát hagyott vissza helyőrségnek Bucsi Benedek kapitány parancsnoksága alatt. December hónapban a függetlenségi harc ügye diadalmasan haladt előre a korábban még szilárdam császári kézben levő Dunántúlon. A krónikás szavai szerint:

„A Dunán innen a Muráig, az erősségekben Kőszegnél több, az urakban pedig Esterházy Miklósnál és ifjabb Zrínyi Györgynél és Nádasdy Tamásnál több nem marada a császár hívségében."

A dunántúli terület „főgenerálisságára" Batthyány Ferencet kérte fel a fejedelem, helyetteséül pedig Sennyei Gáspárt nevezte ki, akinek Sopron volt jelölve székhelyül. Mielőtt elfoglalhatta volna állomáshelyét, a város öntevékeny helyőrsége december közepén birtokba vette Kőszeget, ezt a hadászatilag oly fontos helyet.

A császári hadvezetés december 24-én Dampierre tábornokot egy hadoszloppal Sopron visszafoglalására küldte, ő azonban minden eredmény nélkül kénytelen volt visszatérni szálláshelyére, Bécsújhelyre.

Az uralkodó a szükséges katonai erő híján a főurak átpártoltatásával igyekezett Bethlent megfosztani dunántúli támaszaitól. Felhatalmazta Esterházy Miklóst, hogy biztosítsa uralkodói kegyelméről mindazokat, akik hűségére visszatérnek. Esterházy igyekezett is eleget tenni megbízatásának, azonban felhívásainak még nem volt foganatja, mert a nemesség nagy része bízott Bethlen csapatainak további sikereiben, s őket követte a városi polgárok többsége is.

Bethlen népszerűsége odáig terjedt, hogy a pozsonyi országgyűlés megválasztotta őt Magyarország fejedelmévé; sőt királlyá is akarták koronázni, s a fejedelem ezt nagy önmérséklettel utasította vissza. Ennek okát így magyarázta meg:

— Látván az országra én személyem miatt való nagy veszedelmet következni a koronáinak felvételével, melyet halálommal kellett volna csak letennem, különben tisztességemre nem tett volna!

A korona varázsának elutasítása nem valamiféle szerénységből, hanem nagyon is józan meggondolásból fakadt. Bethlen soha nem becsülte le ellenségeit, és nem becsülte túl a saját erejét és sikereit sem. Az ellenség ereje korántsem volt megtörve, sőt rövidesen számítani lehetett arra, hogy spanyol és birodalmi katonai segélycsapatokkal napról napra növekedni fog. Tapasztalta azt is, hogy még az ő pártján álló magyarországi nemesek áldozatvállalása is nagyon alatta marad szavakba öntött .lelkesedésüknek, nem is beszélve arról, hogy hol ide, hol oda pártolnak. Tudta jól, hogy csakis a Habsburgok erejének teljes megtörése lehet járható út a koronához.

Nem kis akadálya volt a korona felvételének a török magatartása sem. A portán ugyan jóindulatú semlegességgel nézték Bethlen katonai sikereit, királlyá koronázásának jóváhagyásától azonban mereven elzárkóztak, illetve azt követelték, hogy Bethlen mondjon le az erdélyi fejedelemségről. A porta a hagyományos török politikának megfelelően, ellenezte Magyarország és Erdély egyesítését, mint amiből csak veszély származhat a törökök magyarországi uralmára, hódításaira. Bethlen mint erdélyi fejedelem függő viszonyban volt a portától, annak határozott ellenzésével szemben nem sokat telhetett. Később a törökök hosszas tárgyalások és a vezetőknek küldött

nem csekély ajándékok hatására beleegyeztek ugyan királlyá koronázásába Erdély megtartásával együtt, de akkorra már úgy alakultak az erőviszonyok, hogy annak elfogadása nem lett volna okos cselekedet.

Fegyvernyugvás és cseh—magyar konföderáció

Bethlen arra törekedett, hogy fegyverszünetet eszközöljön ki a császárral. Erre az uralkodó hajlott is, hiszen legerősebb ellenfelének Bethlent tartotta. A fejedelem azonban azt követelte, hogy a fegyverszünetet szövetségeseire is terjessze ki. A császári követek elfogadták ezt a kívánságot, s 1620. január 16-án meg is kötötték a fegyverszünetet.

A cseh szövetséget Bethlen komolyan vette, annak ellenére, hogy a cseh rendek korábbi ígéretükkel szemben nem őt, hanem mást választottak királlyá. Január 15-én megkötötték Pozsonyban az új cseh—magyar konföderációt, melyben egymásnak örök szövetséget fogadtak, és kimondták, hogy háború és béke kérdésében is csak együtt határoznak.

Ferdinánd nem mondta ki mindjárt, hogy a csehekkel nem akar fegyverszünetet kötni. Segélycsapatait bevárva, előbb olyan feltételeikhez kötötte a tárgyalásokat, hogy Pfalzi Frigyes hagyja el Csehországot, és akkor kész a megegyezésre.

Bethlen nagy megütközéssel értesült a császár szószegéséről, ravasz taktikázásáról s a csehek leverésére irányuló készülődéséről.

— Szükséges azért — közölte alsó-magyarországi generálisával, Thurzó Szaniszlóval —, hogy mi ne nézzük szövetségeseink romlását, hanem kegyelmed minden rendeket készen tartson, és ha kévántatik, azoknak segítségükre küldessük hadainkat. Könnyen tördelhetné el a nyilat egyenként, ha nem tudom, mennyi volna is, de csak egy marokba befogható nyilat sem törhet senki egyszerre el. Szorgalmatos gondja legyen, szeretettel intem kegyelmedet, mimiattunk sem országunkra, sem szomszédunkra ne jöjjön semmi véletlen veszedelem.

A szövetség további erősítése és elmélyítése végett 1620 tavaszán magyarországi legkedveltebb hívét, a kiváló képességű Thurzó Imrét fényes követség élén Prágába küldte, ahol ő Bethlen

nevében keresztelőre tartotta Frigyes újszülött fiát. Ezt követően április 25-jén megkötötték a cseh—magyar konföderáció új szerződését. Az ünnepélyes okirat a következőket szögezte le:

„Magyarország királya és Erdély fejedelme s ezeknek utódaival Csehország királya, Csehország, a két ausztriai főhercegség, a morva őrgrófság, Szilézia hercegség, Lausitz őrgrófság karai és rendei saját és utódaik nevében örök és felbonthatatlan szövetséget kötnek.

Egymásnak bárminémű ellenségét közös ellenségnek fogják tekinteni, s a közös védelem módozatait az összes szövetséges országok gyűlésén együttesen állapítják meg.

Hogy a szövetség az utódoknak is örök emlékezetében tartassák, a szövetséglevelet minden országgyűlésen fel kell olvasni.

A szövetségestársak beleegyezése nélkül a szövetségnek egyik tagja sem indíthat sem támadó, sem védelmi háborút.

A szövetségnek sem mostani, sem jövendőbeli ellenségeivel nem szabad az egyes tagoknak fegyverszünetet vagy békét kötniök. Ha közösen köttetik meg a béke, abba foglaltassanak bele mindazon személyek, kik a szövetséget hadi vagy politikai ügyekben haszonnal szolgálták.

A cseh királyság, a hozzá csatolt -és vele szövetséges országok a magyar végvárak fenntartására s azok őrségének fizetésére évenként ötvenezer tallért fizessenek.

A porta jóakaratának megszerzése végett a törökhöz a szövetségesek együttesen küldjék el követeiket.

A szövetséges országok közt a kereskedelem a rendek, városok, községek és magánosok régi kiváltságainak és szabadalmainak épségben tartása mellett szabad legyen. Közös pénzláb hozassék be, s a pénzértéket a legközelebb tartandó szövetségi gyűlés állapítsa meg.

A szövetség tagjai között netalán felmerülő viszályok elintézésére, az érdekelt felek megkeresésére az összes szövetségesek követeket küldjenek a meghatározott helyen és időben tartandó gyűlésre.

A jezsuiták az összes szövetséges országból tiltassanak ki.

A magyar segélyhadak, bármely szövetséges országba mennek, a magyar királytól vagy fejedelemtől, a nádortól és a királyi

főkapitányoktól függenek, s ezek a haditanácsban részt vegyenek. A segédhadakat zsolddal küldőik látják el, kik szigorúan ügyelnek a fegyelem tartására, nehogy segély helyett rombolást vigyenek a népre.

A szövetséges országok közt netalán fennforgó viszályok azonnal szűnjenek meg!”

A szövetség sokat jelenthetett mindkét ország számára, de (megvalósulása elsősorban a hadihelyzet alakulásától függött. A hadihelyzet pedig egyre inkább kezdett a császár javára billenni. A segélycsapatok áradata lassan hömpölyögni kezdett az örökös tartományok felé, hogy azok felkelését vérbe fojtsa. Don Baldassare Marradas vezetése alatt Passaun keresztül megérkeztek az első spanyol csapatok, melyek Csehországban erősítették a császár helyzetét addig is, amíg a katolikus birodalmiakkal s a Liga fejével, Miksa bajor herceggel és a szász választóval a cseh felkelés teljes leverésére indított tárgyalások be nem fejeződnek.

Magyarországon a Dunántúlon kezdődött a császári csapatok mozgolódása. Az első lépés *Kőszeg* visszafoglalása volt. Ezzel egy időben a császáriak újból megsértették a fegyverszünetet, és Szombathelyre meg néhány Végváriba császári katonaságot helyeztek be.

Bethlen még nem akart fegyverrel válaszolni az egyezség megsértőinek, mindenesetre fokozott óvatosságra intette alsó-magyarországi generálisát, Thurzó Szaniszlót. Utasítása szerint elsősorban *Sopron*ra és *Magyaróvár*ra kell ügyelni.

Bethlen Gábor választott magyar király a hadak élén

1620 augusztusának 25. napján forró pillanatoknak lehetett tanúja a besztercebányai országgyűlés tanácsterme. Közel egy évi vonakodás után, hirtelen megtörtént Bethlen királlyá választása. Egy évszázad elmúltával ismét magyar embert választottak az ország királyává Bethlen Gábor erdélyi fejedelem személyében. Az egykori árva fiú, fejedelmi apród, majd a kicsiny, elpusztult Erdélyország lenézett és sokat támadott fejedelme, aki hadai élén napnyugat felé törve súlyos csapásokat mért a gőgös Habsburg

császár és király hadseregére, most végre elfogadta a választást.

Az országgyűlésen tanácskozó nemesurak legtöbbje, aki nem volt beavatva a külpolitika bonyolult szálai közé, nem nagyon értette, miért is vonakodott Bethlen eddig is, hiszen ők már korábban is hajlandók voltak őt Magyarország uralkodójának kikiáltani. Azt meg már végképpen nem értették, hogy miért nem engedi megkoronáztatni magát, ha már a királyi cím felvételébe beleegyezett.

— Kezében a királyi korona, s mégis tartózkodik annak fölvételétől! — morgolódtak különösen azok, akik már nagyon szerették volna magyar fejen látni a koronát.

— Tán csak nem kicsinyli a méltóságot? — töprengtek hitetlenkedve mások. — Hiszen Magyarország koronájáért már hatalmas európai uralkodók is vívták véres háborúkat!

Az országgyűlési rendek egy külön bizalmasabb gyülekezetben igyekeztek rábeszélni Bethlent, hogy vegye fel az uralkodói jelvényeket is. Különösen udvari papja, Alvinczi Péter, az ismert kálvinista prédikátor, aki már Bocskai fejedelemnek is bizalmasa volt, kapacitálta urát.

A fejedelem — most már választott magyar király — egy darabig csak csendben hallgatta prédikátorának mind tüzesebbé válló érveit, majd végre megszólalt:

— Kótyagos elméjű ember kend, Alvinczi uram! No de hát jó! Legyen úgy, hajlok a kend szavára, csak azt mondja meg, ki fog engemet megkoronázni.

— Várom Felséged parancsolatját, és fejére teszem a koronát — csillant fel reménykedve Alvinczi szeme.

Bethlen erre nagyot nevetett:

— Csakhogy kend nem esztergomi érsek, márpedig a magyar királyokat az esztergomi érsek koronázza, nem más!

— Ha engemet felséges uram érsekké tesz, érsek leszek, és nincs többé semmi akadály — válaszolt Alvinczi.

— No, nem jól lenne ez így, mert a püspököket a koronás királyok nevezik ki, én pedig még nem vagyok az. Te meg, varga, ne feljebb a kaptafánál! — zárta le a diskurzust Bethlen.

Erre Alvinczi elnémult, és a rendek is hallgattak. Meg ugyan nem győzte őket Bethlen, hogy csak e miatt a formaság miatt nem engedi magát megkoronáztatni, de látták, hogy nem akarja

megmondani az igazi okokat. Márpedig ha nem akarja, kényszeríteni nem lehet rá, ezt mindnyájan jól tudták.

Így azután csendesen ki-ki elballagott szállása felé, s otthon morfondírozott magában ezen az érthetetlen eseten.

A köznép körében olyan hírek is szárnyra keltek, hogy csak akkor teszi fejére első szent királyunk uralkodói jelvényét, amikor a császári koronát is elragadja Ferdinandustól…

Volt azonban valaki az országgyűlésen, aki előtt Bethlen már nem titkolhatta el így az igazi okokat. Talán nem is akarta, miért azt a valakit, a fiatal Thurzó Imrét ő is sokra becsülte, s őszintén kedvelte is. Nemcsak azért, mert a fiatal, délceg főúr, az elhálálozott nádor fia, Magyarország egyik leggazdagabb, legtekintélyesebb birtokosa volt. Hozzá hasonló gazdag és előkelő több is volt Bethlen magyarországi szövetségesei között, hogy csak az ifjú Rákóczi Györgyöt, Illésházy Gáspárt vagy az élemedettebb korú Szécsi Györgyöt és Batthyány Ferencet említsük. Nagyobb súllyal esett latba külhonban szerzett műveltsége, világot látottsága, amiket Bethlen nagyon sokra becsült. A legnagyobb érdeme azonban hazájához, nemzetéhez való őszinte ragaszkodása volt Bethlen előtt.

Az ifjú, lelkes főúr nem új adományokért, méltóságokért állt Bethlen mellé, mint sokan a nemesek közül. Ezért bízott benne jobban, mint többi hívében, s ezért nyugodtan beavatta bizalmas dolgaiba, terveibe is.

Amikor visszavonult magánlakrészébe, követte őt Thurzó Imre is, titkos megbeszélésre. Az ajtónállóknak fej vesztés terhe alatt tilos volt bárkit is a közelbe engedni.

A délutáni nyári nap sugaraiból már csak kósza, elszórt fénynyalábok törtek át a vastag falak között beugró két kis boltíves ablakon. Erősen alkonyodott. A szobában egyre hosszabbá váltak az árnyak. A nehéz tölgyfa asztal mellett két súlyos faragott karosszékben ült Bethlen és Thurzó Imre.

A választott magyar király ritkuló fekete hajába és dús szakállába ugyancsak belopta már ezüstjét a bőkezű adakozó, az idő. Mélyein barázdált arca többet mutatott negyven événél, s mindig élénken csillogó szeme is most fáradtan tekintett a pompás, fényes díszruhába öltözött fiatalemberre.

A másiknak fiatalos, friss tekintetét még a visszafojthatatlan

kíváncsiság is élénkítette. Nem is tudta sokáig magában rejteni kérdéseit.

— Megbocsásson Felséged, ha illetlen kíváncsisággal zaklatnám — fordult Bethlenhez —, de akárcsak többen az urak és nemesek közül oly sokan, én magam sem tudnám okát adni Felséged cselekedeteinek. Mert lám, magam is mennyit sürgettem Felségedet hóról hóra, hogy fogadja el végre a királyi koronát, s szakítsuk meg mindörökre ezt az áldatlan frigyünket az idegen Habsburg uralkodóval! S Felséged halogatá mind a mai napig a királlyá választást, de ím, a koronázást most is visszautasítá. Értetlenül állok ezekkel szemben, s hálás lennék, ha Felséged mostan megvilágítaná elmémet — szólt, s várakozóan tekintett Bethlenre.

Az elhangzott kérdés után csend borult a szobára. Bethlen hallgatott egy ideig. Agyában fürgén követték egymást a gondolatok. Elmondhat-e mindent ennek az ifjú embernek? Elég érett-e hozzá, hogy teljes bizalmába avathassa? Nem retten-e el vajon az ügy szolgálatától, ha megtudja a teljes valót? Mindmegannyi súlyos kérdés, amelyben gyorsan kell dönteni, mielőtt túlságosan hosszúra, sértően hosszúra nyúlna a csend!

Döntött. Elmond mindent, kételyeit, reményeit, kétségeit, nehézségeit. Hadd lásson világosan. Ha ezek után is megmarad, úgy legalább egy van a nagyurak közül, akire biztosan számítani lehet.

— Megértem én, nagyságos öcsémuram, kíváncsiságokat — kezdte lassan —, s azt is, hogy nem látjátok cselekedetem okát és célirányosságát. Mert lásd, a királyi címet, sőt még a királyi koronát is felvenni nem nagy dolog. Megtartani és becsülettel élhetni vele annál inkább. A mi kicsiny, megfogyatkozott nemzetünknek ugyancsak sokfelé, sokfélére kell tekintettel lenni, s erős fundamentuma kell legyen minden cselekedetünknek.

Lám, a királyi elekciót véghez vihettem volna már tavaly is a pozsonyi gyűlésben, s a koronát is a fejemre tetethettem volna. Pap is akadt volna elég, ki felszentel, nemcsak Alvinczi. Olyan könnyen vehettem volna fel a koronát már Pozsonyban, öcsémuram, mint egy falat kenyeret megehetünk. De ha én akkor ott magamat megkoronáztattam volna, énnálam bolondabb, de nyomorultabb fejedelem sem lett volna e széles világon. Mert a

török, ez a patyolatos hárpia, mindjárt követelte volna tőlem az ország végházait, és ha nem adom, azzal fenyegetett volna, hogy ellenem támad a némettel egy sorban.

Mert tudod jól, nagyságos öcsémuram, a korona bűvölete erős minden halandó, gyarló ember előtt! Mimagunk személye sem kivétel ez alól. De láttam azt is, mely nagy veszedelem következhetnék hazámra, nemzetemre személyem miatt, ha a koronát felveszem, melyet halálommal lehet csak letennem, különben tisztességemre, becsületemre nem lehetne. A korona felvételével bezárjuk az ajtót minden tárgyalás előtt az ausztriai házzal. Állapotunk pedig korántsem oly erős, hogy ezt most még megtehetnék. Itt állok hadammal, mely alig haladja meg a másfél tízezer katonát. S ki van mellettünk? A török minden ígéreti mellett elegendő segélyt nem ád, csak azt várja, hogy mi kaparjuk ki számára forróból a szerencsét, hogy ő annyival is erősbödhessen hatalmi állapotjában.

— És cseh, morva, sléziai meg többi szövetségesünk? Azokkal nem gondol Felséged, mikor erőnket számlálja? Erős, felbonthatatlan frigy van közöttünk! — vágott közbe türelmetlenül Thurzó.

— Hidd el, öcsémuram, számba veszem én őket magam is. Talán még a kelleténél is erősebben! De a hírek, amik onnét jönnek, ugyancsak fenyegetőek reánk nézve. Frigyes király mulatozással tölti az időt, amikor már kapuja előtt a vész! A pénzsegélyt a hadfogadáshoz is számtalan sürgetésünkre csak a minap küldé meg, annak is csak egyharmadát. Hadvezéreit pedig hiába intém számos levélben, hogy támadják meg a császár erejét, mielőtt azok egyesülnének a bajor meg más birodalmi segélyhadakkal, csak fülök mellett elengedék szavaimat. A legújabban érkezett hírek tanúsága szerént az ellenség egyesített hadai már támadásra készülten állanak a Duna partján, s hamarosan megindulnak szövetségeseink ellen. Csak a nagy Isten tudja, mi lesz kimenetele a viadalnak, csak ő látja, mily nagy búsulással vagyok napról napra rendezetlen állapotjok miatt! Ilyen állapotban esztelenség lett volna, nem gondolva a jövőre, elhamarkodottan felvenni a koronát!

— Megbocsásson Felséged — szólt Thurzó —, akikor viszontag már nem értem, hogy miért fogadta el most a királlyá

választást, ha ily súlyosnak ítéli meg helyzetünket?

— Ládd, öcsémuram, ennek több oka van. Egyfelől a sors útjai kifürkészhetetlenek, jövőbe nem lát halandó ember, s meglehet az is, hogy könnyebbre fordul szövetségeseink állapota. Hiszen Frigyes apósa az ánglius király, s az impériumbeli protestáns fejedelmek megsegíthetik őt úgy, hogy akár győzedelmeskedni is tudhat Ferdinandus meg a bajor és a spanyol hadai felett. Mi magunk is készítjük a segítséget, néhány ezer lovast már útba is indítottunk, s ahogy felfogadunk s rendezünk újabbakat, azokat is elküldjük nekik. Úgy számolám, vagy tízezer könnyűlovast segélyükre tudunk indítani rövid időn belül, amire nagy szükségük vagyon. Így hát, ha óvatosan tekintünk is a jövő alakulása felé, nem vesztettük el még minden reményét a győzelemnek.

Másfelől meg bele kellett egyeznem a királlyá választásba, hogy lássa Ferdinandus eltökéltségét a magyar nemzetnek a szakításra. No meg azokat a nemesuraimat sem volt ártalmas nyílt válaszút elé állítani, akik ugyan a tárgyalásokon nagy csendben meghúzták magukat, de ki félelemből, ki haszonlesésből ugyancsak kacsingat Ferdinandus felé, s nem nagyon bánná a tavaly ősz előtti állapotok visszaállítását.

Harmadsorban a törökre váló tekintettel is szükség volt az elekcióra, mert megérkezvén végre hozzájárulása, hogy egyszersmind legyünk Magyarország királya és Erdély fejedelme, amibe ugyancsak nehezen egyezett bele, most már nem csináltattunk magunkból farsangi maskarát, hogy eddig sürgettük beleegyezését, s amikor most meglőn, nem élünk vele. Bizonyítani kellett előttük is, hogy a magyarországi urak valóban akarnak engemet királyuknak. S így tán nagyobb reménységünk lelhet segítségadása felől is — fejezte be szavait Bethlen.

Thurzó csendben, elgondolkozva hallgatta fejtegetéseit. Fiatal kora ellenére maga is tudta józanul, higgadtan mérlegelni az eseményeket, s figyelembe véve Bethlen érveit, hamarosan belátta, hogy annak igaza van. Nem szabad elvakultan fejjel rohanni a falnak, hiszen egy nemzet sorsa van a kezében, amivel nem lehet kockajátékos módjára hazárdul dobálózni! Még akkor sem, ha a királyi korona hatalmas varázsa csábítja minden csalóka tündérnél erősebben az embert!

Hirtelen eszébe jutottak azok a rosszindulatú rágalmak, amelyekkel ellenségei elhalmozták Bethlent. Hogy csak a hatalmi vágy sarkallja, s azért, ha kell, sutba dob mindent, s az ország feláldozása árán is kész hiúságát kielégíteni! Mennyire nincsen igazuk. Lám, ím, most kínálják felé a koronát, s mégis elhárítja magától, ellenáll varázsának, nehogy helyrehozhatatlan kár érje miatta nemzetét!

— Kérem Felségedet — szólalt meg fellelkesülten —, ne vegye hízelkedésnek szavaimat, de a históriás könyveket olvasva, kevés oly fejedelemről hallottam, aki ezt tette volna, amit is most Felséged. Inkább arra vagyon számos példa, hogy mindent odadobtak, feláldoztak sokan a koronának még csak a reménységéért is. Felséged eme nagylelkű önmegtagadása bízvást az utókor emlékezetébe költözik! Felségednek eddig is híve voltam, s ezután még inkább kész vagyok életemet és véremet, s minden jószágomat feláldozni Felségedért s hazám és hitem üdvéért! — fejezte be csillogó szemekkel szavait.

A lelkes szavak meghatották Bethlent is. Érezte, hogy ezek a szív mélyéről jöttek, s nem tettetés szülöttei. Lám, akad legalább egy főrangú hívei közül, aki meg tudja érteni, és képes méltányolni is cselekedetét. Sajnos, lámpással kell keresni az ilyet! — állapította meg magában keserűen. Mert szép, lelkes szavakat ugyan sokan mondanak, kiváltképpen ha egy kis borital gőze száll fejükbe, de amikor cselekedetről van szó, ugyancsak húzódoznak a legkisebb áldozatvállalástól is. Szeretnének győzni a császáriak felett — de lehetőleg mások kardjával, vére hullásával. Ugyanakkor a seregbe állt jobbágyaikat visszakövetelik. Ha meg adózásról van szó, legtöbbjük oly nyomorult állapotúnak mondja magát, mintha két forintja is csak bajosan akadna. Ilyenek legtöbben, s ezeket kell áldozatvállalásra, önfeláldozó cselekedetre bírni.

— Örömmel hallom szavaidat, nagyságos öcsémuram. Bár sok lenne közületek hozzád csak hasonló is! Mert a nemes ország urai többnyire nem adnak se pénzt, se katonát, s maguk ugyancsak vonakodnak lóra ülni és táborba szállni. Itt vagyok többnyire csak az erdélyi hadaimmal, s kiket itten zsoldba tudok fogadni. Pénzem pedig nekem is fogytán van, több százezer forintomat elköltöttem már a nemes ország szabadságának ügyéért. Ami pedig a hálát

illeti, várd csak meg a végét, miket fognak majd mondani rólam, ha ne adj'isten, rosszabbra fordul helyzetünk!

Mert immár én az holnaputáni napon táborba szállok, és megindulok hadaimmal napnyugat felé. Az ország ottani felét a Dunántúllal egyetemben megtisztogatom az ellenségtől, kigyomlálom a németet belőle. Mert nem mehetek úgy cseh, morva szövetségeseink segélyére, hogy hátam mögött ellenséges katonaság legyen. Megégettük már a szánkat a múlt őszön, mikor Bécs alatt álltunk katonáinkkal, s Homonnai, az a gaz lator, idegen hadakkal hátba támadott bennünket. Gyors támadásunk nyilván tartóztatásra készteti ellenségeinket is, és sikerül elvonnunk a csehekről Ferdinandus hadait vagy legalábbis annak egy részét. Ez a legtöbb, amit tehetünk csekély erőnkkel Frigyes király megsegítésére. Ha okosan intézik ügyeiket, s kihúzzák magukat a téli hideg beálltáig, tavasszal nagyot fordulhat a kocka. Intem őket leveleimben most is, nehogy meggondolatlan harcba bocsátkozzanak a túlerő ellen, mert az könnyen vesztüket okozhatja.

— Hej, de sokat tanácsoltam én is Frigyes királynak a tavaszon, mikoron újszülöttjének keresztelőjén Prága városában jártam, hogy ne halogassa a még akkor szétszórt állapotban levő ellenség megtámadását, de ő nem sokat gondola vele! — fakadt ki keserűen Thurzó. — S ím, most itt vagyon a baj a sok halogatás miatt. Veszélybe sodorta nemcsak a maga országát, népét, hanem minden szövetségesét is.

— Így vagyon, ahogyan mondod, de most már nincs mit tennünk. Cselekednünk kell, nemcsak a szövetségesi hűség miatt, hanem saját magunkért is, mert ha rajtuk győzelmet vesznek, mi következünk! Úgy készítsd hát, nagyságos öcsémuram, főkapitányom, saját hadadat is, hogy holnapután pitymallatkor dobot ütve, rendelt seregekkel megindulhassunk.

— Úgy lesz, Felséged! — állt fel a székből Thurzó. Díszes, finoman cizellált kardja nagyot csörrent a hirtelen mozdulatra.

Bethlen is felemelkedett ültéből. Odalépett a fiatalember elé, és jobbját nyújtotta. Az mélyen fejet hajtva fogadta el a felkínált kezet.

— Ne feledd el soha, Imre öcsém, amiket ma beszéltünk. A sors csalókább, ravaszabb a legrafináltabb asszonynál is. Ha

mindent megteszünk is, akkor sem tudjuk, hogy a jövő hogyan alakul majd. Ha nehézségek támadnak, bizton akad majd elég szirénhangú csábító, ki el akar tántorítani hűségünk mellől. Egyet azonban soha ne felejts el: Bethlen Gábor lehet gyarló ember, s mi sem képzeljük gőgös felfuvalkodottsággal magunkról, hogy hibátlanok, csalhatatlanok vagyunk. De az ügy, amit képviselünk, nemcsak Bethlen Gábor ügye! Bethlen Gábor győzelmén vagy vereségén áll vagy bukik ma egész nemzetünk s üldözött hitünk sorsa! S aki tőlünk elfordul, vagy mi több, ellenünk támad, ennen hazája ellen vét. Két pogány közt vérzünk, senyvedünk, fiam, már egy évszázad óta. S a két tar között elveszünk mi, hajasok, ha nem tudjuk erőnket összefogni, s ha rút visszavonás üti fel fejét közöttünk. A privátumokat, az egyéni érdekeket, sérelmeket hátra kell most hagynunk mindenképpen, ha győzni akarunk, s a győzedelem még így is nagyon nehéz lesz. Bízzunk az igazságunkban, de azért serényen készítsük a hadakat, mert az igazság diadalát csak a győzedelmünk fogja majdan biztosítani!

Mint fiatal barátomhoz beszéltem most hozzád. Feltártam nehézségeinket, állapotunkat, ösmertettem terveinket. Ezt nem tehetem meg mindenkivel, mert a kicsinyhitűeknek szalmaláng-lelkesedése hamar kialszik. Azt állandóan, folyvást táplálni kell, nemhogy oltogatni. Bízom benne, te nem azok közé tartozol, és sohasem fogod bemocskolni őseid, családod becsületes nevét!

— Higgye meg Felséged, nem fog megcsalatkozni bennem!

— Meghiszem, fiam. Most eredj, s intézd fontos teendőidet.

Bethlen hosszan elmerengve nézett a távozó után becsukódó nagy szárnyas ajtóra. Királlyá választásának napján gondolatai visszakalandoztak a múltba… A gomolygó emlékek ködéből előbukkant egy ifjú ember képe, aki annyi idős volt, mint a most eltávozott. Csak sokkal szegényebb, jelentéktelenebb, bizonytalanabb sorsú. A húszéves Bethlen Gábor, aki rajongó lelkesedéssel vetette magát az erdélyiek kirobbant Habsburg-ellenes harcába, s fél életét otthagyta a csatatéren a Báthoriak védelmében… Még a kicsiny Erdélyországban sem volt közismert a neve, nem úgy, mint az imént távozott ifjúé, akit atyjának nádori méltósága, hatalmas gazdagsága országosan ismertté tett, szinte már bölcsője óta. S mégis, két évtized viszontagságai után, ez a szerény sorból felemelkedett ember került az egykor oly hatalmas

Árpád-házi királyok, Anjouk és a még másfél évszázada sem elhalálozott Hunyadi Mátyás trónjára.

„Ó, de vajh csak negyede lenne birtokomban abból az erőből és hatalomból, amit ama nagynevű elődök bírtak!” — sóhajtott fel magában keserűen. Letarolt, elpusztított, meggyöngült ország, a félelmetes török porta fenyegető árnyéka s a másik világbíró császár, a hatalmas Habsburg-ház tagjának roppant ereje nehezednek mind ólomsúlyként terveire, szándékaira. S az országon belül protestánsok, katolikusok, jobbágyok és nemesek egymás elleni gyűlölete, harca tépi szaggatja az amúgy is csekélyke erőket. S kicsinyesség, hálátlanság, bizalmatlanság azok részéről is, akiknek legtöbb haszna származik a diadalokból: a nemesurak részéről.

„Lám, a megboldogult Bocskai fejedelmet is éltének utolsó évében a magyarok atyjának, pajzsának, megszabadítójának nevezték, s amint elköltözött ez árnyékvilágból, rögvest ellenszegültek végakaratának, s nem az őáltala javallt utódot választották, fejedelemmé! Ilyen hálás az utókor! — gondolt vissza keserűen Thurzó iménti lelkes szavaira. — Mi se igen várhatjuk, hogy valaha is hálaadással, megbecsüléssel gondolnak majd fáradozásunkra, törődésünkre, s ha kellett, vérünk hullására, miket hitünkért, hazánkért áldoztunk.

Az emberi állat minél magasabbra kerül a világi hatalom lajtorjáján, annál inkább magára marad. Hízelgői sokasodnak, őszinte barátai, támaszai fogynak, ellenségei viszont annál inkább gyarapodnak!

De hát ez a világ rendje, mit búsulunk rajta? — tért vissza keserű gondolataiból. — Időnk sincsen mostanság arra, dologra fel serényen!” — zökkentette magát vissza a mindennapi kötelességek fárasztó feladataihoz, s íródeákját berendelve, tollba mondta a legsürgősebb intéznivalókat…

És egymás után születtek a „Nos, Gabriel, a magyarok választott királya” kezdetű levelek és rendeletek.

Másodnap reggelen megpördültek a táborban a dobok. Lónyerítés, fegyvercsörgés, mérges szitkozódás és morgolódás, a hadnagyok és strázsamesterek riogató, sürgető szava volt hallható mindenfelé. Útra készülődött Bethlen haditábora.

A választott magyar király hada gyorsan tört előre nyugat felé.

Szeptember havának 9. napján már Érsekújvárnál táboroztak a főerők. Előreküldött, szélsebesen vágtató lovascsapatok váratlanul rajtaütöttek Dampierre császári tábornagy Bécsújhely környékén táborozó seregén, s közel háromszáz császári katonát vágtak le, vagy ejtettek fogságba. Két nappal később bátor katonái elfoglalták az erős Nyitra várát is. Ezzel a császáriak elvesztették minden katonai erősségüket a Dunától északra fekvő magyar területen.

Bethlen ezután a Dunántúl felé fordult csapataival. Két erős lovas hadoszlopa kelt át a folyón. Az egyik a Sopronban állomásozó Sennyey generális segítségére ment Huszár István parancsnoksága alatt. Ezek azt a feladatot kapták, hogy azonnal indítsanak nyugtalanító lovasportyákat Bécs irányába, s minél több erőt vonjanak el a csehek ellen induló császári főseregből.

A másik hadoszlop, háromezer lovas és gyalogos, Haller György és Fekete Péter kapitányok vezetésével szinte napok leforgása alatt birtokba vette Tatát, Pápát, Várpalotát, Veszprémet, Sümeget, Egervárat és Zalaegerszeget. A várak magyar őrsége önként kaput nyitott Bethlen katonáinak. Ezzel a gyors, sikeres hadmozdulattal lezárták a területet kelet felé, és elejét vették, hogy a törökök segélynyújtás ürügyén rátegyék a kezüket a dunántúli várakra.

Bethlen haditervét eddig fényes siker koronázta. Szeptember utolsó napjaiban megindulhatott a császár féltve őrzött örökös tartományai ellen. A további tervek szerint az egyik sereg Huszár István parancsnoksága alatt Lakompak irányában támadott. A másik, nyolcezer katonából álló hadoszlop Bethlen személyes vezetésével a Dunán átkelve Hainburg ostromára indult. Olyan jelentéseket kapott, hogy a hainburgi őrség kész harc nélkül átadni a várat, s így nincs szükség a lassú szállítás miatt elmaradt tüzérségre sem.

A sikersorozat azonban hirtelen megtorpant. Bethlen a Hainburg alatti táborban kapta az első kedvezőtlen hírt Huszár István seregének vereségéről.

A hírhozó a következőképpen jelentette a kedvezőtlen esetet:

A magyar sereg Lakompakot, Bethlen legnagyobb ellenségének, Esterházy Miklósnak várát zárta körül. A várban szorult császárpárti főúr már elveszettnek látta helyzetét, s a

megadás feltételei fölött tanácskozott, amikor váratlanul megérkezett a bécsújhelyi táborból Dampierre császári hadvezér csapataival.

Huszár István, amint meglátta a császáriak közeledését, azonnal csatarendbe állította katonáit. A pompás, csillogó vértezetű császári katonák puskalövésnyi távolságra közelítették meg a magyarokat, s ott szintén harcrendbe fejlődve várakoztak.

Az ütközetet a magyar lovasok kezdték meg egy fergeteges hajrával. A kopják zúgva szelték át a levegőt, majd előkerültek a hüvelyekből a kardok. A császáriak hatalmas puskatűzzel fogadták a támadókat. Serényen dörögtek a muskéták, s egymás után hanyatlottak le nyergeikből a magyar lovasok a sortűz nyomán, mielőtt még elérhették volna az ellenséget. A puskatűztől megtizedelt sorok visszafordulásra kényszerültek.

Murad szultán

II. Ferdinánd császár

Ekkor lendült ellentámadásba a császári nehézlovasság. Rövid harc után megfutamították a megzavart magyar könnyűlovasokat. Hamarosan általános menekülés következett be. A vereség több mint ezer magyar halálával járt, s Lakompak vára császári kézen maradt.

Bethlen nagy búsulással hallotta a vereségről érkezett hírt. S ami még ezt tetézte, hamarosan abba kellett hagynia Hainburg ostromát is, mert az őrség a kapott hírek ellenére keményen ellenállt a tüzérségi előkészítés nélkül indított rohamoknak.

Hamarosan olyan hírek érkeztek, hogy Dampierre császári hadvezér a fontos Sopron városát akarja elfoglalni. Bethlen seregével sürgősen Sopron védelmére vonult.

Dampierre beharangozott támadása azonban elmaradt. Erre Bethlen továbbvonulva a Dunántúlon, Szombathelyhez közel szállt táborba. Menet közben csapatai elfoglalták Lakompak várát.

Bethlen Szombathelyre vonulásának az volt a döntő oka, hogy személyes találkozással nyílt színvallásra akarta késztetni az eddig túlságosan is óvatos magatartást tanúsító Batthyány Ferencet, a Dunántúl leghatalmasabb főurát. A találkozást azonban megzavarta Dampierre váratlan támadása Pozsony ellen.

A császári hadvezér a lakompaki győzelmen és Bethlen csapatainak hainburgi kudarcán felbuzdulva, tervbe vette a Bécs védelme szempontjából nagyon fontos Pozsony elfoglalását. Október első napjaiban meg is indította hadait a Duna mindkét partján. Bethlen régi személyes ellenfele arra számított, hogy meglepetésszerű, gyors rajtaütéssel kézre keríti az ország akkori fővárosát. Már előre bizakodó hangú jelentést küldött a császárnak a biztosra vett győzelemről.

Számításai most az egyszer csúfos kudarcot vallottak. A városban levő magyar őrség bátran visszaverte az ellenség rohamait. Dampierre ki akarta használni Bethlen távollétét, és sürgette a város bevételét. Október 9-én türelmetlenségtől hajtva maga ment kémszemlére a falakhoz. Ez lett a veszte. Egyik hajdú felismerte a császári tábornokot, és egy jól irányzott puskalövéssel leterítette. A hadvezér halála nagy zavart és riadalmat okozott a császári sereg között. Röviddel rá megkezdték a visszavonulást a falak alól Bécs felé.

Kudarcuk azonban ezzel még nem fejeződött be. Két nappal később Petronellnél Bethlen katonái megtámadták a visszavonulókat, és súlyos vereséget mértek rájuk. A megvert katonaságot a császári hadvezetés nem tartotta elegendőnek Bécs védelmére, s gyorsan megerősítéséről kellett gondoskodniuk.

A Pozsonyba érkező Bethlen örömmel hallotta a győzelmi hírt. Úgyszintén azt is, hogy Batthyány, kimozdulva eddigi tétlenségéből, leleményes hadicsellel elfoglalta Kőszeg várát.

Ez volt azonban az utolsó örömteli győzelmi hír az 1620-as esztendőben. Hamarosan jelentés ígérkezett Vác török kézre kerüléséről, ami igencsak nagy búsulásba ejtette Bethlent. A csalárd szövetséges ugyanis a megígért támogatás helyett magyarországi hódításait akarta alattomban növelni, ami megijesztette a magyarokat, s alapos indokot szolgáltatott arra, hogy az eddiginél is sokkal bizalmatlanabbul tekintsenek a török frigyre.

Az igazi nagy veszedelem azonban mégsem innen fenyegetett, hanem a cseh hadszíntér felöl. A hírhozók arról számoltak be, hogy a cseh, morva hadak harc nélkül vonulnak vissza Prágához, s ott készül a döntő összecsapás. Bethlen sorsdöntő fontosságúnak tartotta e készülő csata kimenetelét, s egyre újabb lovascsapatokat indított útba a csehek megsegítésére. Így teltek a napok nagy aggódásban, míg egyszer csak megérkezett a bizonyos hír…

Csöndesen szitált a novemberi eső, szuroksötétbe vonva a Duna partján büszkén emelkedő pozsonyi várat. A városlakók közül, akik csak tehették, behúzódtak házaikba ebben a bőrig áztató időben. A belső vár kapuinak őrtornyaiban lobogó szurokfáklyák nem messzire világítottak.

A katonák a vártákon feszült várakozással kémlelték a sötét, esős éjszakát. Már két nap óta izgatottan várták a híradást onnan északnyugat felől, Prága irányából.

Az udvari kapitány kiadta a szigorú parancsot, hogy mihelyt futár érkezik, azonnal vezessék király urunk elébe. Figyeltek hát erősen, inkább füllel, mint szemmel, hiszen ebben a szuroksötétségben látni úgysem lehetett.

Az idő múlik, s még mindig semmi.

Úgy éjféltájban egyszerre csak a Bécs felé néző nyugati kapu bástyáján strázsáló katona lódobogást hall. Hamarosan erősödik a zaj, s a fáklyavilág sápadt fénykörébe bebukik egy csatakos, izzadt, esőverte lovas alakja.

— Hírvivő Bornemisza főkapitány uram seregéből! — kiáltja, amint a kapuhoz ér. — Adjatok sürgős bebocsátást király urunk őfelségéhez!

Serényen bebocsátják, s máris kísérik a négyszögletű belső vár emeletére, Bethlen szállására. A belső vigyázást végző udvari kék gyalogok egymás után adnak szabad utat az érkezettnek és kísérőjének. A nagy zajra előtápászkodik Bethlen belső komornyikja is.

— Király urunk nemrég tére nyugovóra — zsörtölődik a közeledő udvari kapitány felé —, csak nem akarják kapitány uraimék megzavarni nyugalmát?

— Meg kell lenni annak rögvest! — szólt nyersen az udvari kapitány. — Király urunk szigorú rendelkezésben hagyta, hogy tüstént vezessük hozzá, aki jő a csehországi hadból!

Ebben a pillanatban felnyílott a hálóház ajtaja, és Bethlen rekedtes, mély hangja hallatszott:

— Tüstént eresszétek be a hírhozót!

Bevezették az esőverte, csapzott legényt a hálóházba, ahol Bethlen már hálóruhájára kanyarított köpenyben állt. Türelmetlenül intett távozást a kísérőknek, s izgatottan tekintett a hírhozóra:

— Beszélj, fiam, tartózkodás nélkül: mi van Prágánál?

— Király urunk őfelsége — hajtott térdet a legény —, Kornis Zsigmond és Bornemisza János főkapitány uraimék jelentik általam, hogy a viadal Prága mellett a Fehér-hegynél elveszett. Ferdinandus hadai nagy diadalt arattak szövetségeseinken, s Frigyes király őfelsége is elmenekült az országból. Csapatai szétszóródtak, s a mieink is útban vannak hazafelé.

Bethlen megütődve hallgatta a vészjósló hírt. Titkon számított rá, hagy így is fordulhat a kocka, most mégis megdöbbentette a nyers, rideg valóság hallása.

— Mondd el, fiam, rendre, sorjában, hogyan történt ez a nagy szégyen.

— Felséges uram, a cseh—morva hadak derekas harc adása

nélkül, folyvást húzódtak vissza Prága városa felé. Bornemisza uram beteges állapottal lévén, Kornis főkapitány uram rendelkezett a hatezer főnyi magyar lovas felett. Én zászlóhordozója lévén, hallottam, számos esetben sürgette Hollak és Anhaltinus uraimékat, az ő generálisukat, hogy vegyük be magunkat Prága falai közé, s ott várjuk meg a Felséged által küldött újabb segélyhadakat, amiről tudtunk, hogy Pécsi kancellárius urammal már útban vannak.

Hiába volt ám a jó tanács, csak nem hajlottak rá. Novembris 8. napján elérkezett az ellenség, s minket a cseh, morva, niederlandi hadakkal együtt oly szoros helyen állítottak fel, hogy fele se fért el ott rendesen a hadnak.

Délebéd után került sor a viadalra. A támadást mi kezdtük a morvai haddal. Stumful, gróf Schlick, Anhaltius fia, gróf Thurn fia vezették a támadást. Rettenetes nagy harcot tettek ott, melyet az ellenség nem állhatván, megfordultak előttük oly nagy kárral, hogy két egész regimentben gyalog igencsak kevés maradott meg, s a lovas is több elfutott háromezernél. A niederlandi árulók azonban semmit nem víttak közülünk, sőt a sáncfákat és zászlókat felforgatván, oktalan szaladásba kezdtenek. Így az ellenség nagy szívet vévén, ráfelesedett a morvai hadra, s így azok sem állhattak meg, hanem kénytelenek voltak hátat adni az ellenségnek.

— És mit csináltatok ti e sok szégyenvallás és árulás közepette? — támadt Bethlen haragosan a hírhozóra.

— Felséges király uram — szeppent meg az kissé —, meglévőn a harc, mi örömest bementünk volna Prága városába, s miben tudtunk, szolgáltunk volna nekik s Frigyes őfelségének, de a városlakók rebelláltak, s bé nem bocsátottak bennünket. Sőt ugyancsak meg is lövöldöztek bennünket elébbeni jámbor szolgálatainkért! Melyet észrevévén, összevertük magunkat, és a szőlőhegyeken nagy kárral a város mellett mentünk el. Prágán felül költözénk át a Moldván. Lovunk sok elmarada a város és a szőlő között, de sorainkból háromszáznál több ott nem maradt.

Frigyes király őfelsége, látván a városnak zavargását, ellene való pártolkodását, nem mert közöttük megmaradni. Feleségét, gyermekét felrakván, a koronával együtt hétfőn kilenc órakor kiment Prágából. Úgy hallánk, Boroszlóba ment el békével, kétezer fegyverésével egyetemben.

Ezeket jelenthetem tudásom szerint Felségednek, s azt, hogy mindkét sereg, a mienk s a Pécsi urammal küldött is, útban van hazafelé.

— Mikorra várható érkezésük?

— Egy-két napon belül megjönnek, Felséges uram.

— Elmehetsz. Sok becsületet ugyan nem hoztatok nevemre, hanem inkább csak nagy szégyenvallást — intett mérges keserűséggel.

Az esőverte, csatakos legény mélyen fejet hajtva, csendben, megkönnyebbülten eltávozott. Nagyobb szidástól félt ezért a rossz hírért!

Bethlen egyedül maradt a hálóházban. Fáradtan leereszkedett az ágy szélére, fejét kezeibe temette. Itt van hát, amitől mindig tartott, már közel egy éve! Egyedül maradt a küzdőtéren, a császár, a bajor választó, a spanyol király félelmetes hadseregével szemben. Ellenük nem támaszkodhat másra, csak a kicsiny Erdély ország hadseregére! A magyarországi urak, nemesek, városok eddig sem sok segítséget adtak, most meg számolni lőhet nagy rémületükkel is, ha meghallják a fehér-hegyi vereség hírét.

Hova forduljon? Kitől várhat támogatást? A töröktől? Attól ugyan nehezen. Számos az ellensége a díván basái között, s ha még akarnának, se tudnának komolyan segíteni. Forrongással van tele a birodalmuk, a perzsák meg a lengyel elleni háborúk lekötik erejüket. Mégis tőlük kell valami segítséget kicsikarni, mert az impériumbeli protestáns fejedelmekre nem számíthat. Lám, még Jakab angol király se küldött segítséget vejének, inkább tétlenül nézte, hogy elvegyék annak trónját, s földönfutó legyen!

Velence talán? A gazdag köztársaság segíthetne, van pénze elég, s érdekében áll a Habsburgok veresége, de a dózse és tanácsa túlságosan is óvatos. Nem akar kockáztatni semmit.

S a niederlandok, a hollandok? — ötlött fel benne a gondolat. — Azoknak ugyan szintén érdekük a Habsburgok hatalma ellen küzdeni, de erejüket leköti a spanyol armada, s legfeljebb jó szóval segíthet a portán orátoruk, akinek ott, meglehetős tekintélye van. De ebből még nem lesz se pénz, se had!

Lázasan töprengő agya egymás után vette számba a segélylehetőségeket, de józan mérlegelés után mindeniknél kiderült, hogy legalábbis egyelőre sehonnan se várhat segélyt.

Várni kell jobb időre! Várni, de úgy, hogy közben megmaradhassunk.

Tavaszig még csak megy valahogy — mérlegelte tovább az esélyeket. — Télen nem kezd már új nagy támadásba a német. De a tavasz hamar eljő, s mi lesz, ha akkor is egyedül áll szemben Ferdinandus győzedelmes hadával? Egyedül, mint a szedett fa.

Békét kell kötni a császárral — ötlött eszébe az újabb gondolat. — Békét kötni, és úgy várni a kedvezőbb konstellációkat… De vajon, milyen békét kötne most Ferdinandus, győzelmének tetőpontján? — hűtötte le rögtön magában a reménykedést. — Megalázó, szégyenteljes békét, ami az eddiginél is nagyobb elnyomásba, szolgaságba döntené az országot. S Erdélyt is! — vágott agyába a felismerés. — Kihasználnák a porta szorult helyzetét, s újra betelepednének Erdélybe a dúló, fosztogató császári zsoldosok. S jönnének Pázmány, a fekete jezsuita vezetésével rendtársai, mint a dögkeselyűk, akiknek elve: „Inkább vadállatok lakják az országot, mint eretnekek!” S Bethlen Gábor, Magyarország választott királya, Erdély felséges fejedelme, a Partium ura, a székelyek grófja, feleségével egyetemben mehet újra hontalan bujdosásba, török földre, kegyelemkenyérre, értetlen, lusta basák, vezérek, hülye szultánok kegyét keresni! — idézte tovább magában a sötét jövő várható fejleményeit.

Hirtelen indulat szállta meg. Felugrott az ágy széléről egészen ifjonti hévvel, mintha nem is gyötörné a köszvény, kiváltképp így esős őszi idő tájban, csontjait.

„Nem! Nem! S még egyszer nem! Bethlen Gábor nem éretlen ifjonc, mint ama Frigyes, akit hőkirálynak csúfoltak háta megett hívei közül is nem kevesen. Mirajtunk még eddig nem vött diadalt az ellenség! Seregünk épségben vagyon még. A tárgyalásokat ugyan megkezdjük, ha Ferdinandus is akarja, de porig nem alázzuk magunkat, s nem dobjuk oda szolgaságba nemzetünket. Még akkor sem, ha akadnak majd gyáva asszonylelkűek, kik féltükben önként járomba hajtanák fejüket! Inkább magunk testét is kinyújtóztatjuk holtan valamely bokor alatt, semhogy önként szolgaságba döntsük fejünket!

Szaporítsuk seregünket, mindent pénzzé teszünk, s katonákat fogadunk! S magunk vezetjük a harcot. Életre-halálra, mint régen Erdélyben, még Székely Mózes idején! A pártoskodókat kemény

kézzel megfékezzük, a félőket bátorítjuk. Egyedül maradtunk e széles Európában, de még él bennünk a virtus, vagyunk magyarok még, kiknek kezében nem remeg a kard, ha harcolni kell!

Pénzt és katonát! Ez most a teendő. Majd megnyitják nemesuraimék is az erszényt, akár kedves nékiek, akár nem. S ha nem tetszik, majd kemény kézzel rájuk ütünk. Az nem lehet, hogy annyi gaz nemes immunis legyen mind a hadakozástól, mind a fizetéstől. Híttátok Bethlen Gábort, hogy szabadítson meg benneteket Ferdinándus zsarnoki uralmától, a pilises, pápás papok üldözésétől. Jól van, most itt vagyon, de nektek is harcolni s fizetni kell. A saját javatokért leginkább, a saját előmeneteletekért! Úgy akarnátok, hogy ti csak otthon, a dunyha alatt szunnyadjatok, s mi őszi esővel, téli faggyal, nyári tűző forrósággal nem törődve, egyedül ontsuk vérünket, s költsük pénzünket értetek! Hát eddig így volt, de ezután nem lesz így!”

— Hé, Esván! Téntát és papirost, magam írék levelet! — kiáltott a benyílóban várakozó belső inasának.

Leült az asztalhoz, s amint sietve elé tették a kért írószerszámokat, gyorsan nekiállt, és elkezdte róni nagy, szálkás betűivel az oldalakat. A lúdtoll percegett, s egymás után születtek a levelek főuraknak, vármegyéknek, városoknak, kapitányoknak, hogy megnyugtassák és az eddiginél szilárdabb helytállásra buzdítsák őket.

Most kell minden erőt összefogni!

Egyedül maradtunk…

EGYEDÜL A HABSBURGOKKAL SZEMBEN

A csehek fehér-hegyi vereségével bebizonyosodott Bethlen előtt a szomorú valóság: döntő mértékben csak a saját erőforrásaira van utalva a megnövekedett erejű és hatalmú Habsburg uralkodóval szemben. Késedelem nélkül hozzálátott hát, hogy ezeket az erőforrásokat a lehetőségekhez képest legjobban megszervezze és kiaknázza.

November 17-én Pozsonyból parancsot küldött a főuraknak és a vármegyéknek, melyben elrendelte: „Mind lovassal, mind gyalogossal éjjel-nappal siessenek személyünk mellé minden halogatás nélkül, úgyhogy a nemesség személyenként, a község pedig minden portárúl két-két gyalogot jó puskásan és fegyveresen küldjön!”

A Dunántúl védelmére elrendelte, hogy az ottani csapatok Sopron körül gyülekezzenek, s ha az ellenség nem nagy létszámú erővel támad, az utakat szállják meg mindenütt. Ha pedig a császáriak Pozsony ellen támadnának, a dunántúli katonaság azonnal vonuljon Óvárhoz.

A közvetlen veszély a csehek fehér-hegyi veresége után azonban nem lett olyan nagymérvű, mint ahogyan az első időkben számítani lehetett rá. A győzedelmeskedő Liga-seregek nagy árat kértek Ferdinándtól a csehek leveretéséért, s hasonlóan sokba került volna az uralkodónak az, hogy Bethlen ellen forduljanak. Így a Liga-seregek hazavonulása után Ferdinánd csak a Buquoi vezette császári haderőre támaszkodhatott Bethlen ellen. Ez a sereg pedig alig haladta meg a 10 000 főt, amelyhez ugyan vártak újabb spanyol segélyerőket, de azok megérkeztéig nem fenyegethették különösebben Bethlen mintegy 15 000 katonából álló csapatait. Buquoi egyelőre nem is vállalkozott támadásra, hanem az Alsó-Morva folyó mentén téli szállásra rendelte a császári katonaságot.

Az ellenségeskedések a Dunántúlon indultak meg először 1620 végén. November második felében Preiner császári hadvezér Magyaróvár visszafoglalására készült, hogy a fontos átkelőhely

megszerzésével s a Komárom—Győr—Magyaróvár—Hainburg erődvonalra támaszkodva elzárja Bethlen csapatai elől a Dunántúlt és Ausztriát egyaránt.

Bethlen tisztában volt Magyaróvár hadászati fontosságával, s ezért az őrség megerősítésére odarendelte Petneházy István jenői kapitányt kétezer katonával. A segélycsapatok az ellenség szeme láttára vonultak be oda.

A császáriak, látva Bethlen katonáinak elszántságát, távolabb vonták szállásukat a vártól. Petneházy azonban nem elégedett meg az őrség megerősítésével hanem támadásra határozta el magát.

Ezernégyszáz lovassal csapott ki a várból, és támadásra indult az ellenség egyik tábora ellen, melyben ezer lovas és ugyanannyi gyalogos tartózkodott. A császáriak, bízva gyalogságuk fölényében, kivonultak a sík mezőre, s ott készültek a harchoz.

A magyar vezér nem törődött a túlerővel, gyors lovasrohamot indított ellenük. Hiába ropogott a császári gyalogosok gyilkos sortüze, a fergeteges lovasrohamot nem sikerült megállítani. Pillanatok alatt nyakukon voltak Petneházy katonái. Ádáz kézitusa kezdődött, amit a császáriak a túlerő mellett sem álltak tovább egy óra hosszánál. Nagy veszteségek hátrahagyásával elvonultak az ütközet színhelyéről. Sőt hamarosan az egész sereg visszavonult Magyaróvár alól, a Bécs és Bécsújhely közötti falvakban levő téli szállásukra.

A fejedelem nagy örömmel értesült katonáinak újabb sikeréről, s büszkén írta portai követeinek:

„Egész Magyarországban, Győrön, Komáromon kívül, egy vár, egy város, egy kastély, egy falu Ferdinánd hűsége alatt nincsen, és tőle mit sem tartunk. Mivel immár a tél is beállott, ha akarnak, sem árthatnak sokat!”

Ferdinánd az elszenvedett kudarc ellenére sem adta fel azt a szándékát, hogy az örökös tartományok biztonsága szempontjából oly fontos Dunántúlt visszafoglalja Bethlen katonáitól. Buquoi seregét is szerette volna támadásra indítani az alsó-magyarországi főhadszíntéren Bethlen ellen, azonban a fővezér jelentette az uralkodónak, hogy a tél elmúlta és főképpen a segélycsapatok megérkezése előtt nem vállalkozhat nagyobb hadműveletre.

A császár december 11-én kinevezte Esterházy Miklóst magyarországi főbiztossá, „lázadóink kicsapongásainak

lecsillapítására és fékezésére”. Esterházy teljhatalmat kapott az átpártolni kész urakkal való alkudozásra és megegyezésre, s Ferdinánd megparancsolta neki:

— Olyan ügyeknél pedig, hol karddal kell megoldani a csomót, Preiner Jánossal vagy azzal, aki seregünk vezére lészen, működjél közösen.

A császári katonaság december közepén váratlan sikert ért el. Amikor a Bruck környékén állomásozó csapatok áttették szálláshelyüket Kismarton vidékére, Lakompak és Kabold váriak őrsége megijedt, és gyáván feladta az erősségeket. Erre vérszemet kaptak, s továbbnyomultak déli irányba, nagy riadalmat keltve.

Bethlen higgadt maradt, és igyekezett megnyugtatni a nemegyszer túl óvatos Batthyány Ferencet. Megírta: azért mozgolódnak (hirtelen a császáriak, mert közeledésük hírére Lakompakról és Kaboldról katonái „kibolondoskodtanak”. Azt remélik, hogy vonulásuk hírével Kőszegről is kiijeszthetik a magyarokat. Megállapította:

„Azt látom legnagyobb fogyatkozásnak azon a földön, hogy nincsen senki Kegyelmednél, kire valami derekas dolgot bízhatna. Mi fejenként az idevaló urakkal igen csodálkozunk azon, hogy mely jó hírű vitézek azon a földön vannak, ez ideig is azt a kevés ellenséget miért engedték ott rablani. Azt akarnák, hogy más vinne mindent véghez, s ők nyughatnának? Ez a dolog lehetetlen a mostani állapotban. Kegyelmed vigyáztasson nagyon az emberek viselkedésére — intette Batthyányt —, valami szakadást ne indítson a vármegyékben Esterházy! Várják el immár e néhány napokat, húsz, legfeljebb harminc napig. Vagy békesség, vagy hadakozás leszen!”

A császáriak ugyan egyelőre nem értek el újabb hadisikereket a Dunántúlon, de amit Bethlen az emberek elpártolásáról írt, az nagyon is jogos aggodalom volt. A fejedelem és a magyar urak viszonya ugyanis napról napra zavarosabb és rosszabb lett. Bethlen már a hadjárat elején keserűen tapasztalta, hogy a nemesség nagy része, ha szavakban lelkesen támogatja is a függetlenségi harcot, az anyagi áldozatvállalástól a legerőteljesebben tartózkodik, s katonáskodni sem hajlandó az ügy diadalra jutásáért. Így teljesen az erdélyi haderőre és az ő hűségén levő főurak csapataira volt kénytelen támaszkodni.

„Minden barmokat havasokra hajtották, és csak jó szót sem adnak a jámborok, mintha mi ellenségek volnánk, úgy néznek bennünket, kin bizony kesereg a szívem!”— írta a fejedelem a nemesekről. A katonáskodásukról pedig megjegyezte:

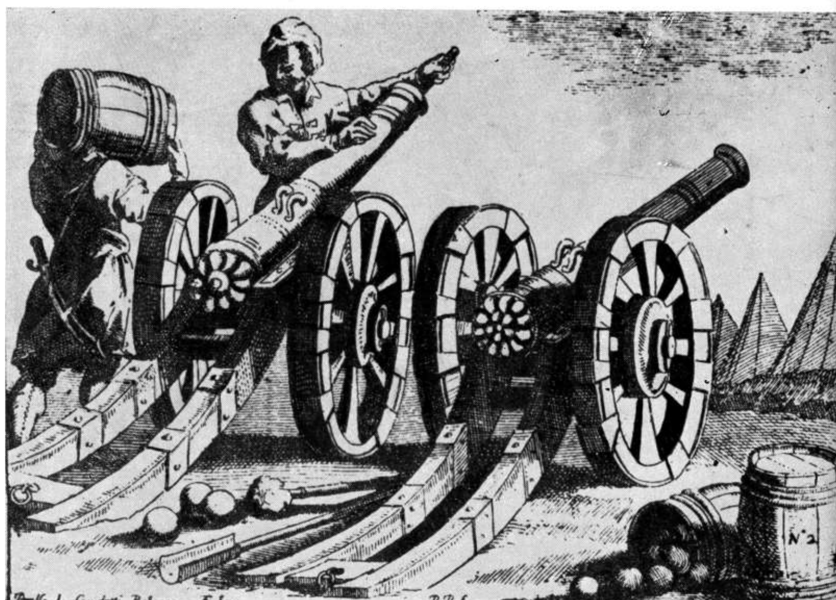
„Oly igen neheztelik a magok személyében való felülést; bizony nehéz is, mert itt mindennap erős strázsákat kell állnunk, a szörnyű havas eső éjjel-nappal leszakad; azonban harcolni is kell néha az ellenséggel!”

A városi polgárok jelentős része is vonakodott az áldozatvállalásoktól. Méltán írhatta róluk a fejedelem:

„Ha egy várostól zálogra kérnénk is valamit, hetvenszer megesküsznek, hogy nincsen; nem gondolják meg, hogy ha az

Bethlen Gábor lovas képe

Magyar tüzérek a XVII. században

ország elvész, szabadságuk és minden javuk elvész, melyből a pénzt teremtették eddig!”

Elképzelhető, ha ilyen szűkkeblű magatartást tanúsított a magyarországi nemesek és polgárok nagy része Bethlen nagy diadalai idején, mennyire lelohadt még a maradék lelkesedése és áldozatvállalási készsége a csehek veresége után! 1621 tavaszára bebizonyosodott, hogy a hainburgi béketárgyalások nem vezetnek eredményre, mert a csehek felett diadalmaskodó császár feltételeit Bethlen nem fogadhatta el gyalázat nélkül. Megindult a nyílt vagy burkolt elpártolások sorozata, s akik nem léptek erre az útra, azok nagy része is igyekezett lehetőleg semleges maradni a meginduló újabb küzdelemben.

Legelőször Forgách nádor pártolt el Bethlentől, s igyekezett a többi főurat is tettének követésére rábeszélni. Ez a fáradozása nem is maradt sikertelen. A főurak és a nemesek egymás után tértek vissza Ferdinánd hűségére. Még a Bethlennel külön szövetséget kötő Szécsi György is elpártolt a fejedelemtől, s vele több, tőle függő végvár. Hadvezére, Bosnyák Tamás is az ellenség oldalára állt, mások pedig váraikba húzódtak, s onnan nem mozdultak ki a fejedelem hívására. Még arra is gondoltak, hogy merénylet árán elteszik Bethlent láb alól; ezt a kísérletet azonban ő felfedezte, és erélyes kézzel fel is számolta.

Csak a két leghatalmasabb magyarországi főurat, a fiatal Rákóczi Györgyöt és Thurzó Imrét sikerült biztosan megtartania oldalán, s ez mind Felső-, mind Alsó-Magyarországon némi erőt jelentett számára a továbbiakban is. Különösen Thurzó állásfoglalását tartotta fontosnak Bethlen, s meg is írta neki:

„Valamely nap Kegyelmetek megindul és hazaoszol, én is második avagy harmadik napon minden hadaimat általhivatom, és alá ballagok a fagyos hátuljáróban. Tovább én sem szamárkodom senkinek, mert nem tartozom véle.”

Ilyen körülmények között Bethlen fokozottan rá volt utalva a török szövetségre. Nem Bethlenen múlott, hogy a „hamis török” csak ígérte a segítséget, de végül számba jöhető katonai támogatást mégsem nyújtott, s így a fejedelemnek csak saját erőforrásaira támaszkodva kellett végigvívnia a nehéz küzdelmet.

A főhadszíntéren különben a tél folyamán csak kisebb

csatározások folytak. A fejedelem főhadiszállása Nagyszombatban volt, de előretolt csapatai Szakolcánál is táboroztak. Bethlen a hátországból csapaterősítéseket várt, s Morvaországban is igyekezett zsoldos gyalogosokat fogadni serege erősítésére. Mindaddig nem akart nagy hadi vállalkozásba kezdeni, amíg a várt erősítések be nem érkeznék.

Hasonlóan várakozó álláspontra helyezkedett Buquoi császári fővezér is, s így csak kisebb jelentőségű összeütközésekre került sor a tél folyamán. Ilyen volt Thurzó Imre és Horváth István katonáinak morvaországi portyázása, akik Auspitzig kalandozva, ott vereséget is mértek a császári katonákra. Buquoi pedig január végén Szakolcát, majd Dévényt ejtette hatalmába.

Nem sokkal később Horváth István csapatai Ausztriában végeztek eredményes portyázásokat, ahol a korabeli hadviselés szokásai szerint közel negyven falut felprédáltak. Más csapatok Petneházy István vezetésével Morvaországban portyáztak.

Február végén Strasnicát támadták meg Bethlen katonái. A váratlanul érkező magyarok délben kezdték el a támadást. A gyalogosok elfoglalták a kapukat, amiken azután a lovasok bevágtattak a városba. A piacon erős tűzharc tombolt az ellenfelek között, egymás után lobbantak lángra a házak, s mikor a magyarok elvonultak, több száz császári katona halála és sebesülése hirdette Bethlen katonáinak veszélyességét.

Buquoi támadása — Bethlen visszavonulása

A hadakozásban március végén, április elején következett be fordulat, mert megérkeztek Buquoi táborába a várt spanyol segélycsapatok. Ezzel a császári haderő létszáma mintegy 20 000 főre nőtt, s egyszerre nemcsak fegyverzeti, hanem számbeli fölénybe is került Bethlen seregével szemben.

A fejedelem arra számított, hogy a hátországból újabb csapatok jönnek, új, zsoldba fogadott csapatok is érkeznek, s majd Stomfa környékén nyílt nagy csatában száll szembe az ellenséggel. A remélt segítség azonban elmaradt, sőt a hátországban bekövetkező elpártolások bizonytalanná tették a fejedelem helyzetét. A hosszú hadakozásban megfáradt katonái is legalább rövidebb időre hazavágyakoztak, sokan már csak azért is, hogy a szerzett

hadizsákmányt biztonságba helyezhessék.

Ilyen körülmények között a tapasztalt hadvezér egyelőre nem bocsátkozhatott döntő csatába. Elhatározta, hogy visszavonul, csapatait pihenteti, újjászervezi és megerősíti. A visszavonulás tervszerű, rendezett volt, s Bethlen azzal is gondolt, hogy az ellenség előnyomulását a várakban visszahagyott katonaság ellenállásával lelassítsa, sőt ha lehet, meg is állítsa, hogy azután a megfogyatkozott, kifáradt ellenséget új, hatalmas ellentámadással semmisítse meg.

Ennek érdekében — mint értesítette portai követeit:

„Az várakat, Pozsonyt, Újvárat, Nyitrát, Nógrádot és Füleket Dunán innét katonasággal megrakom, Dunántúl Sopront, Kőszeget, Óvárat. Kassához csatolom magamat, és megvárom a török császár segítségét. Közben amint erősíthetem magamat, azon fáradozok éjjel-nappal.”

A hadászatilag legfontosabb pont *Érsekújvár* volt, s Bethlen is ennek megerősítésére és mindenáron! megvédésére fektetett nagy súlyt. A többi megerősített helység szerepe inkább csak az ellenség előnyomulásának lelassítása volt. A fejedelem jól tudta, hogy Buquoi nem hagy majd hátra maga mögött olyan erős helyőrséget, mint az érsekújvári, hanem megáll a vár ostromlására és elfoglalására. Itt Thurzó Szaniszlót hagyta parancsnoknak, akinek hűségét és állhatatosságát sűrűn érkező leveleivel is erősítette.

Megszervezte a várak védelmét, azután április közepén megindult Nagyszombatból, és Nyitrán, Selmecen, Füleken keresztül május elején Kassára érkezett. Ezt követően a magyarországi csapatoknak háromheti, az erdélyieknek pedig négyheti szabadságot engedélyezett pihenésre és övéik meglátogatására.

A fejedelem visszavonulása után megindult a császári csapatok támadása az alsó-magyarországi főhadszíntéren és a Dunántúlon.

Buquoi csapatai először Pozsonyt vették ostrom alá. A város hamarosan meghódolt, s az ötszáz főnyi védősereg megnyitotta a vár kapuját is. Pozsony példáját rövidesen követte Szentgyörgy, Modor, Nagyszombat, majd az erős Nyitra is, mely várat kapitánya az ostromlók egyetlen üzenetére feladott.

A császári sereg meglehetősen lassan vonulva, csak május

végén érkezett a legfontosabb erősség, Érsekújvár alá. Az ostromlók létszáma mintegy 13 500 fő volt, a sereg nagyobb része, közel 10 000 fő gyalogos katona.

Velük szemben Thurzó Szaniszló 3000 katonája állott. Válogatott, harcedzett veteránok voltak, s a fejedelem bőségesen gondoskodott előre élelmezésükről is, úgyhogy nem kellett tartaniuk a kiéheztetés veszélyétől. Az őrség határozottan visszautasította Buquoi megadási felhívását, mire a császári hadvezér hozzákezdett a meglehetősen lassú, módszeres ostromművelethez.

Az ostromműveletek ebben az időben először is a várat körülvevő sáncárok készítésével kezdődtek. Ehhez felhasználták a környező vidék jobbágyságát, akiket erőszakkal hajtottak sáncásási munkára. Az ostromlósáncon kívül legtöbbször egy másik árkot is készítettek, amiben a felmentő csapatok ellen védekező katonák tartózkodtak.

A sáncárok elkészítése után ágyúkkal kezdték lőni a falakat, hogy megrongálják, és rést nyissanak a rohamhoz. A tüzérségi előkészítés az ágyúk kevés száma és még elég kezdetleges hatása miatt soká tartott, főképpen ha oly erős falakkal rendelkező várról volt szó, mint Érsekújvár.

A sáncokkal körülzárt várak őrsége, ha módjában állt, kitörésekkel késleltette a sáncok elkészítését, s áttörve az ostromgyűrűn, igyekezett élelmiszert bejuttatni a várba.

Érsekújvár őrsége jól felkészült a várható ostromra, keményen ellenállt, és gyakori kirohanásával nagy veszteslégeket okozott a császáriaknak. A katonák bíztak abban, hogy mielőtt az ostromlók rohamára sor kerülne, Bethlen felmentő csapatokat küld megsegítésükre. A fejedelem gyakori leveleivel buzdította őket az ellenállásra, s úgy látszott, hogy Érsekújvár elvesztésével egyelőre nem is kell számolni.

Míg Alsó-Magyarországon ezek történtek, a Dunántúlon is sikeresen haladt előre a császáriak támadása. Az első győzelmet Magyaróvárnál aratták, melynek alkapitánya, Oroszi András a várparancsnokot elfogatta, és megnyitotta a kaput. Ezzel nagyon kétségessé vált Sopron további megtartásának lehetősége, mert a város polgárai, megijedve az ellenség sikerei miatt, az átpártolás felé hajlottak.

Az itt állomásozó Sennyey dunántúli alkapitány azt írta a városiak magatartásáról Batthyány főkapitánynak:

„Ezek azt sóhajtják, hogy nincs, ki őket megvédje, mert azt megtapasztalhatták, hogy sem az vármegye, sem az urak meg nem segítik, ha ellenség jön az városra!”

Ilyen körülmények között Sopron, elvesztése csak napok kérdése volt. A kevés katonával rendelkező Sennyey hamarosan kivonult a városból, s nemsokára a császári csapatok meg is szállták azt. A két veszteség azonban még korántsem törte meg a dunántúliak ellenállását, sőt Bethlen ítélete szerint nagyon keményen és bátran viselkedtek.

— Azon a földön nagyobb tökéletesség van — mondotta róluk —, mint a Vágon túl. Battyhány uram nem hiszen semmit a német ígéretnek, pöki igen a diplomát, készen várja az odarendelt hadakat!

Bethlen azonban kedvezőbbnek látta a dunántúli helyzetet, mint amilyen az valójában volt. Batthyány ugyan nem követte az elpártoltak példáját, de attól is tartózkodott, hogy az itteni katonaságot összefogva, megtámadja a nem nagy létszámú császári sereget, így az ellenség hamarosan elfoglalta Kőszeget is, majd folytatta az előnyomulást Batthyány székhelye, Németújvár felé. A hadműveleteket irányító Collalto tábornok katonái elfoglalták Rohoncot, majd Körmendet és Sárvárt is.

A júniusra kialakult dunántúli hadihelyzet súlyos volt Bethlen számára, de korántsem volt reménytelen. Collalto mintegy háromezer főből álló hadoszlopának túlságosan nagy feladatot jelentett a hatalmas terület elfoglalása és kézbentartása. Az ellenállást irányító Batthyány németújvári sziklavárát nem sikerült elfoglalniuk, s a magyar végvári katonaság is szilárdan Bethlen mellett állt. Magatartásukat a fejedelem példamutatónak tartotta, mert az ellenség torkában lévén, mégsem hódoltak meg a fenyegető veszedelem előtt.

Rohonc elfoglalása volt különben a császáriak utolsó sikere ebben az időben. Innen Szalónak ellen indult Collalto, de itt megállapodott majdnem egyhónapnyi időre. Közben Batthyány katonái szüntelen támadták őket, és sokat levágtak közülük.

„Látván ezért Collalto — írta a korabeli krónikás —, hogy rosszul van dolga, visszaszálla Kőszeghez, azt néppel, éléssel

megraká, azután visszavivé hadát.” Collalto visszavonulásának döntő oka az volt, hogy a főhadszíntéren, Érsekújvárnál a császári csapatok nagy vereséget szenvedtek, s ezért a hadvezetés ide rendelte őt is a fősereg megerősítésére.

Diadalmas ellentámadás

Az érsekújvári védősereg a császári ostrom megindulásának kezdetétől ugyancsak harciasan viselkedett Buquoi katonáival szemben. Már június 2-án kirohanást intéztek ellenük, közel másfél száz foglyot és sok, élelemmel megrakott szekeret vittek be a várba. Az eleség elvesztése talán érzékenyebben érintette az ostromlókat, mint az emberveszteség, mert a vár kipusztított környékén egyre nehezebben találtak maguknak ennivalót.

Bethlen mindenképpen meg akarta akadályozni, hogy császári kézre jusson Érsekújvár, s ahogy hadai gyülekeztek, egymás után indított csapatokat megsegítésükre. Június elején Horváth István híres mezei* kapitányt, aki a kortársak szerint „részeges, de igen vitéz ember volt”, több mint kétezer lovassal indította oda, s az olyan jelesen forgolódott katonáival, hogy az ostromlók még július közepén sem tudtak sáncot építeni. Nem sokkal később újabb segélyerőket küldött Bornemisza János kapitány parancsnoksága alatt, s így a felmentő had létszáma tekintélyesen felszaporodott. Ezek a csapatok az egykorú leírás szerint:

„Éjjel-nappal nyughatatlankodtatták a német hadat, soha nem volt több legfeljebb is négyezer embernél, de a német had semmit sem árthatott nékik, mert mikor harcolni akart volna, a magyar könnyű és csak lovas, de jól fizetett had olyankor elállott előle, s amaz leszállván, meg rajtatermett.”

A várban levő csapatok kirohanásai és a kívül tartózkodók állandó támadásai nagyon megtizedelték és elkeserítették az ostromló csapatokat. A zaklatások egész júniusban tartottak, úgyhogy az ostromműveletek nagyon lassan haladhattak előre. A tábor állandó támadása miatt élelem- és takarmányszerzésre is csak nagy fegyveres csoportok mehettek ki, de Bethlen katonái még ezeket is megtámadták.

Egy ilyen csetepaté alkalmával sorsdöntő fontosságú esemény következett be a hadakozásban.

Egy bágyasztóan meleg júliusi nyári délutánon együtt ült Buquoi sátrában az ostromló sereg vezérkara. A vastag bőrsátor falai ugyan nem engedték át a szikrázóan tűző napsugarakat, de a megszorult levegő fülledten forró volt. A császári főtisztek ugyancsak sokat vették elő csipkés keszkenőiket, és sűrűn törölgették a verejtéket homlokukról, arcukról, nyakukról.

A tanácskozóasztal főhelyén Buquoi General Lieutenant elnökölt. Jobbján Lichtenstein főherceg Feldmarschall, a lovasok főparancsnoka, balján Collalto tábornok Untermarschall. Utánuk sorjában két oldalt a General Reiteroberst, a lovasság felügyelője, a General Oberster über die Fussknechte, a gyalogosok felügyelője, az Oberster Zeugmeister, a tüzérség főparancsnoka és egy most ugyancsak fontos személy, az Oberster Proviantmeister, a főélelmezőmester. Ez volt a vezérkar.

Éppen a legutóbbi tartotta most beszámolóját a haditanácskozásnak:

— Herr General Lieutenant, Herr hochgeborener Erzherzog Feldmarschall und Herren! Nem tudnám pontosan megmondani, hányadik tanácskozáson ülünk itt együtt, amióta ennek az átkozott Festungnak ostromát megkezdtük. S e tanácskozásokon a főtéma mindig egy: a felséges császár urunk seregének proviantolási, ellátási nehézségei. S a helyzet egyre súlyosabb! A királyi címet bitorló törökbérenc Bethlen koszos banditái mind szemtelenebbül, orvul rátámadnak eleségszerző katonáinkra, s levágják őket. A szükség pedig a táborban napról napra nagyobb. Éppen ezért felteszem a kérdést Herr Buquoi General Lieutenant-nak, milyen intézkedéseket tett a banditák ellen, hogy ne tudják a továbbiakban akadályozni a tábor takarmány- és élelemellátását.

A gőgös, kecskeszakállas császári hadvezér fensőbbséges hangon válaszolt:

— Megnyugtatom a Proviantmeister urat, megtettem a kellő rendelkezéseket. A mai naptól csak erős csapat kíséretével mennek ki a táborból az élelemszerző osztagok. Most ám lássák Bethlen tudatlan paraszt kapitányai, valami Johann Horváth, vagy hogy az ördögbe hívják, meg ez a pohos gróf Thurzó itt benn a várban, hogy mire mennek banditatámadásaikkal! — szólt, s gőgös elbizakodottsággal nézett körül a jelenlevőkön.

Ebben a pillanatban távolból jövő puskaropogás zaja

hallatszott. A sátorban levők kérdően néztek a főhadvezérre.

Az rögtön adjutánsát szólította, nézzen körül, mi történik, s tegyen azonnal jelentést.

Csendben várakoztak néhány percig, míg lihegve visszacsörtetett az adjutáns:

— Herr General Lieutenant, azok a gazemberek húsznál több zászló alatt rátámadtak az élelemszerzőkre és kíséretükre! Egyre hevesebb harc folyik közöttük! Közelednek a tábor felé!

— Na, meine Herren, tanácsolom, vonuljunk ki mi is a sáncokhoz, s nézzük meg, hogyan leckéztetik meg Bethlen betyárait! — szólt gúnyosan Buquoi.

Amint kíséretével a tábor széléhez ért, láthatta, hogy már egészen közel tombolt a csata. Szikráztak a kardok a napfényben, fegyverzajtól, német, francia, spanyol, magyar káromkodástól volt hangos a levegő.

A hátráló császári lovasok mögött egy gyalogososzlop négyszögbe állt, sortüzelésre készen. Buquoi lovasai mintegy adott jelre kettéváltak, s szabad teret adtak a gyalogosok tüzének.

Feldörögtek a muskéták, füstfelhő borította el az ütközet színhelyét.

Buquoi előre elképzelte, hogy amint a füstfelhő eloszlik, csak menekülő és földön fekve maradt magyar lovasokat láthat majd.

Előre élvezte a könnyű diadalt.

Horváth István kapitány lovasai azonban, noha sokan földre kerültek közülük, nem futottak meg, hanem fergeteges hajrával csaptak a gyalogosokra, mielőtt azok újra tüzelhettek volna.

— Huj, huj, hajrá! Vágd a beste németjét! — hangzott több száz torokból az ijesztő csatakiáltás.

S Buquoi csodálkozó szemei láthatták, amint Bethlen katonái egymás után tapodták el a szép francia, spanyol, német zászlókat, s már a tábor széléig vágják a menekülő császári katonákat.

— Meine Herren! Lóra! — kiáltott a körötte álló tisztekre.

Rövid idő múltán már nyeregben is voltak, s nagy robajjal kivonultak a sáncok mögül a kint harcolók megsegítésére.

Megújult a küzdelem. A nehéz vértezetű császári tisztek, mind gyakorlott vívó, kemény csapásokat osztottak Bethlen könnyű fegyverzetű, vért nélküli lovasaira.

Azokat azonban ma nem lehetett megtántorítani. Úgy

küzdöttek mind, mint egy-egy oroszlán. Merészen rácsaptak Buquoi környezetére, s bátor párviadalokba kezdtek — a fényes császári tisztekkel.

Buquoi egyszerre csak elszoruló szívvel veszi észre, hogy egyedül maradt, s minden oldalról ellenséges lovasok fogják körül. Egy lándzsaszúrás lova szügyébe — és máris lenn van a földön.

Ügyesen kimászik az összeroskadó ló alól, s kardját maga elé tartva védi életét.

— Add meg magad, officír! — kiált rá magyarul az egyik lovas.

Buquoi kardja reményvesztetten lehanyatlik, hogy megadja magát.

Ebben a pillanatban iszonyatos robajjal közeledik egy ezred császári nehézlovas katona. Buquoi szívében öröm gyűl, fogságba ejtőiben pedig aggodalom.

A két katona, aki karját fogja, aggódva pislog a közeledők felé. „Túlerőben vannak amazok, így nem lehet elvinni a fogoly főtisztet! — ötlik fel bennük a felismerés. — Akkor inkább levágni, mint kiengedni a kézből!” — születik meg pillanatok alatt az elhatározás.

Nagyot villannak a kardok, s a következő pillanatban a gőgös császári főhadvezér halálos sebbel hanyatlik lábaikhoz.

A lenézett, kicsúfolt, megvetett „banditák” lábaihoz…

Hasonlóan cselekedtek a többi elfogott császári főtiszttel is, majd szélsebesen elvágtattak saját táboruk felé.

A nehézkesen odaügető császári lovasezred katonái már csak a haldokló General Lieutenant Buquoi-t és néhány császári főtiszt holttestét tudták a sáncok mögé szállítani.

Bethlen lovasai messze jártak. Csak a nyomukban szálló porfelhő jelezte őket.

S néhány óra múlva kinyújtóztatták a sátorban Buquoi meghidegült tetemét.

A büszke gróf, ki nemrég még fogadkozott, hogy egy hónap alatt a császár lábaihoz helyezi a meghódított Magyarországot, most már távol a világ zajától, nem zavart senkit.

Dampierre után a második…

A császári fővezér halála mértéktelenül megzavarta a sereget. Az ostromlók nehéz helyzetét csak súlyosbította a táborban eluralkodó éhség s Bethlen csapatainak közeledése a fejedelem vezetése alatt.

Bethlen hallatlan eréllyel és leleményességgel mintegy 20 000 főnyi sereget gyűjtött össze az ellentámadáshoz. Haditerve az volt, hogy előnyomulás közben vereséget mér a tőle elpártolt urak seregére is. Egry István nevű kapitánya egy hadoszloppal a bányavárosok vidékén megsemmisítő vereséget is mért Pálffy István hadára, magát a vezért is foglyul ejtette. A győzelem után csatlakozott a fősereghez, mely július 16-án érkezett Érsekújvár alá.

A császári sereg fővezérletét átvevő Lichtenstein herceg nem merte bevárni Bethlent Érsekújvár alatt, hanem visszavonulásra határozta el magát. A magyarok azonban szemmel tartották az ellenséget, s amikor az a Nyitra folyón volt átkelőben, megrohanták, és véres harc vette kezdetét. A fejedelem derékhada is megérkezvén, oly pusztítást vittek véghez a császáriak sorai között, hogy azok közel háromezer embert és huszonnyolc-harminc ostromlöveget vesztettek az átkelés folyamán vívott küzdelemben.

A nemrég még oly büszke és Bethlen haderejét megsemmisíteni szándékozó császári sereg most riadtan menekült tovább a Csallóközbe. Az újabb folyóátkelésnél ismét ottveszett kétezer emberük. E nagy veszteségek után a szigetre húzódó császári sereg egyelőre nem jelentett komolyabb veszedelmet Bethlen nyugat felé előretörő hadaira.

A fejedelem július 28-án a derékhaddal Nagyszombat alá érkezett, s tüzérségével lövetni kezdte a várost. Két nap múlva megnyílt a városkapu Bethlen csapatai előtt. Ismét ezt a várost jelölte ki a további hadműveletek központjául, és ide várta Sziléziából János György jägerndorfi őrgróf mintegy nyolcezer gyalogosból álló szövetséges seregét.

Az egyesülés augusztus 9-én történt meg. Bethlen ezután Pozsony elfoglalását tűzte ki hadicélul, mert ez a város kiemelkedő fontosságú volt.

Pozsonyt ezerötszáz császári katona védelmezte, de harcukat támogatta a Csallóközben levő Lichtenstein serege is, mely a

folyó védelme alatt felhúzódva, lövegeivel segítette a védőket. Ezek serényen lőtték is Bethlen csapatait, s bár mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett, a fejedelem szeptember 1-én felhagyott az ostrommal, mert nem akarta katonáit a város alatt apránként elvéreztetni és seregét legyöngíteni.

Pozsony nem sok sikerrel kecsegtető ostroma helyett Morvaország irányában indította támadásra seregét. Vállalkozását rövidesen siker koronázta: csapatai szeptember hónapban elfoglalták *Szakolcá*t, *Strasznicá*t, *Magyarbród*ot. Ez a város Bethlen új főhadiszállása lett.

Így múlt el a nyár. Bethlen a főhadszíntéren Morvaországig diadalmasan előretört, s jelentős eredmények születtek a Dunántúlon is. Hamarosan nem maradt a Dunántúlon olyan számottevő császári katonaság, amely keresztezni tudta volna a magyar seregek terveit.

Visszakerült magyar kézre Körmend és Rohonc, majd a katonák jelentős része ausztriai és stájerországi portyázásokra indult.

A nyári portyázásokban részt vett mintegy háromezer főnyi török sereg is a dunántúli végekből, akik azonban a magyar kapitányok parancsaival nem sokat törődve, önállóan működtek, őket csupán a zsákmányszerzés érdekelte, s nemegyszer el sem mentek Ausztriáig, hanem dunántúli területen raboltak, égettek, és hajtották el az embereket. A főkapitány megpróbálta megfékezni kilengéseiket, de ez nem járt nagy sikerrel. Végül is a magyar végvárak kapitányai engedélyt kértek, hogy fegyveresen felléphessenek a magyar területen garázdálkodó „szövetségesekkel” szemben.

Télbe hajlott már az idő, amikor újra megindultak a béketárgyalások, s Bethlen hazarendelte a Dunántúlon levő erdélyi csapatokat. A Dunántúl további sorsát már a béketárgyalások eredménye döntötte el.

…Hideg késő őszi eső verte a morvaországi fejedelmi főhadiszállás ablakait. A ház előtt vigyázó udvari testőrök ugyancsak borzongtak a dolmány alá bebúvó nyirkos, hideg széltől. „Kutyának való idő ez!” — sóhajtottak gyakorta, s

vágyakozva gondoltak a váltás utáni időre, amikor legalább egy kis borral vagy pálinkával melegíthetik majd meggémberedett testüket.

A ház belső szobájában a fejedelem ült egy asztal mellett. Előtte kibontott levél feküdt. Kapitányai írták, Kornis Zsigmond, Horváth István, Petneházy István és a többiek. A közösen írt levélben beszámoltak arról, hogy a rájuk bízott hadak szörnyen kedvetlenek a további hadakozásra, még a hópénzüket sem akarják felvenni. Ha ez így folytatódik, „szegény hazánk utolsó veszedelemre jutását jelenti”. Kérik a fejedelmet, kösse meg mielőbb a békességet. Hivatkoznak a töröktől való általános nagy félelemre, mely elrettenti a katonákat a hadakozás folytatásától. „Magunk is — fejezték be soraikat —, Felséged kegyelmesen megbocsássa, ennyi esztendőtől fogván édes hazánkat, szerelmes hazánk népét, gyermekeinket otthagyván, ilyen szörnyű halálos időben az pogány töröknek szomszédságában és bizonytalan barátságában mint hagyhassuk, Felséged kegyelmesen megítélheti.”

A fejedelem sokáig nézett a szemközti falra, az olvasottak felett tűnődve. Gyérülő hajába, dús szakállába és bajuszába már jócskán belopta magát a dér, noha még csak negyvenegy éves volt, de már erősen őszült. Magas homlokát sűrű ráncba vonta a sok gond, vállaira szakadt minden; tárgyalások, levelezés, hadszervezés, hadvezetés, gazdasági, politikai ügyek intézése, minden. S az urak két év előtti lelkesedése ugyancsak megcsappant…

„Pedig akkor, az első nagy győzelmek idején oly magasra hágott a lelkesedés, hogy mindjárást koronázni akartak — ötlött fel Bethlenben keserűen az emlékezés. — Amint azonban látták, hogy a végső győzelmet nem lehet egy-két hét alatt kivívni, s maguknak is hadakozni kell s anyagi áldozatokat hozni…, mindjárt lelohadt a nagy tűz. Amikor pedig meghallották a csehek fehér-hegyi vereségét, egyszerre elpárolgott legtöbbjüknek minden bátorsága, s aki csak tehette, igyekezett még gyalázatos árulások árán is visszajutni a császár kegyeibe. Még az erdélyi sereg érsekújvári győzelme sem öntött bátorságot szivükbe, s aki kénytelen-kelletlen nem pártolt át, az is csak a mielőbbi és mindenároni békekötést sürgette.”

S az urak után, lám, most a hadsereg is! — hasított szívébe keserűen ez az érzés. — A tisztjeik legalábbis, s a katonák inkább csak rájuk hallgatnak. Leváltatja a tiszteket, újakat állít a csapatok élére. Azokkal folytassa a hadakozást? — ötlött fel benne a gondolat, de aztán lemondóan legyintett. Honnan találjon most új, próbált tiszteket hirtelen, s kérdés, milyen eredményre vezetne.

„Egyedül maradtam” — állapította meg keserűen. Felállt, s a szoba nyugatra néző boltíves ablakához ment. A szitáló ólmos esős szürkületben nem láthatott messzire, de ha még ellátott volna is, vaj milyen segítséget várhatott volna nyugatról?

Szerte Európában a Habsburg uralkodó csapatai diadalmaskodnak, s néhány szerteszét kódorgó kicsiny zsoldos csapaton kívül egyedül a fejedelem hadserege állt még szemben szilárdan a Habsburgokkal. Ezt a katonai erőt vagy talán a mögötte álló erős akaratot respektálta II. Ferdinánd császár is. Keserű leckét kapott Bethlentől az elbizakodott Habsburg uralkodó, hiszen két legjobb tábornokát és hadseregének tekintélyes részét vesztette el Bethlennel szemben a magyarországi hadszíntereken! S lám, mindenfelől győzelmi jelentések érkeztek, de Bethlen itt áll Morvaországban csapatai élén!

„Most kell kihasználni a helyzetet, amíg együtt vannak a csapatok, s nem bomlott fel teljesen a hátország sem! — ötlött fel a fejedelemben a gondolat. — Meg kell egyezni újabb lemondások árán is, nehogy mindent elveszítsünk! Beérjük kisebb területtel, mint amit korábban kívántunk. Letesszük a királyi címet, s hazavonulunk erőt gyűjteni s új, kedvezőbb alkalmat várni! — szilárdult meg benne az elhatározás. — A nagy terveket az önálló magyar királyság visszaállítására egyelőre félretesszük, bármily keserves légyen is — de nem nyugszunk bele, hanem kedvezőbb időben újra harcba indulunk megvalósításáért!”

A fejedelmi főhadiszállás előtt didergő testőrök nem sejtették, hogy fejedelmi uruk ezekben a percekben határozta el magát véglegesen a békekötésre, s halasztotta el jobb időkre nagy tervének, az önálló magyar királyság visszaállításának megvalósítását. Gondolataik messzire kalandoztak, folyókon, hegyeken túlra, Erdélyországba, szeretteik, kedveseik körébe. Honvágyukat csak fokozta a vigasztalanul zuhogó hideg őszi eső,

ami olyan kietlenné, sivárrá változtatott mindent körös-körül.

„Oly szomorú a világ, mintha temetés lenne. Nagy álmodozások, tervezgetések temetése!” — sóhajtott fel benn a szobában a fejedelem. Még kevés ideig álldogált az ablaknál, majd visszafordult, asztalhoz ült, s nagy, szálkás betűivel új utasításokat írt Nikolsburgban tárgyaló követeinek a béke megkötése végett.

A nikolsburgi békeegyezményt 1622. január első napjaiban írta alá a császár és Bethlen Gábor. Bethlen lemondott a királyi címről, a koronát visszaszolgáltatta az uralkodónak, s a Fátrától nyugatra levő országrész és a Dunántúl visszakerült Ferdinánd uralma alá. Ennek fejében birodalmi hercegi címet nyert Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel együtt, s Magyarországon megtartotta Szatmár, Szabolcs, Ugoesa, Zemplén, Borsod, Abaúj és Bereg megyéket, Munkács, Ecsed, Tokaj, Tarcal, Keresztúr várakat és városokat.

Az egyezmény aláírása után Bethlen csapatai élén új felső-magyarországi székhelyére, Kassára vonult, s többnyire itt tartózkodva, itt szervezte újabb függetlenségi harcait a Habsburgok ellen.

Noha a fejedelem méltatlan egyezségnek tekintette a békekötést, de azt mindenesetre sikerként könyvelhette el, hogy az önálló, megnagyobbodott területű erdélyi fejedelemséget a császár kénytelen volt elismerni. Bethlen Gábor megnövekedett erejű erdélyi állama megálljt parancsolt a magyarellenes törekvéseknek, s kiindulási alapja volt újabb, kedvezőbb körülmények között megindított függetlenségi harcoknak.

Bethlen, bár „búsult szívvel” tért vissza a békekötés után csapatai élén Kassára, s úgy érezte, a békekötésben elért eredmények nincsenek arányban a kivívott katonai diadalokkal, mégis érezhetett elégedettséget is: mert a császári hatalom ugyan véresen eltiporta a csehek szabadságharcát, s a protestáns német fejedelmek is meghajoltak ugyan a Habsburg uralkodó előtt, ő egyedül is megállta a sarat, s nem feltétel nélküli békét kötött a császárral. Sőt ő maga is, országa is megerősödve, tekintélyben megnövekedve került ki a küzdelemből.

A MÁSODIK HABSBURG-ELLENES HÁBORÚ

Bethlen visszatért hadai élén Kassára, de szívében megmaradt a keserű csalódottság érzése. A koronát sajnálta? A választott magyar királyi címet? Vagy a csehek leverése előtt számára felajánlott tizennégy magyarországi vármegyét? Bizonyára mindez közrejátszott csalódottságában, hiszen a korona esetleges varázsán túlmenően nagy elhivatottsági érzés élt benne, hogy a magyarság az ő vezetése alatt tudná leginkább megtalálni boldogulását, és haladhatna előre a fejlődés útján. Méltán érezhette, hogy ez az elképzelés egyáltalán nem alaptalan: hiszen rövid néhány év alatt az elpusztult Erdélyt is felvirágoztatta, és a fejlődés magas színvonalára emelte. Ugyanígy élt benne a protestantizmus védelmének és győzelemre vezetésének elhivatottsági érzése is. Meg volt győződve arról, hogy a protestantizmus győzelme az egész magyarság érdekét szolgálná, mert elszakítaná a nemzetet a Habsburgoktól, kiket minden baj fő kútforrásának tartott.

Méltán nagy keserűséggel gondolt a magyarországi nemességre, mely az első nagy győzelmek hatására királyi koronával kínálta, amikor pedig egy kicsit rosszra fordult a helyzet, s némi áldozatot kellett volna vállalnia, azonnal elfordult tőle.

— Majd hívnák még Bethlen Gábort — emlegette keserűen —, ha a Habsburg-ház újra elnyomja őket. De bizony nem jön többé segítségetekre, megégetvén a kása a száját. Nem köti fel másszor a harangot a falu fejében, nem költi el érettetek ötször-hatszor való százezer forintját, látván mostan szemeivel, mely igen elvonták az emberek magokat, nem akarnak hazájukért, vallásukért, szabadságukért semmit költeni és személyekben szolgálni!

Ez a keserű kifakadás azonban korántsem jelentette azt, mintha Bethlen valóban, végérvényesen lemondott volna az újabb, kedvezőbb körülmények között vívott Habsburg-ellenes

függetlenségi harc gondolatáról. Az élet iskolája megedzette őt már korábban is a csalódások, megpróbáltatások, keserűségek elviselésére.

Újabb támadásának szándékát már öt héttel a nikolsiburgi békekötés aláírása után kinyilatkoztatta az egyik nála időző császári békebiztos előtt. Ebéd közben mélyen elgondolkozva egyszer csak megszólalt:

— Bizony nagy dolog az, hogy amikor a trakta elvégződött, az utolsó órában is megcsúfolt Pázmány érsek. Azt mondta: „Elmehetsz, Bethlen, a királyságoddal, itt hagytad a titulust!”

Elhiggye minden ember — tette hozzá a fejedelem emelt hangon —, bizony inkább akarom, hogy testemet a koporsóba tegyék, hogysem mint gyalázatosan letegyem a titulust. Elhiggyék, bizony a kezemet Magyarországon tartom, és a szemem bizony a bécsi kapura néz!

Az asztalnál ülő jägerndorfi őrgróf, Bethlen szövetségese azonnal bekapcsolódott a beszédbe:

— Fölséged fogadja szómat: bizony mindenben megvagyon módja Fölségednek.

— Bemegyek Erdélybe — folytatta Bethlen —, ott kevés ideig megnyugszom, és helyén hagyom az országot, az egész székelységet és egyéb renden levő vitézlő népet megmustrálom, és ismét kijövök.

Czobor Imre császári békebiztos ugyancsak meghökkenhetett a fejedelem harcias szavaira, s megszeppenve jelentette az udvarban Bethlen szándékát.

Az újabb háborúra azonban nem került sor ilyen hamar. A fejedelem sokkal józanabbul gondolkodott annál, hogysem egy sértő szóra, a körülményeket figyelmen kívül hagyva, azonnal fegyvert fogjon. Először is a nikolsburgi békekötés végrehajtásával kapcsolatos gazdasági és politikai ügyek intézése kötötte le idejét, s hamarosan pedig valóban Erdélybe kellett mennie, de olyan útra, amely újabb nagy keserűséggel töltötte el szívét.

Hűséges felesége és a fejedelemségben segítőtársa, Károlyi Zsuzsanna, hosszas betegeskedés után elköltözött az élők sorából.

…Amint a fejedelem üveges hintaján Kassáról Gyulafehérvárra igyekezett, lelki szemei előtt végigvonult a múlt, a Károlyi

Zsuzsannával eltöltött évek. Egy szomorkásan mosolygó, törékeny fiatal lány arca bontakozott ki a múlt ködéből, aki a nagykárolyi udvarházban hűségesen várt száműzetésben bolyongó, bizonytalan sorsú mátkájára. Teltek a hetek, hónapok, míg egyszer csak egy lovascsapat élén megérkezett a várva várt férfi, a szabadságharc lobogóját kibontó Bocskai István kapitánya. Fegyverzaj közepette megtartott gyors esküvő, rövid, boldog napok az újonnan kapott vajdahunyadi kastélyban, majd utána az elválás.

S ez ismétlődött hosszú éveken át. Az ifjú férj többnyire távol volt, előbb Bocskai István, majd Báthori Gábor szolgálatában. Sok keserű magány s a gazdasággal járó vesződségek jutottak osztályrészül a fiatal asszonynak. Majd csapások, bánatok sora…, a két kisgyermek halála, majd a szívét szorító aggodalom, amikor a féktelen fiatal fejedelem gyilkos szándékú bosszúja elől menekült édes ura újra török földre.

És nem sok idő múlva ott ült a bujdosó Erdély fejedelmi trónján, s mellette ő, az egyszerű, zsoltáros lelkű, törékeny asszony. Susanna principessa, Zsuzsanna fejedelemasszony. De sok gond, fáradság jutott neki is a fejedelemségből! Az urát még kevesebbet látta, mint azelőtt, hiszen állandóan az országot járta, hadakat mustrált, leveleket írt, tanácsban tárgyalt.

S néhány év múlva megindult a hadak útján, hogy harcoljon a magyar szabadságért és a protestantizmus ügyéért. Csaták tüzében sebtében írt levelek számoltak be csak arról, hogy merre jár szélben, esőben, fagyban. S egyszerre csak királynénak nevezték a Károlyi-udvarház egykori neveltjét. A nagy öröm, a nagy cím csak fájdalmas kis mosolyt csalt arcára, hiszen ő nem erre vágyott, hanem az urával szeretett volna együtt élni zavartalanul, boldogan. S ez nem adatott meg neki sohasem az életben…

Robogott a díszes fejedelmi üveges hintó, előtte, mögötte délceg testőrök nyargaltak. Hegyek, mezők, folyók, patakok, várak, városok, földbe süppedt jobbágyviskók maradoztak el sorra mögötte. Tavasz volt, újult a természet, rügyfakadás adott hírt az elkövetkező nyárról.

S a fejedelem temetni ment haza…

Nem sok időt tölthetett a gyászolással. Az erdélyi ügyek intézése, majd a Habsburg-ellenes szövetség dolgai nem hagytak

időt az emlékezésre, gyászra. A fejedelem a magyarság és a protestantizmus ügyének első szolgája volt, s ő ezt a szolgálatot mindenekfölött valónak tartotta. Újra belevetette magát az országos ügyek intézésébe és az európai diplomácia szövevényes útvesztőibe.

Hadakat mustrált, kamarai tisztviselőkkel veszekedett, gyűléseket tartott, bíráskodott főbenjáró ügyekben és nemegyszer birtokperekben is, hírhozók jelentéseit olvasta, követeit látta el utasításokkal, adókról tárgyalt, és írt, írt számtalan hosszú levelet, vármegyéknek, főuraknak, városoknak, tiszttartóknak, kapitányainak.

Talán ez a megfeszített, lázas munka volt a gyógyír a sajgó sebre. Az országos ügyek nagy gondjai között csak néha bukkanhatott elő a törékeny, fáradt, szomorú szemű asszony kedves képe…

Új reménység szikrája villan!

A fejedelem tekintete túlszárnyalt az ország határain, és élénk figyelemmel kísérte a Habsburg-ellenes erők küzdelmét. A harmincéves háborúnak ebben a szakaszában a csehek fölött győzedelmeskedő császár határozottan fölényben volt ellenfeleivel szemben. A protestáns fejedelmek Habsburg-ellenes harca szinte a végóráit élte. Már csak a Hollandiába menekült Pfalzi Frigyes birtokáért folyt a harc, melyet Halberstadti Keresztély, volt püspöki adminisztrátor és a félig kalandor Mansfeld csapatai folytattak. Bethlen sűrű levelezésben állt Pfalzi Frigyes elűzött cseh királlyal. Az volt a tervük, hogy a protestáns csapatok Sziléziába törve, egyesülnek az oda szintén előnyomuló Bethlen seregével.

A protestáns táboron belül Bethlen Erdélye volt katonailag a legszámottevőbb erő. I. Jakab angol király, Pfalzi Frigyes apósa most sem volt hajlandó semmit tenni veje érdekében, mert fia számára spanyol Habsburg királylányt akart feleségül kapni. Más nyugati országból sem várhattak a protestáns német fejedelmek hatékony támogatást.

Bethlen, okulva az első támadás tapasztalatain, az újabb háborút jobban előkészítve akarta elindítani. Az angol, holland és

francia támogatásban csalódva, a gazdag velencei köztársaságtól akart támogatást kapni katonái fizetésére. A velenceiek ugyan érdekeltek voltak a Habsburg-ellenes erők győzelmében, de anyagi áldozatot hozni nem akartak, s így Bethlen követe csak üres, semmitmondó jókívánságokkal tért vissza Velencéből.

Ilyen körülmények között a fejedelem nem remélhetett máshonnan érdemleges segítséget, mint a török portától. Követei — köztük az elbukott cseh szabadságharc egyik vezére, Thurn Mátyás — sokat fáradoztak a szultáni udvarban a támogatás elnyeréséért.

…A nargilépipák füstjét vágni lehetett a dívánülés tanácskozótermében. Az alacsony kereveteken körben ültek, maguk alá húzott lábakkal a basák. Mindegyik előtt egy-egy színes, csillogó vízipipa, melynek csövéből időnként nagyokat szippantottak.

A fővezér elnökölt a dívánülésen, mert katonai kérdésekről volt szó. Mellette a sejk-ül-iszlám, a főpap, majd a többi basa méltóság szerinti sorrendben.

Csend volt, álmos nyugalom.

Lusta csend, mintha nem is fontos államügyeket tárgyalnának, hanem csak éppen időtöltés végett jöttek volna össze. Ilyen a keleti tanácskozások rendje. Nincs nagy lárma, kiabálás, mint a hitetlen gyaurok gyűlésein.

Egy-egy elhangzó hozzászóláson néha félóráig is elgondolkoznak, míg tovább viszik a szót.

Ráérnek. Idő van mindenre.

Egyszerre csak a nagyvezér hangja töri meg a csendet:

— Bethlen Gábor, az erdélyi vazallus gyaur, kit mostan neveznek a hitetlenek között magyarok királyának is, s ki már több mint két tíz éve a fényes arcú padisah köntösébe kapaszkodott, meg nem szűn csauszjait járatni a fényes portára. Segítséget sürget a német király ellen, ki a hitetlen magyarokat elnyomja, s őtet ki akarja vetni a szultán provinciájából is, mit hívnak Erdélynek. Döntenünk kell, tiszteletre méltó pasák, adjunk-e segítséget neki, vagy nem, s ha adunk, mekkorát.

Újra hosszú csend telepedett az illatos dohányfüsttel borított

teremre.

Majd a főpap szólalt meg:

— Hitetleneket segíteni nem írja elő a szent Korán. Ez a nyughatatlan elméjű Bethlen Gábor sok színes szavakat küld, írogat a fényes portára, s pénzét sem sajnálja, hogy háborúba vigye az igaz hit harcosait az undok német király ellen. Nagy győzedelmeket ígér a fényes arcú padisah seregének, de ki tudja, mi lakik egy ilyen hitetlen gyaur lelkében? Minden gyaur hazug, hinni nékik nem lehet. Hiába ajánlgatja szolgálatait, csak azt várja mind, mikor rendül meg a világbiró padisah ereje, hogy orvul támadjon rá. Ilyen ez a Bethlen Gábor is. Éppen ezért ugyancsak meg kell fontolni, hogy adjunk-e segedelmet neki, s ezzel tovább erősítsük hatalmi állapotjában?

Újabb hosszú csend…

— Igazad van, szent főpap — szólalt meg egy fiatal basa. — De ha ezt a hitetlen Bethlen Gábort, aki mégiscsak hívséget mutatott eddig a fényes portához, kivetik székéből, s a német férkőzik Erdélybe is, Allah tudja, mi történik a közöttük fekvő várainkkal, Budával és a többivel. Mégis segíteni kell őt a német király ellen, mert az veszedelmesebb ránk nézve sokkal eme Bethlen Gábornál.

— Mit tanácsolsz hát, tiszteletre méltó pasa? — kérdezte a fővezér.

— Nagy hadat ne adjunk neki, mert azzal felbontanánk a békét a német királlyal, ami most nem lenne hasznos számunkra ebben a felfordult időben. Magára hagyni azonban nem tanácsolom, mert ha mi nem segítjük, vagy kitudják még Erdélyből, vagy elkeseredésében a német király karjaiba kényszerül, s orvul reánk támad. Egyik sem lenne hasznos a számunkra. Maradjunk hát a középmegoldásnál. Utasítsuk a magyarországi pasákat, hogy legyenek segítségére, ez nem lesz túl nagy had, s mégsem mondhatja, hogy nem kapott semmit.

— S ki legyen a szerdárjuk ezeknek a hadaknak? Bethlen Gábor a budai pasát szorgalmazza, akinek nagy tekintélye van az ottani végbeli szpáhik, janicsárok között.

— Az semmiképpen nem jól lenne. Legyen szerdár inkább az öreg boszniai pasa. Elégséges lesz ő a hitetlen gyaur mellé — szólt a főpap.

A pasák mind csendesen rázták a fejüket, ami keleti szokás szerint helyeslést, igent jelentett. Sokan közülük oda sem figyeltek, csak a bodrozó füstfelhőket nézték, ami mögött egy-egy legújabb kedvelt rabnő arca vagy arannyal teli zsákok csalóka képe bontakozott ki lelki szemeik előtt.

Mit érdekelte legtöbbjüket a tisztátalan állatokat evő, az igaz hit fiai számára tiltott italt, bort ivó, Allah szent igazságaitól oly messzire tévelygő piszkos gyaurok ügye-baja? Minél több rabnő, a szultán kegye, halmozódó pénzeszsákok, a mindennapi csendes öröm élvezése — ezek a fontosak az életben.

A mának kell élni! Ki tudja, mit hoz a holnap?

Vezéri kaftánt — vagy selyemzsinórt?

Ki tudja?

A mának kell élni, a nargilé illatos füstjének, mindig új rabnők szépségének, a szent Korán tanainak, hogy ha eljön az idő, Allah paradicsomába juthassunk.

A harc már csak végső szükség esetében.

Így gomolyogtak lustán a gondolatok a tanácskozó dívánbasák agyában, s csak egy-kettőjük figyelt oda annak az okvetetlenkedő gyaurnak kéréseire.

Hisz oly messze volt tőlük térben, gondolatban, hitben…

A döntés azért mégis megszületett, s néhány nap múlva útnak is indult a fermán a vén boszniai pasához.

Lássa, mint él vele, s hogyan segíti a hitetlenek királyát, Bethlen Gábort vagy tizenkétszer száz katonájával…

A fejedelem számolt azzal, hogy a magyarországi nemesektől most sem fog említésre méltó segítséget kapni, akárcsak az első háború idején. A nemesség nagy része ugyan jól tudta, hogy a Habsburgok elnyomó törekvéseit egyedül Bethlen Erdélye és hadserege mérsékeli, és szorítja háttérbe, s örült is ennek, de áldozatot a függetlenségi harc ügyéért most sem kívánt hozni a legkevesebbet sem.

Bethlen meg is írta Károlyi Mihálynak, elhalt felesége bátyjának:

„Igen jól tudom én azt, hogy nem akarja egy is Kegyelmetek közül ezt a hadjáratot, sőt ím, csak a hadak gyülekezését sem szenvedné. De arról nem tehetek, arra semmit nem nézhetek, hanem becsületemet magamnak kell oltalmazni idegen nemzettel

és zsoldos katonasággal, amint lehet. Semmi szükségem gaz hadra nincsen, vagyon s leszen elegendő hadam nekem, s talán igen sok is leszen, ha arra kél a dolog. Tudom azt, hogy amely ebet bottal űznek a nyúl után, meg nem fogja!”

1623 tavaszán ismét visszatért Kassáról Erdélybe, és megkezdte a hadjáratához szükséges sereg szervezését. Az első háborúban szerzett tapasztalatok alapján arra törekedett, hogy lehetőleg a gyalogságát növelje jó fegyverzetű és jól képzett katonákkal. Felismerte ugyanis, hogy nyílt ütközetben, várostromoknál és várak, városok megvédésénél elengedhetetlenül szükséges a minél nagyobb számú korszerű gyalogság. Ilyet találhatott is eleget a harmincéves háború harcedzett zsoldosai között, de ezek fizetése nagyon sokba került, s így csak korlátozott számban tudott idegen zsoldos gyalogságot szolgálatba fogadni. A főfegyvernem továbbra is a könnyűlovasság maradt, amely képes volt ugyan gyors eredményeket elérni, de azokat megszilárdítani és megtartani már kevésbé tudta.

Augusztus közepén indult meg Kolozsvárról a hadaikkal. Útközben azonban olyannyira megbetegedett, hogy közel két hétig várakoznia kellett a sereggel együtt az előnyomulás folytatására. Az ifjú Kemény János, a későbbi erdélyi fejedelem, aki ekkor Bethlen udvari apródja volt, leírja:

„Könnyebbülése semmi doktori orvosságokkal nem lehet vala, hatalmas forró nyavalyája lévén, hanem a doktorok tilalma ellen lőrét kezde sokat inni, míg megtisztult, és ekképpen gyógyula meg.”

Környezete mérgezésre gyanakodott, mint általában a legtöbb betegség esetén abban a korban, de bizonyosat nem tudhatott.

Felgyógyulása után Debrecenbe vonult a sereggel, majd innen ismét Kassára.

Az volt a célja, hogy elfoglalja Morvaországot és Sziléziát, ahol egyesül a nyugati protestáns hadakkal, s velük együtt Prága felé nyomul. Thurn és a jägerndorfi őrgróf igyekezett a cseh—morva lakosságot felkelésre bírni, de a leigázott és kimerült ország forradalmasítása nem járt sikerrel.

Bethlen tervének sikerét nagyon kedvezőtlenül befolyásolta az a körülmény, hogy a nyugati protestáns csapatok néhány nappal a

fejedelem megindulása előtt döntő vereséget szenvedtek a Tilly tábornagy vezette katolikus Liga-csapatoktól. Mire a vereség híre hetek múltán Bethlenhez elérkezett, ő már támadásban volt seregével. Megállni, visszafordulni nem akart, s bízva erejében, folytatta az előnyomulást. Arra számított, hogy egyedül is képes lesz olyan vereséget mérni a császári seregre, melynek eredményeként az előzőnél kedvezőbb egyezményt köthet.

Úgy döntött, hogy gyors felvonulással megelőzi a császári hadvezetést abban, hogy csapatokat dobjon Magyarországra, s azokkal itt kösse le Bethlen haderejét. A fejedelem azért is el akarta kerülni a magyarországi harcot, mert tudta, hogy ez a minden áldozatvállalást megtagadó nemességet mód felett ellene hangolná.

Haditerve megvalósítása érdekében gyorsan tört előre nyugati irányban, s Nagyszombat felé nyomult.

A császári hadvezetés mindössze egy 10 000 főből álló sereget tudott kiállítani Bethlennel szemben Carafa Montenegro tábornok parancsnoksága alatt, aki a korabeli leírás szerint „rút, fekete, himlőhelyes és vén ember vala”. Mellette működött a későbbi évek híres császári hadvezére, Wallenstein. A császáriak a morva határszélen akarták megállítani Bethlen támadását, de mindenesetre erős egységet küldtek Nagyszombat városához.

Itt találkozott a több mint ezer főből álló császári katonaság Bethlennek Horváth István kapitány parancsnoksága alatt előreküldött mezei hadával. Azonnal harc fejlődött ki, s a puskás gyalogosokból álló császári egység nem tudván már bejutni Nagyszombatba, a bogdanóci templom kőkerítésének védelmében foglalt állást, és erős puskatűzzel verte vissza a magyar könnyűlovasok meg-megújuló, „csiripoló” támadásait.

A fejedelem még a Vág folyó túlsó partján vette a harc hírét. Éjszaka riadót veretett, gyors lovasságával hamarosan ott termett, s helyhez szögezte a megerősített állásban védekező császáriakat saját gyalogosai és ágyúi beérkezéséig. Amint az ágyúzás kezdetét vette, a császáriak nem vették tréfára a dolgot, hanem hamarosan kitűzték a megadást jelentő fehér zászlót. Utána sokan közülük Bethlen szolgálatába állva, gyalogságának számát növelték.

A nagyszombati harc alatt Bethlen ismételten szép példáját adta személyes bátorságának. Amikor délidőben a harc

színhelyéhez ért, a gyalogság megérkezésére várva, sátorában környezetével ebédhez ült. Evés közben több muskétagolyó csapódott be a sátorba, átszakítva annak falát. A kíséretében tartózkodók izgatottan felugráltak, és tanácsolták a fejedelemnek, szakítsa félbe az ebédet, és költözzék máshová, ő azonban fel sem állt az asztaltól, hanem a további tüzelés közepette is nyugodtan ebédelt.

Az ütközet után Bethlen bevonult a kaput nyitó Nagyszombat városába. A fősereg körülötte táborozott, a had egy részét pedig fővezére, Kornis Zsigmond és Horváth István parancsnoksága alatt átalküldte a Fehér-hegyen Morvaországba. A korabeli leírás szerint a magyarok:

„Szembetanálkozván császár armadájával, kinek az említett és már szétvert hadnak nyomában kellett volna jönni Nagyszombat fölé, kezdettek rajtok kapdosni derekasan. Melyet eszében vévén az ellenség, hogy nem volna bátorságos mezőre, Fejér-hegyre fogni, szekérsáncba vévén magát, védekezve fordult, és ballagott az Morva vize mellett alá Hodolin felé. És oda közel megágazván a víz, szállott a két víz közé, kísérvén rajtok kapdosással a magyar hadak, nem árthattak derekast néki.”

Amint ezt jelentették a fejedelemnek, azonnal megindult a fősereggel az elővéd megsegítésére. A császári sereg értesülve Bethlen közeledéséről, akihez Ibrahim boszniai pasa vezetésével török segélyerők is csatlakoztak, felégette a Morva folyó hídját, Hodolinhoz költözködött, ahol nagyon erősen elsáncolta magát.

A császár armadája szorosan körülzárva

A fejedelem elhatározta, hogy csapataival körülzárja a császáriak táborát. Az első csapatok, híd hiányában, gázlót keresve keltek át nagy üggyel-bajjal a folyón. Nem sokkal utána a fősereg is átkelt az időközben épített tábori hídon, s ezzel a császáriak körül bezárult a gyűrű. A folyó túlsó oldalán a török segélycsapatok maradtak, akiket semmiképpen nem lehetett rávenni az átköltözködésre.

A körülzárás október végétől három héten keresztül tartott. Ez idő alatt a császáriak oly szoros ostromgyűrűben voltak, hogy hamarosan éhínség ütötte fel a fejét közöttük, mert sehová nem

tudtak élelemért kimenni a sáncok közül Bethlen lovasai miatt. A szemtanúk leírása szerint:

„Mivel az ellenség harcot mezőn nem ada, megostromlani pedig az erős sáncban az igen tüzes népet, kinek lovasa kevesebb, gyalogja négyszerte is több, igen veszedelmes vala, annak okáért csak erős körülzárásban tarták az ellenséget. Ha sáncból répára, káposztára vagy egyéb éléskapásra kijött, azt mindjárt vagy elfogták, vagy levágták. Lövőszerszámokkal is igen vesztegettette a fejedelem őket, amellett éjjel-nappal nyughatatlankodtatta."

A körülzárt császári katonaság napról napra nehezebb helyzetbe jutott. Wallenstein, a császári sereg alvezére, egyre sürgette az udvartól a felmentő seregeket, mert ha ez nem érkezik — írta —, „a császár nagyobb veszélyben lesz, mint valaha azelőtt. Az egyre jobban elkedvetlenedő katonák csapatosul futnak az ellenséghez, s ha nem jön segítség, nagy szégyen vár rájuk — panaszolta tovább —, mert az adott erőviszonyok között nem lehet megütközni Bethlen seregével. Az éhező katonák már megették lovaikat, s így a lovasság egészen odaveszett; ha így megy tovább, el kell tökélnünk magunkat, hogy ebben az állásban felfordulunk, és egymást megesszük!"

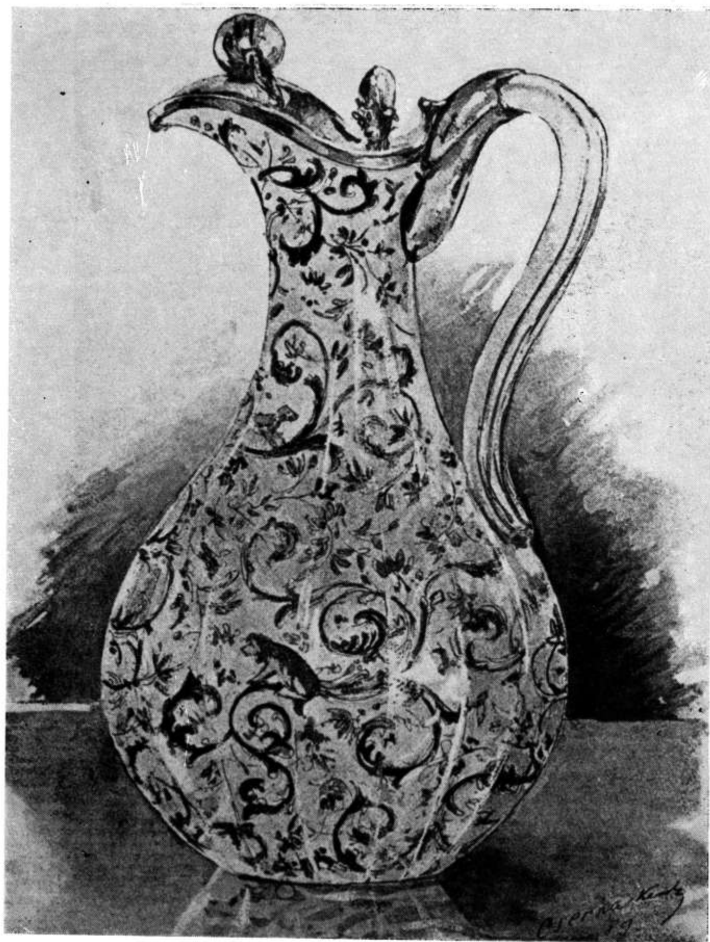
Bethlen jól látta a császári sereg romlását, s a körülzárás mellett gyakori éjszakai rajtaütésekkel rombolta tovább ellenálló képességét.

A korabeli feljegyzések több apró eseményt megörökítettek az ostromlók bátorságáról, leleményességéről. Így többek között Farkas Gábor mezei hadnagy esetét, aki egy éjszaka „csudálkozásra méltó vakmerőséggel" öt katonával átúsztatott a Morva vizén, s megtámadva a sáncot, ott sok németet levágtak és megsebesítettek, „s annyi tüzes nép közül egynek elveszése nélkül visszajöttek".

Hasonló vakmerőséget jegyeztek fel a román származású Páris Pálról, a román segélycsapatok „comissariusáról" is. Egyik

Gustav Adolf svéd király

Bethlen Gábor üvegkancsója

alkalommal, midőn a császári lovasok kitörtek a sáncok közül, társaival együtt reájuk támadt, s „megnyomván és szinte a sáncba beűzvén annak kapuján, annyira ment, hogy kezebeli tollas botját béhajtotta egy német után a sáncba. Belül sűrűséggel állván és lővén számtalan muskétás, annyi lövés között is békével eljöve.”

Nem maradt el katonái mögött bátorságában a fejedelem sem. Nem sokkal a hodolini táborba érkezés után, kiment az ellenség sáncai elé, hogy megszemlélje azokat. A körülötte levőknek szétoszlást parancsolt, nehogy a tömörülést látva, az ellenség ágyúival odalőjön. De a Holics várát feladó és békével elbocsátott császári kapitány, aki ismerte személyesen a fejedelmet, a sáncokból távcsőn keresztül felismerte őt, s két tarackágyúval tüzeltetni kezdett rá. A lövedékeik Bethlenhez egész közel csapódtak be, a környezetéből már két lovat is kilőttek, s a körülötte álló urak egyre-másra szólongatták, hogy vonuljon el gyorsan a veszélyes helyről, ő azonban semmibe vette a figyelmeztetéseket, s így válaszolt:

— Hol láttátok vagy hallottátok, jó uraim, hogy királyt vagy fejedelmet öreg lövőszerszámmal eltalálták volna?

S annyit tett csak meg, hogy abaposztó köpönyeget és közönséges süveget vett fel, és abban kerülgette, nézegette a sáncokat, s ott helyben osztotta ki parancsait a körüljárás végrehajtására.

Bethlen nem elégedett meg az ellenség körülzárásával és lassú kiéheztetésével, hanem rohammal akarta bevenni a sáncokat. Erre több körülmény is sürgette: a téli hideg beállta, amikor is abban az időben nem hadakoztak, legkevésbé a török segélycsapatok, akik semmiképpen nem voltak kaphatók a sáncok megostromlására sem. Sőt Szent Demeter napja után vezérüknek sátorát a nyakába vágták, hogy ezzel hazavonulásra kényszerítsék. A magyar katonák is nagyon megunták a mezőben strázsálást, s mivel már zsákmánnyal jól felpakolták magukat, egyre jobban zúgolódtak s hazavágyódtak. A döntést sürgette az is, hogy a csapatok a környező területet olyannyira kiélték, hogy eleséget csak több napi járóföldről lehetett hozni.

A fejedelem elhatározta, hogy mindenképpen kenyértörésre viszi a dolgot. November 17-én reggel szokatlan erősséggel

ágyúztatni kezdte a sáncokat, hogy ezzel kicsalja és nyílt ütközetre kényszerítse a császári sereget. Ezek azonban, ha lehet, még jobban belhúzódtak a sáncok mögé, nemhogy kijöttek volna onnan.

Nem maradt más hátra, mint a roham. Bethlen begyűjtötte sátorába a hadak főkapitányait.

— Megparancsolom kegyelmeteknek — kezdte a fejedelem —, készítesse rá ki-ki a maga alattvalóit, hogy az ostromhoz gyalog szálljanak a lovashadak is. Ígérjenek kegyelmetek kinek-kinek rendje és állapotja szerént hópénzt, nemességet s kinek egyéb kegyelmességet. Beszéljék rá őket kegyelmetek, hogy a sáncnak árkába hányatandó vesszőnyalábokat is kössön mindenki közülök.

A főkapitányok ugyancsak kényszeredetten hallgatták a fejedelem utasításait. Nem szoktak ők hozzá az ilyen hadakozáshoz. Gyalogosan ostromolni ilyen tüzes népet jórendű lovas katonáknak?! „Az öregapám se hallott ilyesmit!” — gondolták magukban, de szólni restellték, mert igen nagy respektusa volt a fejedelemnek. Bizonytalanul bólogattak az elhangzott parancsra, s többen, bár nem nagy lelkesedéssel, ígérték magukat annak teljesítésére, míg egyszer csak meg nem szólalt Ramuthi Balázs, az erdélyi vármegyei hadak főkapitánya, szavait tréfás formába öltöztetve:

— Kész vagyok, kegyelmes uram, én is minden alattam levőknek elrendelni, s mind magam is gyalog szállani, csak egy dologból való könyörgésem van; Felséged hallgassa meg.

— Mondja kegyelmed, meghalljuk — válaszolta a fejedelem.

— Még ifjú legény koromban — folytatta Kamuthi — Egren laktomban erős hittel fogadtam meg: seregben lévén, hídon menve szélül nem járok, megvert futó hadban utol nem maradok, ostromra elöl nem megyek. Ezeket, ha lehet, eltávoztatom; ezért Felséged csak azt ne kívánja, hogy hitemet megszegjem. Jelen leszek én is valahol s nem utoljára az ostromon, de elöl egyáltaljában nem megyek!

Felszabadult nagy nevetés tört ki a főkapitányok között. Hogyne, hiszen ez a bolondos Kamuthi tréfás mezben ugyan, de kimondta a fejedelemnek, hogy nem hajlandó rohamra vezetni katonáit! Várták, mit szól reá Bethlen, mert ha Kamuthinak szabad ezt tennie, akkor tőlük sem lehet méltányosan elvárni,

hogy gyalog módra vezessék ostromra katonáikat. Márpedig a harcban a kapitánynak elöl kell lennie, mert hogyan mennek reá, kiváltképpen ilyen tüzes népre, a lovasok, ha nem látják maguk előtt kapitányukat?

Bethlen elgondolkozva hallgatta az urak helyeslő nevetését. Átvillant az agyán, hogy bármilyen kemény parancsot ad, ezek a kapitányok legfeljebb csak tessék-lássék vezetnék katonáikat gyalogos ostromra. Az pedig csak kockázatos nagy vérveszteséghez vezetne, s talán még az ellenségnek is nagy szívet adnának vele! A török csapatok kereken megtagadták a rohamot, a katonák már amúgy is zúgolódnak, mert hazavágynak. Most látszik, hogy a főkapitányok sem tartják szívügyüknek az ostromot, s úgy is szorgalmaznák és vezetnék azt, ha ő mégis kikényszerítené.

— Nem lesz ostrom — született meg benne pillanatok alatt az elhatározás, s mint jó diplomata, egyszerre csak maga is vele nevetett kapitányaival. De azért csendes gúnnyal válaszolt az erdélyi vármegyei hadak generálisának: — Nem kényszerítjük kegyelmedet hite megszegésére, hanem hagyjuk csak az maga emberségére.

Ilyen körülmények között, amikor másnap megérkezett a táborba korábbi híve, most ellenfele, Thurzó Szaniszló nádor, hogy egyezséget közvetítsen a harcoló felek között, Bethlen elfogadta a közbenjárást. Belátta, sok értelme már nincs a további harcnak, még ha tönkreverné is Montenegro megtépázott hadseregét. Hiszen a helyett könnyen küldhetnek a császár segítségére erősebb hadat a Katolikus Liga fejedelmei, a spanyol uralkodó, a pápa, a lengyel király, akik mind a Habsburgokat támogatják…, ő pedig ismét egyedül van a hidegre fordult időjárásban, fedél alá s hazavágyó erdélyi seregével s azzal a néhány száz idegen zsoldossal, akiknek eltartása amúgy is vagyonokba került.

A fejedelem megcsalatkozott a nyugati szövetségesek támogatásában, még inkább a sokba kerülő, de annál kevesebbet érő török szövetségben, és mi tagadás: megcsalatkozott nem kevéssé saját hadában is. Bár tudta, hogy az amilyen jó portyázásra, az ellenség csipkedésére, fárasztására, fogyasztására mint könnyűlovashad, olyan alkalmatlan várvívásra, ostromra,

ahova jó fegyveres gyalogos katona kell.

Azért játékos kedve még e csalódás után sem hagyta el. Amikor a fegyverszünet megkötése után a császári főtisztek felsorakoztak a sáncok előtt, szemben velük meg saját katonái, elhatározta, hogy megtréfálja a büszke császári hadvezért…

Felharsantak a trombiták, megperdültek a dobok, eldördültek a levegőbe a díszsortüzek, s megindult két oldalról egymás felé Bethlen és Montenegro tábornagy.

Amint egymás közelébe értek, a szépen kiöltözött fejedelem úgy tett, mintha le akarna szállni a lóról. Látva ezt Montenegro, hogy maga is gyalog legyen szemben a fejedelemmel, leugrott lováról, mire Bethlen visszalendült lova hátára. A megzavarodott generális gyalogosan fogott kezet a lóháton ülő fejedelemmel, s mivel királya képviseletében tette ezt, a kor szokásainak megfelelően nagy csorba esett uralkodója tekintélyén. A fejedelem tréfája Montenegro tisztségének elvesztését vonta maga után.

Ez a kis tréfa bizony csak csekélyke flastrom volt arra a sebre, ami a fejedelem újabb csalódása nyomán támadt! Hamarosan megindult visszafelé Magyarországra. Nagyszombatban szállt meg, innen irányította a béketárgyalásokat. Azonban a még mellette visszamaradt török—tatár had is elszökött a táborból; hiába kérte őket a fejedelem, hogy maradjanak a béketárgyalások befejezéséig, mert távozásuktól csak a császáriak kapnak vérszemet, s keményebbek lesznek az egyezkedésben, tudván, hogy török segélyerő nincsen már Bethlen mellett.

A fejedelem nagy haragra gerjedt a törökök szökése miatt, s felbiztatta a magyar végvári katonákat, hogy üssenek rajtuk, és büntessék meg őket hitszegő magatartásukért. Meg is kapták méltó jutalmukat: a rajtuk ütő magyar katonák sokat levágtak közülük, és sokat fogságba is ejtettek.

A törökök távozása után a fejedelem is biztonságosabbnak látta, ha hadaival hátrább húzódik az örökös tartományok határától, nehogy valami véletlen szerencsétlenség essen megfogyatkozott és téli szállásukra szétoszlott hadseregén. Besztercebányára vonult, majd onnan az erdélyi hadat hazaküldte, s csak udvari csapataival tért vissza Kassára.

Az új békekötésben Bethlen nem ért el többet, mint a

nikolsburgi egyezményben. Még örülhetett, hogy nem járt rosszabbul. Könnyű szívvel lemondott Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségéről, amiket a császár már amúgy is lefoglalt, s helyette megkapta Ecsedet, Nagybányát és Felsőbányát. Nyugodt lélekkel lecsökkenthette a nikolsburgi békében megígért, de soha nem fizetett császári hozzájárulás összegét is a végvárak fenntartásához: beleegyezett, hogy a császár ezentúl 50 000 forint helyett 30 000 forintot ne fizessen meg.

A hadak útjáról ismét a diplomácia területére ágazott el egy ösvény, s erre lépett most a fejedelem. Mert nemcsak várta, de elő is akarta segíteni a kedvező alkalom eljövetelét a Habsburgoktól független, egységes magyar királyság létrehozására.

BETHLEN ÉS WALLENSTEIN — A HARMADIK HÁBORÚ

Bethlen Gábor azok közé az államférfiak közé tartozott, akiknél, ha egyik tervük nem jár sikerrel, máris kész a másik, újabb terv. Amikor a fejedelem azt tapasztalta, hogy a Habsburg-ellenes front halódóban van, s így nem számíthat hathatós nyugati támogatásra, máris megszületett agyában a gondolat, hogy megkísérli vér nélkül megszerezni Magyarországot. A kor szokásai szerint a terv megvalósításának útja pedig az volt, hogy a megözvegyült fejedelem feleségül kérte Ferdinánd császár második leányát, Cecilia Renátát, s hozományul kívánta az egész Magyarország feletti kormányzóságot. Ez valójában királyi hatalom lett volna, királyi cím nélkül, hiszen minden tényleges hatalom az ő kezében futott volna össze. Ő fizette volna a végvárakat, tőle függtek volna a nádor és az országos hivatalok. Biztosítékképpen Erdélyt mint önálló fejedelemséget tartotta volna meg továbbra is. Mindezek ellenében felajánlotta szolgálatait a törökök ellen, és javasolta kiűzésüket az ország területéről.

Mintha ellentmondana az új terv az eddigieknek. Eddig szövetségben a törökkel a Habsburgok ellen; most meg éppen megfordítva? Ez az ellentmondás csak látszólagos volt. A fejedelem ugyanúgy ellenségnek tartotta a törököt, mint a Habsburgokat, csak a két ellenség egymás elleni kijátszására törekedett, s ezt helyesen tette. Az újabb hódításokra már képtelen, de még mindig erős török hatalmat használta fel a mohóbb és veszélyesebb másik idegen elnyomó, a Habsburgok ellen. Ha a harmincéves háborúban mégis lekötött s Bethlentől tartó császár elfogadja az ajánlatot, és átengedi neki Magyarország vezetését, akkor a fejedelem mint az uralkodó veje, számíthat a birodalom katonai segélyére a török ellen, amellyel kiűzheti az elnyomó törököt Magyarország területéről.

Bethlen házassági terve a bécsi udvarnál mindenesetre zavart és bizonytalanságot okozott. Megoszlottak a vélemények a Habsburg-házon belül is. IV. Fülöp spanyol király támogatta a

tervet, mert ezzel a császár keze keleten felszabadul (hiszen a török ellen most már ott van a magyar vő), és minden erejét a nyugati ellenfelekkel szemben állíthatja sorompóba. A pápa azonban a legmerevebben elzárkózott ettől a házasságtól. Maga Ferdinánd is így döntött végül, bár nem akarta Bethlen ajánlatát egyenesen visszautasítani, hanem leánya helyett a rokonságából ajánlott feleséget Bethlennek.

Bethlen a bécsi békekötés után ismét megtette házassági ajánlatát Ferdinándnak, de már készen volt az új tervével is. S amikor az uralkodó, bár udvariasan, de ismét elutasította Bethlen kérését, követei továbbmentek a brandenburgi választófejedelem udvarába leánykérőbe.

A protestáns György Vilmos brandenburgi fejedelem szívesen fogadta Bethlen követeit, és örömmel egyezett bele húgával, a szép Katalinnal kötendő házasságba. A házasság időpontját 1626 elejére tűzték ki. Előbb februárra tervezték, de a menyasszony megbetegedése miatt elhalasztották március elejére. Az ünnepekre külföldi hatalmak is elküldték követeiket, fényes ajándékokkal. A szultán díszes követséggel Jahia pasát indította Kassára, akit azonban a fejedelemnek a menyasszony megbetegedése miatt sikerült „elbeszélnie" udvarából. Hiszen milyen kínos lett volna, ha egy asztalnál ülnek a keresztény fejedelmek követei és a „pogány" küldött!

Végre a menyasszony násznépe Kassához közeledett, s a fejedelem nagy pompával vonult fogadásukra. Virágos fehér vontezüst köntösben volt, nyusztprémmel bélelt galléros mentében, süvegén és lova fején kócsagtollal. Amint a szembehaladó két menet összetalálkozott, a fejedelem paripáján a hintóhoz léptetett, ünnepélyesen üdvözölte menyasszonyát, majd a felvont díszsátorokhoz vonultak.

Itt Katalin kiszállt üveges hintójából, s a környezetben levő külországi követek, magyar urak és fejedelmi testőrök megcsodálhatták az apró termetű, de nagyon bájos ara szépségét. A fejedelem is frissen leugrott lováról, mint vőlegényhez illett, s a fényes kísérettel együtt bevonultak a díszes sátorba. Itt fogtak egymással kezet, és csókolták meg egymást először, majd ünnepélyes felköszöntők hangzottak el. Kint eldördültek a díszsortüzek, megperdültek a dobok, felrikoltottak a kürtök, a

harsonák, s a menet most már együttesen megindult Kassa felé.

A menyasszony a fejedelemtől ajándékba kapott vörös bársonnyal bevont hintóban folytatta útját, a lovak is vörös bársonytakarókkal és -hámokkal voltak feldíszítve, hasonló ruhában a bakon ülő kocsis és a fullajtár is. A hintó ablakában két pompásan öltözött lantos apród ült, egy német és egy francia.

Maga Bethlen ismét lóra szállt, s a hintó mellett léptetett Kassa felé. Amikor a városba értek, hatalmas díszsortüzek dördültek, majd a városiak ünnepi felvonulása következett. Ezután tornajátékokat mutattak be.

A lakodalom napján a vőlegényé volt az első tánc, majd a császár követéé, aki papi ember lévén, úgy táncolt a menyasszonnyal, hogy egy szép keszkenő egyik végét ő, a másikat pedig a menyasszony fogta. A korabeli leírás szerint:

„Az ünnepségnek minden igazgatói és gondviselői nagyurakból, főemberekből állottak. Sok különb-különbféle muzsikák, mesterséges tüzes szerszámok lőnek, melyek alatt méne véghez a lakodalom. A hintó előtt való lovak, hat fehér-kék, igen szép török lovak, oroszlán módon uszolig festettek valának.

Az ünnepségek után Erdélybe a fejedelem az új fejedelemasszonnyal beméne, elkísérvén a megnevezett gróf Svarcemburg véle levő több német urakkal, úri- és hercegasszonyokkal, mindenütt nagy pompás vendégeskedések lévén.”

Ez a házasság nagyban emelte Bethlen személyét az európai fejedelmek ranglétráján. Bár a brandenburgi választófejedelem családja nem számított jelentősebb hatalomnak, de annál inkább a rokonság! A házassággal Bethlen rokoni kapcsolatba került az angol királyi családdal, IV. Keresztély dán királlyal, és sógora lett az egyre hatalmasabbá váló Gusztáv Adolf svéd királynak.

Ilyen körülmények között az európai udvarok korábbi finnyássága Bethlennel, az alulról jött uralkodóval szemben nem volt tovább fenntartható. A Habsburgok megnövekedett hatalma ellen létrejövő angol—holland—dán szövetségbe már Bethlent is bevették. A szövetségesek 40 000 tallért ígértek a fejedelemnek katonái zsoldjára és 12 000 főnyi német segélycsapatot.

Ezzel szemben Bethlen kötelezte magát, hogy 15 000 magyar katonából álló sereget állít a szövetségesek támogatására a

Habsburgok ellen. A nyugatiak Habsburg-ellenes szövetségének katonai irányítója a harcias IV. Keresztély dán király lett; őt támogatta Mansfeld és János Ernő szász-weimari herceg hadserege is.

Az osztrák császár két hadsereget állított szembe a szövetségesekkel. Az egyiknek, a katolikusok hadseregének továbbra is Tilly volt a fővezére, a császári hadaké pedig a mind nagyobb hatalomra szert tevő Wallenstein.

A szövetségesek nagyra értékelték Bethlen katonai erejét, amint ez egy 1626-ban készített angol kimutatásból is kitűnik. E szerint a szövetségesek 185 000 gyalogost és 52 000 lovast tudtak volna szembeállítani a Habsburgok 85 000 gyalogosával és 21 000 lovasával. A szövetséges haderő létszámában Bethlen Gábor 30 000 gyalogossal és 20 000 lovassal szerepelt. Ez a szám mindenképpen túlzott, még ha beleszámítjuk a Bethlenhez csatlakozó segélyerőket is, de mindenesetre azt bizonyítja, hogy a nyugati szövetségesek Bethlen haderejét nagy erőnek tartották.

A fejedelem örült az új helyzetnek, s csak később eszmélt rá keserűen, hogy ez korántsem olyan szilárd alap, amelyre komolyan lehetne építeni. A Habsburgok hatalmának megtörését a szövetség minden országa kívánta, de az áldozatvállalástól erősen húzódoztak. A kereskedelmi és hatalmi célokért vívott háborút a vallás szálai szőtték át, látszólag egyedül a protestáns vallásszabadság biztosításáért folyt a küzdelem, de a felszín alatt az Európa feletti hatalom kérdése húzódott meg. Egyedül Bethlen küzdött igazságos nemzeti célokért, mert a hadműveletek sikerétől az ország felszabadítását, a nemzeti királyság megteremtését várta.

A fejedelem már 1625 tavaszára elkészítette új tervét, mely szerint több csapást kell mérni Ferdinánd erőire. Szükségesnek tartotta a svédek és az oroszok összefogását a Habsburg-barát lengyel király sakkban tartására. Délről a törökök és a velenceiek támadjanak a császáriakra, nyugat felől pedig a szövetségesek és a protestáns német fejedelmek csapatai mérjenek rájuk döntő csapást. Keleti irányból ő vállalta a támadást, melynek sikeres végrehajtásához Sziléziában akart egyesülni a dán sereggel.

A terv nagyvonalú volt; sikeres, végrehajtása valóban megtörte volna a Habsburgok erejét. Csakhogy a hadi helyzet egészen

másként alakult, mint ahogyan a szövetségesek és Bethlen kitervelték. A valóságban ugyanis korántsem állították ki azokat a seregeket, amelyek a kimutatásban szerepeltek, s így nem is sikerült erőfölényt biztosítani a Habsburgokkal szemben.

Amikor sor került a harcra, a szövetségesek haderejét mindössze Mansfeld angolok által támogatott serege, Keresztély dán király erői és Bethlen katonasága képviselték. Ez az erő nemigen volt kevesebb, mint a Habsburgoké, csakhogy egymástól szétszakítva, együttműködés nélkül.

Ez meg is mutatkozott a hadi események menetében: Mansfeld serege már 1626 áprilisában Dessaunál, a dán sereg pedig augusztusban Lutter am Barenbergnél vereséget szenvedett. Amikor Bethlen, a vállalt kötelezettség értelmében, támadásra indult, ismét egyedül állt a háború porondján, legfeljebb csak nagyon csekély létszámú török segélycsapatokra és a vele találkozni igyekvő Mansfeld megtépázott seregére számítva.

Ismét egyedül a küzdőtéren!

Szeptember 20-a körül indultak támadásra Bethlen csapatai a császáriak ellen. A sereg létszáma 20—25 000 fő körül mozgott, valamivel nagyobb volt a vele szembekerülő Wallenstein császári hadvezér seregénél. Bethlen haderejének mintegy kétharmada könnyű fegyverzetű lovasságból állott, s csak a maradék egyharmad volt gyalogos. A lovasok többsége kopjával, pallossal, a gyalogosok puskával, szekercével és szablyával voltak felfegyverezve. Mintegy 20—25 ágyúból álló tüzérség vonult a haddal.

A fejedelem Alsó-Magyarországon akart egyesülni Mansfeld seregének maradványaival és a török segélycsapatokkal, s így indulni Wallenstein ellen.

A császári hadvezetés Bethlen és Mansfeld csapatainak egyesülését nagyon veszélyesnek ítélte. Ezért Wallenstein személyesen indult seregével az egyesülés megakadályozására.

Wallenstein seregével Mansfeld nyomában tört be az ország területére. A császári hadvezér a korabeli jellemzés szerint „igen híres, gazdag, szerencsés ember is, de felette kegyetlen, negédes, dühös ember, halálban buborékolva gyönyörködő ember vala”.

Amerre vonult, katonái a lakossággal módfelett kegyetlenkedtek, s így híre a koralbeli zsoldosvezérek között is a legrosszabb volt. Bethlenénél valamivel kisebb létszámú hadserege döntő mértékben puskás gyalogságból állott, s csak kis létszámú könnyűlovasságból. Amikor Wallenstein Magyarország területére lépett, a hozzá csatlakozó császári és császárpárti magyar csapatokkal jelentősen megnövelte seregét.

A nagy hírű és elbizakodott császári hadvezér nem szívesen jött Magyarországra. Tartott Bethlen seregétől, és mindenképpen szerette volna elodázni a találkozást. Élénken élt még emlékezetében az 1623-as hodolini ostromzár, ahol ő is jelen volt mint alparancsnok, s egymás után küldte kétségbeesett segélykérő leveleit Bécsbe. Bizonyára Dampierre és Buquoi császári vezérek sorsa is előtte lebegett, akik Magyarországon Bethlen katonáitól lelték halálukat. Kérte az uralkodót, hogy tárgyalások útján csillapítsa le Bethlent, vagy ha ez nem megy, küldjön rá orgyilkosokat, mert meg kell szabadulni tőle.

Amikor magyar területre ért, nem mert közvetlenül rátámadni Mansfeld seregére; attól tartott, hogy a fejedelem halálos kelepcébe csalja őt. Inkább a Nógrád várát ostromló törökök ellen indult, akiket Murtéza pasa vezetett.

A pasa seregének az volt a feladata, hogy Drégelypalánknál egyesüljön Bethlen és Mansfeld csapataival a császáriak ellen. Murtéza azonban előbb el akarta foglalni Nógrád várát, hogy ezzel is növelje a törökök magyarországi hódításait.

Bethlen szeptember 29-én érkezett hadával Drégelypalánkhoz, és ugyancsak nehéz helyzetbe került, amikor hírt kapott Wallenstein közeledéséről. Mansfeld gyalogosokból álló serege lassan vonulva felé, még a bányavárosok között csatangolt, a török Nógrád alatt ostromolt, s úgy látszott, hogy egyedül kerül szembe Wallenstein seregével.

Csak tetézte a nehézségeket, hogy seregének színe-java távol volt, mert előreküldte Mansfeld elé, hogy őt mielőbb hozzá vezessék. A tapasztalt hadvezér, aki már közel félszáz ütközetben részt vett, azonban most sem vesztette el a fejét. A nógrádi várvédőket titokban ellenállásra buzdította, Murtéza pasának pedig megüzente, hogy jön az ellenség, és azonnal csatlakozzon hozzá, mert:

„Ha valamelyik részhadon esik is szerencsétlenség, a hatalmas szultán előtt ő lenne oka!”

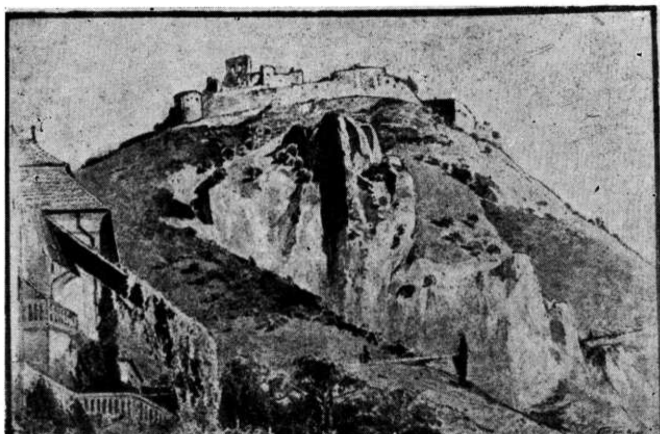
Murtéza nem vette tréfára a dolgot. Nem volt tanácsos felkelteni a szultán haragját, mert ez könnyen selyemzsinórt vont maga után, amivel hamarosan átsegítették az „igazhivőt” Allah paradicsomába. Abbahagyta hát Nógrád ostromát, és megindult Drégelypalánk felé, hogy Bethlen seregével egyesüljön.

Wallenstein ezt az egyesülést akarta mindenképpen megakadályozni, összeszedte katonáit, a gyalogosokat a lovasok mögé lóra ültette, és gyors ütemben megindult Drégelypalánk felé, hogy lecsapjon ott, és megsemmisítő vereséget mérjen a fejedelem meggyöngült seregére.

Bethlen Egry István „böcsületes vitéz kapitány” parancsnoksága alatt felderítőket küldött az ellenség elé Érsekújvár irányába. Alig robogtak ki a táborból a lovasok, követ érkezett a császáriaktól fegyverszünet megkötésére. Ez a küldetés azonban csak csel volt, mert a követ „hátán hozá” az ellenséget, amiért kis híján életével lakolt.

A fejedelem az ellenség által megszorított felderítők segítségére újabb csapatokat rendelt ki. Röviddel később megérkeztek Murtéza pasa előosztagai, a pesti tatárok Iván aga vezetésével. Bethlen a parancsnok szokásos megjutalmazása után azonnal a harcolók segélyére indította őket is.

A tatárok, akik „igen vitézül emberkedtek”, éppen a legjobbkor érkeztek, mert az ellenség lovassága már módfelett szorongatta a magyarokat. Most Iván aga katonáival megerősödve, újult erővel csaptak a császáriakra, s az előremerészkedő ellenséges lovasokat

Déva vára

Magyar harcosok a XVII. században

egészen a sereg „derekára” űzték, minek következtében Wallenstein serege megtorpant, és nem mert újabb támadást indítani Bethlen ellen.

Míg ezek az előcsatározások folytak, megérkezett a táborba Murtéza derékhada is. A fejedelem ekkor a csalárd követet visszabocsátotta küldőjéhez:

— Mivel az urad mint békeközvetítőt tégedet ily színes követséggel traktára bocsátott, másfelől azalatt ellenségemet reám hozta: azt érdemelné, elüttessem fejedet. De hogy az urad megtudja, hogy reménysége szerint való csalárdságával nem használ, és készebben tanál, mintsem gondolta: azért ezúttal menj el, s mondd meg, elvárom az uradat a vele levőkkel egyetemben!

Ezután riadót doboltatott csapatainak, s harcra készen felsorakoztatta azokat Murtéza katonáival együtt. Maga is lóra ült, hogy személyesen vezesse a súlyosnak ígérkező küzdelmet. A nagy sietségben csak elkésve nevezte ki Petneházy István jenői kapitányt az összes hadak generálisává, amiért méltatlankodott is a „kisded, módos, immár öreg idejű, de híres vitéz úrember”:

— Felséged, nem most volna annak az ideje, ha mit akart Felséged énreám bízni, holott a hadaknak nincs arról rendelkezésük, s ki fogadja az én parancsolatomat?!

— Menj el csak, uram — nyugtatta meg a fejedelem —, meghisznek, mert esmérnek tégedet. De hogy még nagyobb legyen a hiteled, nesze, fogd, itt a vezéri botom! — s ezzel kivette fegyverhordozója kezéből a fejedelmi tollas botot, és átadta Petneházynak, aki ezzel el is vágtatott.

Ekkor jelzászlóhordozója, a fiatal Kemény János fordult hozzá a következő kérelemmel:

— Kegyelmes uram, ha el nem viszem böcsülettel Felséged jelzászlóját, valahová kívántatik, bátor fejem essék el érette. De egyik kezemmel azt, másikkal fékemlőt viselvén, oltalmazására elégségem nincsen. Azért maga méltóságában járván, rendeljen a jelzászlóra vigyázókat is.

A fejedelem erre két főembert rendelt a zászló oltalmazására, majd a gyalogságot és a lövőszerszámokat állította fel. Ezután jelzászlóhordozója kíséretében az ellenség szemrevételezésére indult. Egy magas dombra fellovagolva, onnan figyelte a

császáriakat, és azt tapasztalta, hogy azok már tábortüzeket kezdenek gyújtani. Ebből érthetővé vált, hogy az ellenség nem akar megütközni azon a napon. Mivel az volt a véleménye, hogy a terep inkább a császáriaknak kedvez, és mivel Mansfeld gyalogosai még mindig nem érkeztek meg, gyors elhatározásra jutott.

A számára kedvezőtlen körülményeket figyelembe véve úgy döntött, éjszaka titokban visszavonja katonáit Szécsényhez, ahol tágasabb mező van, s az alkalmasabb az összecsapásra.

Azonnal közölte tervét a kíséretében lovagló Murtéza pasával, de a harcias török tiltakozott a visszahúzódás ellen.

— Uram — szólt Murtéza törökül —, nem cselekedhetjük ezt mindkettőnk nagy gyalázatja nélkül! Inkább essünk el mindketten itt a harcmezőn, mint megfutva hátunkon vigyük a fényes arcú padisah birodalmára a német király hadát!

— Nem jól beszélsz, vitéz pasa — nyugtatta őt a törökül jól beszélő fejedelem. — Nem tapasztaltad talán azt még, hogy a kos minél hátrább mászik, midőn mással harcol, annál sebesebben és keményebben ütközik, ha előrerohan? Én is nem elfutni, hanem hátrébb szállani az említett okokért akarok!

A harcias Murtéza elgondolkozva hallgatta a fejedelem szavait, majd kis idő múlva így szólt:

— Igazad van, uram. Nemcsak bátor vagy, mint a sivatag oroszlánja, hanem bölcs is, mint egy kádi. Tegyünk hát tetszésed szerint!

Megállapodtak tehát, hogy amíg teljesen besötétedik, a csapatok harckészen álljanak az ellenséggel szemben, s azután pedig titokban megkezdik a visszavonulást Szécsényhez.

Így is történt. Amint besötétedett, először a tábori szekerek indultak meg, majd a csapatok egyenként. Csak kisszámú utóvéd maradt hátra, melynek katonái sok tábortüzet gyújtottak az ellenség megtévesztésére.

Az elvonulás nem történhetett meg minden zavar nélkül, mert a sötétben a török és magyar katonák összekeveredtek, s így „sok csintalanság is esék, egymást fosztogatván, némelyeket életektől is, nemcsak javaktól”.

Október 2-án érkeztek Szécsényhez, ahová másnap megjött Mansfeld hada is. Végre megtörtént a rég várt egyesülés! A

fejedelem nemcsak „nagy szép pompával” fogadta Mansfeld katonáit, hanem mint gyakorlatias gondolkodású hadvezér, azonnal jól is lakatta a kiéhezett német zsoldosokat.

A magyarok szinte le nem írható kíváncsisággal szemlélték Mansfeldet és katonáit, akikről oly sokat hallottak már az elmúlt évek folyamán, hogy hosszú időn keresztül szinte egyedül harcoltak a birodalom területén a császár hatalmas hadseregei ellen. Magát Mansfeldet valami daliás, már-már mesébe illő hősnek gondolták, s ugyancsak leesett sokuknak az álla, amikor most személyesen meglátták őt. A nagy hírű hadvezér és hős ugyanis a csipkelődő Kemény János szerint kinézésére „egy közönséges muskétásságot sem érdemelt volna. Igen kicsiny, fonnyadt, nyúlábrázatú vén emberke volt. Én alig láttam valaha deformisabb embert, sok helyen csúfságképpen leképeztették.”

A fejedelem bizonnyal nem sokat búsult Mansfeld nyúlábrázatán és töpörödött voltán, annál jobban elkedvetleníthette a katonák kimerültsége, fáradtsága, amit nem lehetett egy jó ebéddel helyrebillenteni. Mindenesetre annak még így is örült, hogy gyalogságának száma megszaporodott, s mégis bátrabban nézhetett szembe Wallenstein várható támadásával. Mert ha nem mutatta aggodalmát kifelé, azért belül mégis sok kétség között hányódott, amint azt később Kemény Jánosnak el is mondta:

— Higgyed meg, öcsémuram, megvallom, soha ily szoros ügyem még nem volt, kinek végét így rettegtem volna!

Csatát nyervén, alig csatázva

A császári támadás helyett azonban váratlan fordulat következett be. Bethlen jól leplezett elvonulását ugyanis nem vették észre, sőt a sok lobogó tábortűz láttán azt hitték, megérkezett minden sereg a fejedelem táborába, s reggel támadásra indulnak ellenük. Mivel csak háromnapi élelmet hoztak magukkal, nem gondolhattak arra, hogy sáncot készítenek, és a mögé vonulnak védekezésibe. A nyílt mezőn vívott harctól pedig annyira irtóztak, hogy még az éjszaka megkezdték a visszavonulást Érsekújvár felé.

Amint pirkadni kezdett, a magyar táborban visszahagyott utóvédek észrevették az ellenség visszavonulását. Azonnal

nyomába eredtek, s „hátuljában sokat elhullattanak". A visszavonulás hamarosan meneküléssé fajult, s meg sem álltak a Vág partjáig, ahol is a túlsó oldalon elsáncolták magukat. A horvát és magyar katonák eloszlottak végváraikba, a németek pedig három csoportra szakadva külön-külön táboroztak a Vág partján. Soraikat pusztítani kezdte a „dögelhalás", a pestis, de emellett Bethlen utánuk nyomuló katonái is állandó rajtaütésekkel fárasztották-fogyasztották az ellenséget. Merész vállalkozásokat hajtottak végre ellenük, melyek során sokat levágtak, és sokat fogságba ejtettek közülük.

Egy alkalommal a fejedelem Egry István kapitány parancsnoksága alatt négyezer lovast indított az egyik német tábor megtámadására. Útközben azonban visszaparancsolta őket, mert megtudta, hogy a németek tudomással bírnak a készülő támadásról, s így a meglepetés nem járhat sikerrel. Nem tért vissza azonban a táborba mintegy négyszáz lovas Tepei Kovács Péter és Faragó András kapitányokkal, valamint a fejedelem jelzászlóhordozójával, Kemény Jánossal. Ezek Galgóchoz közel beálltak egy erdőbe, és figyelték az ellenség túlsó parton levő táborát, hátha valami derekas szerencsét próbálhatnak.

Egy ideig hiábavalóan várakoztak, majd kétfelé oszolva, az egyik csoport Pöstyén irányába lovagolt. Útközben az erdőben találkoztak egy parasztemberrel, aki elmondta nekik, hogy a Tótújhelynél táborozó német főtisztek új táborhelyet nézni a falvakra jöttek, s van itt a folyón egy olyan rév, ahol úsztatás nélkül át lehet kelni, és meg lehetne lepni a császári tiszteket.

A magyarok nem voltak restek, átkeltek a folyón, és hirtelen rácsaptak a mit sem sejtő ellenséges parancsnokokra. Nagy lett a riadalom! Némelyiküknek sikerült bemenekülni a templomba, s ott védekezni, de akik a mezőn kinn maradtak, azokat vagy levágták, vagy elfogták, és sok zsákmányt is ejtettek a fejedelem katonái. Az elfogottak között volt gróf Schlick tüzérségi tábornok, főstrázsamester, a haditanács elnöke is. Kemény Jánosnak alig sikerült megmentenie a nagy darab császári tiszt életét, aki pedig nagyon értékes fogoly lett a fejedelem számára.

Az ilyen váratlan rajtaütések nagyon felmorzsolták a császári sereg ellenálló erejét. Wallenstein már decemberben azt jelentette Bécsbe:

„Most azonnal indulok, és Morvaország felé vonulok. Az én lovasságom tönkrement, mást nem akar csinálni, mint téli szállásra vonulni. Ha figyelembe veszem a saját és az ellenséges erőket, azt látom, hogy most az ő oldalukon van a fölény. Ne is gondolják, hogy ezt a sereget még egyszer Magyarországra lehet vezetni, mert az a gazemberek országa nem éri meg, hogy olyan sok derék ember meghaljon ott!”

Ez lett hát az elbizakodott zsoldosvezér terveinek és hadseregének vége! Nagyobb méretű nyílt összecsapás nélkül felmorzsolódott a sereg, kudarcba fulladt Wallenstein hadi vállalkozása.

Így végződött az 1626-os hadjárat, a különös drégelypalánki összecsapás. Bethlen pedig ismét béketárgyalásra bocsátotta megbízottait, mert további segítséget sehonnan sem várhatott, és saját erejével ennél többet nem tudott elérni. Tudta, hogy egyedül nem győzhet a Habsburg uralkodó és szövetségesei ellen.

A nyugati szövetségesek mellett nem számíthatott a török csapatok hatékony támogatására sem. A segélyerők a tél közeledtével ismét csődöt mondtak, akárcsak Hodolinnál.

Amikor Bethlen a császáriakra akarta őket küldeni, magyar csapatokkal együtt, fellázadtak, és eltökélték, hogy a Bethlennel barátságos érzületű Murtéza fővezér ellenére is hazavonulnak.

Most az egyszer azonban nagyon melléfogtak számításaikban a csalárd törökök! Amikor Murtéza értesítette Bethlent a készülő lázadásról, a fejedelem módfelett méregbe gurult, és megtorlásra határozta el magát.

Murtéza hűséges embereivel vezéri sátra körül várta a lázadókat. Bethlen pedig azonnal riadóztatta a magyar csapatokat, és körülfogta velük a lázadásra kész „szövetséges” táborát.

Amikor a magyar katonák meghallották, hogy a törökre kell menniük, „hallatlan és hihetetlen serénységgel” ültek lóra, és vették körül a török tábort. Nem is gondoltak a törökök nagyobb számára, olyan vígan és harcra készen indultak az összecsapásra.

A lázadásra készülők azonban ugyancsak megszeppentek, amikor meglátták a fejedelem vészjóslóan közeledő katonáit. Azonnal elment a kedvük a harctól, és nagyon megcsendesedve várták az elkövetkező eseményeket.

A fejedelem kíséretével Murtéza sátorához ment, s a törököktől

követelte a lázadás indítóinak kiadását. Rövid idő alatt össze is fogatta az elégedetlenséget, szító főagákat, és ott a vezéri sátor előtt, a sereg szeme láttára lefejeztette őket. A fejedelemnek ez a szigorú megtorlása annyira megfélemlítette a törököket, hogy szóbeszéddé vált közöttük:

„Nincsen már a töröknek egyéb Szent Demeter-napja, hanem csak Bethlen Gábor-napja; akkor, amikor ő akarja, lészen az ő Szent Demeter-napjok is, kit ők Kászim Gyűrő, úgy hívnak."

A tél hidege hamarosan kiszorította a hadakat a mezőről. Az ellenség Pozsony felé vonult, a fejedelem pedig Körmöcbányára tette át a székhelyét, s a csapatokat falvakra osztotta széjjel. Míg a békekötés végbe nem ment, a török csapatok is Magyarországon maradtak téli szálláson, „kik is a keresztény falukon, noha mint a farkasok a juhok közt, oly csudáson, de oly szelídséggel kvartíroztak, hogy a keresztény hadakat is meghaladták".

A békekötés létrejötte után a törökök hazavonultak, Mansfeld is hazafelé indult, de útközben meghalt, úgyszintén a weimari herceg is.

A pestistől megtizedelt szövetséges sereg egy része Szilézián keresztül hazatért, sokan pedig Bethlen szolgálatába állottak.

Még a tárgyalások alatt Esterházy Miklós nádor méltatlanul megvádolta a fejedelmet, hogy hadakozásaival és török segélycsapataival több mint 200 000 magyar halálát okozta. Bethlen méltósággal utasította vissza ezt a vádat, s igazának tudatában megírta a nádornak:

„Soha romlására nemzetünknek nem igyekeztünk, hanem inkább megmaradására. Rajtunk sehol senki ez napig győzedelmet nem vett, sőt igaz lelkiismerettel hitet mernék mondani, hogy az hét esztendőtül fogván való hadakozásainkban négyezer magyar fegyver miatt el nem veszett hadainkból.

Mivelünk török had ím másodszor vagyon. Ezelőtt két esztendővel vitt-e el magyar rabot, mi nem tudjuk, noha szorgalmatosan tudakoztuk, de igaz bizonyságot előttünk senki nem tött.

Ez mostani indulatunkban penig mely nagy szorgalmatossággal és keménységgel viseltük magunkat az törökhöz, tegyenek arról azok bizonyságot, akik szemekkel látták. Nyilván egy töröknek sem volt szabad rablani. Ha mikor penig titkon köpönyegek alatt

lófaron szegény népet sajdíthatták, arra rendeltetett vigyázóink azonnal hírt adván, elvétettük tőlük, magokat válogatás nélkül ölettük, vagdaltattuk, fosztattuk. De magyart egyetlenegyet sem láttuk, sem hallottuk, hogy kaptak volna.

Miolta az török mellettünk vagyon, egy falut is meghódoltatni nem engedtünk nekik!!”

A fejedelem végül is 1626. december 20-án megkötötte a császáriakkal a pozsonyi békét, melyben a nehéz helyzetben is megtartott hét magyarországi vármegyét, és megújította a nikolsburgi békének vallási és politikai szabadságjogokra vonatkozó pontjait. Bár a nemzeti királyság visszaállítására irányuló tervét most sem sikerült megvalósítania, de azért azzal a tudattal térhetett vissza fejedelmi udvarába, hogy a legnehezebb időszakban is jól megállta a helyét a harmincéves háború forgatagában.

UTOLSÓ ÉVEK
BETHLEN GÁBOR EMLÉKEZETE

A pozsonyi békekötés a fejedelem utolsó Habsburg-ellenes függetlenségi harcát zárta le, bár Bethlen még nem adta fel a reményt, hogy végül is sikerül döntő vereséget mérni a Habsburgokra, és megvalósíthatja az önálló magyar nemzeti királyságot. Örökké újabb és jobb megoldásokat kutató agya tovább szőtte a terveket, s csalódva a nyugati szövetségesek támogatásában, kelet felé fordította tekintetét.

Élete utolsó éveiben sokat foglalkoztatta a lengyel királyság megszerzésének gondolata, melyet orosz segítséggel, orosz szövetségben kívánt megvalósítani. Báthori István óta szinte állandóan élő törekvés az erdélyi fejedelmek udvarában Lengyelország és Erdély egyesítése, mert ez erős bástyát jelentene mindkét nép számára a Habsburgok ellen is meg a török ellen is. Bethlennek el kellett jutnia a lengyel királyság megszerzésének gondolatáig, aminek csak fokozott szükségességet és fontosságot adott az a körülmény, hogy III. Zsigmond király szilárdan Habsburg-párti Lengyelországa kiindulópontja volt a független Erdély elleni támadásoknak.

Bethlen Lengyelországot nem megtörni akarta, hanem a Habsburg-barát politika köréből kívánta csak kivonni. Amikor a lengyelekkel háborúban álló Gusztáv Adolf svéd király, Bethlen sógora közös hadjáratra szólította fel őt, elutasította a felhívást. Megírta neki, hogy a magyarok nem viselhetnek háborút a lengyelek ellen, mert a két nép között régi szoros szövetségek vannak. Igaz ugyan, hogy a lengyel király az elmúlt években többször adott segélycsapatokat a magyarok ellen, de ezt az uralkodó tette, nem pedig a lengyel nép, amely ártatlan ebben. Azt javasolta a svéd királynak, hogy csapataival Pomerániában szálljon partra, onnan nyomuljon Csehország felé, s ott találkozhatnak a Habsburgok elleni közös küzdelemben a svéd és magyar csapatok.

Bethlen királlyá választását Lengyelországban is sokan

támogatták. Már 1624-ben érintkezésbe léptek a fejedelemmel, s felajánlották neki a koronát. Bethlen örömmel fogadta az ajánlatot, és kijelentette:

— Tökéletes és csendes állapotot tudnék nekik szerezni, mind törökkel, tatárral, muszkával, svékussal. Ha pedig valamelyikkel marakodni kellene is, nem gyalázódnának, és nem károsodnának oly igen, mint eddig, úgy viselnék gondot reájok az egész magyarsággal együtt.

Egyelőre azonban elhalasztódott a lengyel királyság megszerzésének terve. A fejedelem Zsigmond halálát várta, hiszen olyan híreket kapott, hogy a lengyel király utolsó óráit éli, s így hamarosan új uralkodót kell választani.

A török portának írt levelében kifejtette:

„Vannak nekünk is jóakaróink közöttük, és vagyon mifelőlünk is magok között tanácskozás.” A porta beleegyezésének megszerzése végett megcsillantotta a törökök előtt, milyen kedvező lenne számukra az ő lengyel királysága, mert akkor békés viszony alakulna ki a két ország között.

A fejedelem nagy tekintélye hamarosan meg is szerezte a törökök beleegyezését. Bethlen a lengyel tervek megvalósítása érdekében szoros szövetséget kötött a román fejedelmekkel is, s éberen figyelte az egész nemzetközi politikai helyzet alakulását.

Érdeklődését, fáradhatatlan munkabírását nem törte meg egészségi állapotának mind rosszabbra fordulása, sem pedig a második házasságából adódó kellemetlenségek. Pedig Brandenburgi Katalin éretlen, könnyelmű viselkedése ugyancsak sok gondot okozott az öregedő fejedelemnek! Második házassága politikai érdekből jött létre, korántsem volt meg közöttük az a bensőséges kapcsolat, mint első házasságában Károlyi Zsuzsannával. A nagy korkülönbség okozta távolságot csak fokozta kettőjük között a nyelvi nehézség, hiszen a fejedelem csak nagyon keveset tudott németül, franciául pedig sehogy, mely nyelveken felesége beszélt. Bethlen rezignált, megbocsátó nyugalommal tekintett a szép, de üreslelkű gyermekasszony botlásaira. Mindezek ellenére keresztülvitte, hogy Katalint még az ő életében fejedelmi utódjává válasszák, amit a porta is szó nélkül jóváhagyott.

A lengyel királyság megszerzésére irányuló tervek 1627 őszén

kaptak újabb lökést. A fejedelem ekkor Kassán tartózkodott, ahol elődjének, előbb baráti támogatójának, majd halálos ellenségének, Báthori Gábornak mindeddig dísztelenül elföldelt holttestét helyeztette nagy katonai pompával végleges helyére. Itt találta meg őt Strassburg Pál, a svéd király újabb követe, aki ura nevében ismét a svéd—erdélyi katonai együttműködést javasolta.

Bethlen most sem fogadta el a Lengyelország elleni közös támadásra tett ajánlatot, egyrészt a korábbi megfontolásokból adódóan, másrészt nem is bízott oly nagyon sógorában, a svéd királyban. Bethlen egy nagy Habsburg-ellenes kelet-európai összefogás keretében akarta megvalósítani lengyel tervét, melyben nagy szerepet szánt az orosz cárnak, Romanov Mihailnak is.

A lengyel támadásoktól gyakran fenyegetett Oroszországnak érdekében állt, hogy olyan uralkodó kerüljön Lengyelország trónjára, aki erőforrásait a Habsburgok ellen fordítja. Ezért a cár támogatta Bethlen törekvéseit, s bizalmát a fejedelem iránt erősítette a konstantinápolyi görögkeleti pátriárka közbenjárása is.

A fejedelem a közvetlen tárgyalásokat az orosz cárral két francia diplomatán, Rousselen és Talleyrandon keresztül kezdte meg. 1629 elején indította őket útba a portán át Moszkvába, hogy nevében megkössék az orosz, majd a svéd szövetséget. Ennek éle a Habsburg-barát, ellenreformációs politikát folytató III. Zsigmond lengyel király ellen irányult, ami érdekében állt a kelet-európai országoknak. A szövetség résztvevőinek hatékony együttműködése esetén nagy változások következhettek volna be az európai fejlődés további alakulásában, de amikor a követek 1630 nyarán Moszkvába értek, Bethlen már nem volt az élők sorában. A szövetség összekovácsolója nem érhette meg utolsó nagy művének beteljesülését…

Az ifjú évek hányattatásai, az emigrációk nélkülözései, a harcok sebei és fáradalmai, párosulva a kor egészségtelen életmódjával, mindjobban aláásták Bethlen vaserős szervezetét is. Szelleme még friss volt, fáradhatatlanul szőtte az újabb terveket, amikor teste már mindjobban törődötté vált, s egészsége egyre csak romlott. A kor elterjedt nyavalyája: a vízibetegség gyötörte testét óriási nagy fájdalmak között. Ennek ellenére, amikor csak tehette, elhagyta betegágyát, s kocsiba ült, audienciákat tartott;

intézte az egész életét betöltő Habsburg-ellenes harc ügyeit — de józan belátással már készült arra az utolsó útra, amelyet minden embernek meg kell tenni egyszer, kinek korábban, kinek később. Bár ő még csak negyvenkilenc éves volt, de a harcban, munkában eltöltött zaklatott életmód s az alattomosan rátörő betegség korán eljuttatta az élet határmezsgyéjéhez.

Számadás az utolsó út előtt

1629 augusztusában hozzákezdett végrendelete készítéséhez. Nagy szabadságharcos elődjéhez: Bocskai Istvánhoz hasonlóan ő is vezetni, irányítani, jó tanácsokkal ellátni szerette volna nemzetét halála után is. A fejedelemasszony mellé öccsét, Bethlen Istvánt rendelte kormányzóul, akinek feladata lett volna vigyázni arra, hogy az ország ügyei a megkezdett helyes irányban fejlődjenek tovább. Végrendeletében hangsúlyozta Erdély Habsburg-ellenes történeti hivatását, mellyel a fejedelemség az egész magyarság érdekeit szolgálja.

S amikor betegágyában fekve, a fájdalmak egy-egy kis időre elcsendesültek, gondolatai visszakalandoztak a múltba, s az emlékek bágyadt felvillanásaiban még egyszer végigélte életét. Számadást csinált: honnan indult el, hová jutott, mit tett nemzetéért és vallásáért?

Elmondhatta magáról, hogy kora ifjúságától élete végéig szilárd, következetes, egyenes úton járt. Nemzetének és vallásának valóban hű fia volt, s küzdött az ellen a hatalom ellen, amelyet hazája és hite legveszedelmesebb ellenségének tartott. A Habsburg-ellenes harc volt élete nagy politikai hitvallása magánemberként és fejedelemként egyaránt. A Habsburgok iránti gyűlölete keletkezésének okait ki is fejtette egyik levelében:

„Nem másokon, hanem mirajtunk, erdélyieken történt meg, hogy jámbor szolgálatunkért, vérünk hullásáért Rudolphus császár őfelsége idejében nemcsak vagyonunkat, kicsiny értékünket fosztották el, hanem életünkkel együtt minden szabadságunkat is elfogyatták. A hóhérok öllel hordták be az istrángokat, és az urak, nemesnépek előtt — kiket egy palotába berekesztettek — lehányták, és akiket akartak közülük, nyakon kötözték, felaggatták. Ne csudálja senki tehát, ha az erdélyiek idegenek

voltak őfelségektől…”

S mintha már ott állna számadáson az általa szilárdan hitt égi bíró előtt, gondolatban végigszámlálta, hogyan sáfárkodott a reá bízott fejedelmi tisztséggel.

…Amikor a fejedelmi trónra került, az ország még ki sem heverte a Basta-kori pusztításokat; a sok baj csak újabbakkal tetéződött Báthori Gábor meggondolatlan, szeszélyes országlása alatt. A zsibongó török tábor szomszédságában összeülő megfogyatkozott országgyűlés óriási feladatokat állított a harminchárom éves fiatal férfi elé, amikor kezébe tette Erdély sorsának irányítását.

S Báthori Gábor pusztulás szélén farsangoló, „tündérkertnek” csúfolt Erdélye ezután dísztelen, kissé talán komor, de munkás napokat élt. Lassan behegedtek a sebek, tünedeztek a pusztulás nyomai, s szinte észrevétlenül virágzásnak indult a félelmetes török birodalom árnyékában meghúzódó kicsiny ország. A főurak és nemesek hatalma ugyan jelentősen megcsappant, s mindjobban fölébük nőtt, magasodott a fejedelem alakja, de a fellendülő gazdasági és kereskedelmi élet hasznából nekik is bőven jutott. Így ha morgolódtak is néha a fejedelem ellen, s kicsinylették is születési állapotát, de azt el kellett ismerniük akarva, nem akarva, hogy amit tesz, az érdekében áll s jó a nemességnek.

A fejlődés nem állt meg a hét háborús esztendő alatt sem, bár a fejedelem többnyire távol volt országától. De otthon maradt öccse, Bethlen István és szorgalmatos, hűséges első felesége, Károlyi Zsuzsanna, akik jól vezették az országot tovább a megkezdett úton akkor is, amikor a fejedelem a hadak útját járta.

Gondolatban megjelent előtte az oly sok gonddal, fáradsággal szervezett és betanított hadserege, a számos csatában győzedelmeskedő erdélyi hadsereg. Vagy talán még pontosabban Erdély fejedelmének hadserege, hiszen a rendektől már alig függött valamit, tisztán a fejedelmi akarat irányította. A könnyűlovas katonaság mellett egyre gyarapodó számmal jelentek meg a gyalogosok is, idegenek s magyarok, mert a harcok tapasztalatai belbizonyították, hogy elengedhetetlenül kell a gyalogos a sikereikhez, nélkülük nem lehet tartós a győzelem. Csak hát a zsoldjuk! ötezer német gyalogos egyesztendei zsoldja 480 000 forintba került, körülbelül annyiba, mint egyesztendei

összes fejedelmi jövedelem! Úgy kellett segíteni ezen a bajon, ahogyan lehetett. Szigorúan meg kellett követelni a székelyek, a vármegyék, a főurak katonáskodását, a szász városok zsoldhozzájárulását, és szigorúan ellenőrizni kellett minden katonaállítási kötelezettség pontos végrehajtását. S bár a korszerű gyalogság nagymérvű hiánya kedvezőtlenül befolyásolta a hadjáratok kimenetelét, az elérhető sikerek nagyságát, mégis ennek a hadseregnek nem kellett szégyenkeznie a jobban felszerelt európai hadseregekkel szemben sem. S ezt a sereget többnyire egyszerű sorból származó alparancsnokok irányították, olyanok, akiket nem a születés, hanem a katonai ismeretekben való jártasság, rátermettség és a fejedelemhez való hűség emelt vezető helyekre. Ez a sereg nem garázda zsoldos csürhe volt — ha akadtak is néha kisebb kilengések —, mert kemény fegyelem alatt tartotta katonáit, s ennek érdekében mindent elkövetett, hogy rendesen fizesse is őket.

És ezek a katonák bátran harcoltak előbb bent Erdélyben, majd Alsó- és Felső-Magyarországon, Csehországban, Morvában, Sziléziában, Stájerországban, Ausztriában, s messze földön terjesztették a magyar katona „jó hírét, nevét, szép tisztességét”.

Erdély nem nagyon sínylette meg a sok háborúskodást. A nagy hadakozások zaja csak tompa morajként érkezett el Erdélybe, egy-egy szűkszavú győzelmi jelentés formájában. Nem volt izgalom, nem volt pusztítás az országban, az emberek bíztak a fejedelem okosságában, szerencséjében, és tudták, hogy győzelmei magyar ügyet, a nemzeti önállóságot védő protestáns erdélyi állam érdekeit szolgálják.

Azt mondják, fegyverzaj között hallgatnak a múzsák, s nincs idő a tudományok ápolására sem. Az ő Erdélyében azonban a hadakozás közepette is soha nem látott fejlődésnek indult a tudomány, a nemzeti kultúra, s virágzott a kor művészete is. Ő alkotni akart szenvedélyesen! Újfajta iskolákat, melyekben „ne magyar iskolákban való hitvány szokás szerint tanítsanak”, hanem úgy, ahogyan a békés fejlődésben már szerencsésebben előrehaladt Nyugaton. „Közönséges akadémiát”, egyetemet kell alapítani! — tárta kívánságát az 1622. évi országgyűlésen a rendek elé, s azok csodálkozva, értetlenül bólogattak, hiszen nem ez volt a fejedelem első furcsa, újszerű kívánsága, de hát

ráhagyták ezt is. „Van elég esze, tudja, mit csinál!” — gondolták magukban. Úgyszintén akkor is, amikor a fejedelem kifejtette, hogy a tudósemberek az országnak sok fontos dolgában hasznosan szolgálhatnak, s ha soraik a hazai zavaros állapotokban módfelett megfogyatkoznak, akkor rövidesen az ország és a jövendő is veszedelembe jut.

És létrejött Gyulafehérváron a főiskola, amit a fejedelem szüntelen adományozásokkal ápolt. Ezekből az adományozásokból került ki a szegény, alacsony sorból származó diákok iskoláztatásának költsége. Ez már nagyobb megütközést váltott ki a rendi előjogaikra oly féltékeny nemesekből, de ő messze fölöttük állt gondolkodásban, látókörben, és ami nem mellékes: hatalomban is! Megindult a tehetséges jobbágyfiúk iskoláztatása, ha kis számban is, ami rést vágott a rendi előjogok buta, merev, haladást gátló falába. A gyulafehérvári főiskolán negyvenen kaptak ingyenlakást és -ellátást, akik a hadakozó fejedelem féltő gondoskodása közben gyarapodtak tudásban, műveltségben. Nagy tekintélyű külföldi professzorok is jöttek az ő hívására, az Európa-szerte ismert Opitz, Alstedius, Bisterfeld és Piscator.

De Erdély fiai külföldi, nagy hírű protestáns főiskolákra is elmentek tanulni: Heidelbergbe, Marburgba és több más helyre. A szegényebbek közül sokan a fejedelmi udvar költségén tanultak, mert Bethlennek ha hányatott élete nem is adta meg, hogy főiskolán bővítse tudását, látókörét, s keserves maganevelésével kellett a szükséges műveltséget elsajátítania, de ahhoz volt szíve, és arra volt pénze, hogy mások, nálánál szerencsésebbek tanulását lehetővé tegye. Mint a kálvini egyház hűséges fiának, arra is volt gondja, hogy egyháza papjait leányaikkal és fiaikkal együtt megnemesítse, az alávetett sorból kiemelje.

S ő, akit a császári udvarban éppen eleget gúnyoltak, csúfoltak alacsony származása miatt, akit barbár törökszolgának neveztek, európai méretekben is pompás fejedelmi udvart rendezett be Gyulafehérváron. Várépítéseit, városrendezéseit, palota- és vízvezetéképítkezéseit megcsodálták nemcsak az erdélyiek, hanem az arra vetődő külföldiek is. A fejedelmi palota termeit velencei üvegcsillárok, drága szőtt kárpitok díszítették. Értékes szőnyegek, kristályok, drága bútorok, arany-ezüst asztali

felszerelések emelték a fejedelmi palota pompáját. S ünnepekkor kiváló zenészek kezében szólaltak meg a hangszerek, olasz daljáték és balett ejtette ámulatba az elmaradt udvarházakból érkező, csak az evés-ivás örömeit ismerő, birtokgyarapításért harcoló erdélyi nemeseket. A zene- és művészetkedvelő fejedelem még a gyulafehérvári nagytemplomba is orgonát és barokk faragású szószéket állíttatott be, puritán papjai nem kis megbotránkozására.

Háborúk zaja és kultúra csendje; sebesültek, haldoklók hörgése és olasz daljátékok; diplomáciai színeskedés és a hazához való önfeláldozó hűség; nagyúri passziók és jobbágyfiak iskoláztatása; kamarai tisztviselők fillérekig menő elszámoltatása és iskoláknak tett nagylelkű adományok; a protestáns vallásszabadságért folytatott harc és otthon a szombatosok üldözése; felvilágosultság és boszorkányokban, bűbájosok hatalmában való hit oly békességben megfértek a fejedelem lelkében, és egészítették ki egymást, mint ahogyan az egész életében oly mozgékony, türelmetlen, mindig újabb és újabb terveket szövő ember egy volt a most betegágyban csendes nyugalomban fekvő, békés halálraváróval.

…Csöndes, békés nyugalommal feküdt, s csak az egyre jobban elhomályosuló szemei mögött kavargó gondolatok szárnyaltak vissza a múltba. Úgy feküdt betegágyában, mint aki tudja, megtette kötelességét életében, s most félreáll, átadja helyét az utána jövőknek. Lelkében elcsitult a harag ellenségei iránt, s már csak a nemzete és vallása iránti szeretet lángja pislákolt benne egyre gyöngébb lánggal. Utolsó gondolatai azt az utat, annak titkait fürkészték, amelyen rövidesen el kell indulnia.

A halódó élet a nagy út határmezsgyéjén még egyszer utoljára fellobbant. Papírt és tintát kért november 15-én délelőtt. Erőtlen kezeiben megremegett a lúdtoll, pedig élte folyamán hány száz vagy ezer hosszú levelet írt nagy, szálkás betűivel…, s most csak néhány szót tudott papírra vetni. A vallásos kor emberének hitvallását: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen.” Ővele pedig, úgy érzi, vele van képzelt istene, a protestánsokat védő, a katolikusokat villámaival sújtó égi

hatalom, hiszen mindent megtett a maga módján és elképzelése szerint, a kálvini eleve elrendeltség határain belül dicsőítésére, ügyének szolgálatára.

Letette a tollat, elfordult ágyában, és alig egy órával utána csendesen meghalt Erdély legnagyobb fejedelme…

Bethlen Gábor halála ellenségei táborában nagy örömet, hívei között pedig nagy szomorúságot és aggodalmat keltett. A Habsburg uralkodó megszabadult legveszélyesebbnek tartott ellenfelétől, a nyugati protestáns hatalmak elvesztették önfeláldozó szövetségesüket, a magyarok pedig oltalmazójukat, pajzsukat, a nemzeti függetlenség ügyének nagy harcosát. Bár Erdély még több mint negyedszázadig védelmezője tudott maradni a magyar ügynek, de korántsem azzal az eréllyel és határozottsággal, mint Bethlen fejedelemsége idején.

„Ó, vajha ne született volna, avagy örökké élt volna!” — kiáltott fel Bethlen halálakor a későbbi erdélyi fejedelem, a tragikus véget ért Kemény János. Emlékiratában, melyben pedig éles bírálattal jellemzi kortársait, a dicséretek halmazát fűzi Bethlen Gábor neve mellé:

„Eszes, vitéz, kegyelmes, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, tekintetében oroszlán, beszédében nyájas, józan életű, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, tudósemberek beszélgetésében, vitáik hallgatásában gyönyörködő, minden rendeket előbbre vivő, az haza fiainak atyjok, az vitézlő rendnek mind jó tanítójok és mind tükörük, de édesatyjok is;

megharagudni tudó, de azt megmértékelő, haragot nem tartó, nem kegyetlen és vért szomjúhozó, hamar megengesztelődő;

kinn a közönséges helyen magát nagy méltósággal, benn pedig házában belső szolgái közt nyájas szelídséggel magát viselő;

jó lovakban, friss öltözetekben, muzsikában, építésekben, fejedelmi vendégségekben s néha táncokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő, katonaszerszámokban gyönyörködő ember vala, és egyben szép virtusokkal felékesített ember vala;

noha mindazáltal emberi gyarlóságtól ő is üres nem lehetett, ez világra elterjedett emlékezetű ember vala;

mindkét hatalmas császárokat is egyensúlyban tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala: az magyar nemzetet elhíresítette vala. Ó, vajha remélhető volna valaha más!”

Szerteágazó, sokoldalú elfoglaltságai közül a hadvezérséget kedvelte legjobban. Mondta is egy alkalommal:

„Csak volna más, ki intézné az hadak fizetését, s derékhadaknak egybeszerzését és újítását, ellátását, egyébiránt az hadviselést abban való minden molestiákkal örömest felvenném, és soha honomban is lakni békességben nem kévánnék, hanem hadakozásban tölteném egész életemet.”

Katona volt, életében közel félszáz csatában vett részt, melyekben még fejedelem korában is sokszor megmutatta személyes bátorságát — s ugyanakkor a békés építés, a haladás ügyének nagy támogatója és előremozdítója.

Személyisége, alakja sokat foglalkoztatta már a kortársakat, de az utókor embereit is. Sokrétű, sokoldalú egyéniség volt, kinek életéről, tetteiről sokfajta képet alkothatott az utókor embere, ha külön-külön és nem összefüggéseiben vizsgálta azokat. Így született meg egyik oldalon Bethlen Gábor, a „törökbérenc”, a megbízhatatlan jellemű, kizárólag hatalmi vágytól hajtott, szívtelen, rideg, kemény ember képe; a másik oldalon az eszményesített, hibáktól mentes, kora és kora társadalma fölött álló szellemalak.

Mindkét kép torz és hamis. Nem tehet és nem is szabad őt a ma élő emberekre alkalmazott erkölcsi és politikai mércékkel mérni, mert akkor csak hamis képet kaphatunk róla.

Erényeivel és hibáival együtt korában a haladás élvonalában állt, s így méltán került a magyar nép történetének nagy emberei sorába.

NAGY LÁSZLÓ

BETHLEN GÁBOR
A NAGY FEJEDELEM

Két elnyomó — a török szultán és a Habsburg császár — között vérezve harcolt a XVI—XVII. században az erdélyi magyar fejedelemség, hogy megőrizze függetlenségét. A fejedelmi trónon egymást váltó uralkodók hol az egyik, hol a másik ellenség ellen álltak készenlétben, s nem volt ritka az olyan időszak, amikor egyszerre támadt a török is, az osztrák is. Az erdélyi fejedelmek hosszú sorában Bethlen Gábor volt a legkiemelkedőbb. Zseniális hadvezér, okos diplomata, reális politikus — akinek nemcsak Erdély, de a harmincéves háborúban vérző Európa sorsa is fontos volt. Az ő küzdelmes, szakadatlan harcokkal teli életéről szól Nagy László könyve.

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

A kiadásért felel a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: F. Kemény Márta
Szakmailag ellenőrizte: Benda Kálmán
Képszerkesztő: Somorjai Éva
Műszaki szerkesztő: Lantos Zsuzsa
Műszaki vezető: Földes György
15 ooo példány, 14,75 (A/;) ív + 16 old. tábla, MSZ 5601–59
64.2116/1 - Zrínyi Nyomda, Budapest. F. v.: Bolgár I.

IF 285 – d – 6467